

ISSN 2310-2896

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Філософія, політологія, соціологія

2 (60), 2014

Одеса - 2014

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Філософія, політологія, соціологія.

ISSN 2310-2896

Key title: Perspektivi (Odesa)

Abbreviated key title: Perspektivi (Odesa)

Variant title: Perspektivi. Social'no-politichnij žurnal

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 2 (60)' 2014

Виходить щоквартально

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор,
доктор філософських наук
Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора,
доктор політичних наук
Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар,
кандидат філософських наук

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук
Дмітрієва Маргарита Степанівна, доктор філософських наук
Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук
Дунаєва Лариса Миколаївна, доктор політичних наук
Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук
Івакін Олексій Аркадійович, доктор філософських наук

Кавалеров Анатолій Іванович, акад. УАПН і АІН,
доктор філософських наук

Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук
Кіссе Антон Іванович, доктор політичних наук
Кормич Людмила Іванівна, акад. УАПН, доктор історичних наук
Лебеденко Олександр Михайлович, доктор історичних наук
Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук
Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук
Михальченко Микола Іванович, чл.-кор. НАН України,
президент УАПН, доктор філософських наук

Місуню Аркадій Васильович, акад. УАПН і МАОІ,
доктор філософських наук

Мокляк Микола Миколайович, акад. УАПН, доктор філософських наук
Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук
Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук
Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук
Скрипник Микола Онисимович, доктор історичних наук
Стьопін Анатолій Опанасович, доктор історичних наук
Уйюмов Авенір Іванович, доктор філософських наук
Чебикін Олексій Якович, акад. АПН України, доктор психологічних наук
Чунаєва Ангеліна Акиндиївна, доктор філософських наук
Шелест Дмитро Сергійович, доктор історичних наук
Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук

*Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.
Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи».
Рукописи не повертаються.*

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на рік.
Зареєстрований 17.01.2011
року, свідоцтво серії
КВ № 17349-6119Р

Журнал є фаховим з
філософії, політології та
соціології згідно з
постановою ВАК України
№ 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал підписано до друку
за рішенням вченої ради
Державного закладу
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 9 від 24.04. 2014

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

У наукові журнали «Перспективи. Соціально-політичний журнал», «Наукове пізнання: методологія та технологія» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: kaffilosnpny@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.
- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.
- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Суг, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	14, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	14, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.

• **Малюнки і таблиці** набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

• **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

• Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

• **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

• **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048 – 732-09-52, 050-576-70-76 – Бобровська Людмила Людвіківна

067-714-51-33 – Балашенко Інна Валеріївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: **kaffilosnpny@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів

«Перспективи». Соціально-політичний журнал, «Наукове пізнання: методологія та технологія».

Ананьева Елена Павловна, кандидат философских наук, доцент (Севастополь), докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» (Одесса)

УДК 37.014

ПРИНЦИПЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ В СИСТЕМАХ ОБРАЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ СООБЩЕСТВ

В статье анализируются принципы мультикультурализма и толерантности применительно к системам образования современных полиэтнических сообществ. Исследуются феномены мультикультурализма и толерантности как инструменты образовательной политики, что представляется важным фактором консолидации современного общества. Решение проблем модернизации сферы образования связывается с факторами взаимодействия между личностью и обществом, с реализацией стратегии формирования мультикультурной личности.

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультурная личность, мультикультурное образование, образовательная политика, полиэтническое сообщество, система образования, мультикультурная толерантность

ПРИНЦИПИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ В СИСТЕМАХ ОСВІТИ СУЧАСНИХ ПОЛІЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ

У статті аналізуються принципи мультикультуралізму та толерантності стосовно до систем освіти сучасних поліетнічних спільнот. Досліджуються феномени толерантності та мультикультуралізму як інструменти освітньої політики, що видається важливим фактором консолідації сучасного суспільства. Успішне вирішення проблем модернізації сфери освіти пов'язане з факторами взаємодії між особистістю та суспільством, з реалізацією стратегії формування мультикультурної особистості.

Ключові слова: мультикультуралізм, мультикультурна особистість, поліетнічна спільнота, мультикультурна освіта, освітня політика, система освіти, мультикультурна толерантність

PRINCIPLES OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE MODERN POLIETHNIC COMMUNITY

The principles of multiculturalism and tolerance in relation to the education systems of modern poly-ethnic communities are analyzed in the article. Is explored the phenomenon of multiculturalism and tolerance as instruments of educational policy as of tools of educational policy. It is important factor in the consolidation of a modern society. Solving problems in the education sector is associated with factors of interaction between the individual and society, with the realization of the strategy of forming a multicultural personality.

Keywords: educational policy, educational system, multiculturalism, multicultural personality, multicultural education, multicultural tolerance, poly-ethnic community

Актуальность проблемы. Ведущие страны мира в силу развития новейших глобальных процессов неминуемо становятся полиэтническими сообществами. В большинстве таких государств самой уязвимой сферой общественной жизни является область отношений между различными этнокультуральными группами. В эту область проецируются политические, социальные, экономические, религиозные, образовательные проблемы. Украина, находясь в системе глобального развития мира, также становится страной с выраженным полиэтническим сообществом. Такое сообщество возникает из осознания общей судьбы, общих проблем и общего будущего гражданами одного государства, это производная от высокого уровня ответственности – за себя и за общество своей страны в целом. Процессы, происходящие в социуме, неминуемо отражаются на системе образования, которая на этапе социальных трансформаций вынужденно вступает в критический период кардинальных изменений. Необходимость обеспечить адекватное сосуществование больших и малых этносов порождает потребность в реализации принципов мультикультурализма и толерантности в системах образования различных стран, и в Украине, в том числе, как инструментов современной образовательной политики.

Анализ последних научных исследований. Сама теория воспитания и образования в полиэтническом сообществе опирается на ряд традиций отечественной и зарубежной социальной,

философской, педагогической и психологической науки. Так, Я. А. Коменский, исходя из посылки об общности людей, в XVI веке обосновывает «Панпедию» как программу универсального воспитания всего общества [1]. Пониманию сущности, целей, функций воспитания в среде разных культур способствуют идеи Н. К. Рериха о «благотворном синтезе», под которым он понимает «единение культур», создающее благотворное сотрудничество людей. Этим же вопросам посвящены размышления выдающихся философов и историков (Н. А. Данилевский, Э. Мейлер, А. Тойнби) о целостности культурно-исторического развития человечества [2].

Большой интерес для понимания роли воспитания для становления личности в условиях многокультурности представляют идеи П. Ф. Каптерева о взаимосвязи национального и общечеловеческого в педагогике [3]. Важные выводы для обоснования мультикультурных подходов в образовании вытекают из культурно-исторической теории развития поведения и психики Л. С. Выготского, в соответствии с которой источники и детерминанты психического развития лежат в исторически развивающейся культуре [4]. Исследователь А. Н. Джуринский считает, что существенное влияние на развитие воспитания и образования в различных странах мира оказывают процессы, происходящие непосредственно в самих системах образования и связанные с включением в образовательный процесс альтернативных идей: открытости, партисипативности и многоперспективного планирования [5].

Современная мировая социально-философская и социально-педагогическая мысль разрабатывает общую стратегию воспитания и образования в многокультурной и полиэтнической среде. Так, в докладе Международной комиссии по образованию ЮНЕСКО в 1997 году провозглашено, что воспитание и обучение должны содействовать тому, чтобы человек осознал свои корни и мог определить место, которое он занимает в современном мире, а также необходимо прививать уважение к другим культурам [6].

Современная образовательная система Украины помещает в центр своего внимания человека, воспитывающегося и развивающегося в полиязыковом и поликультурном пространстве. Приобщение украинского гражданина XXI века к мировой культуре становится социальным заказом общества, что отражено в директивных государственных документах: законах «Про освіту», «Про загальну середню освіту», новом законе «Про вищу освіту» [7].

Мировая и отечественная социально-философская и социально-педагогическая наука отвечает на происходящие общественные процессы в своих исследованиях. Так, формированию позитивного, толерантного, созидательного взаимодействия в полиэтнической среде посвящены теоретико-методологические труды о концепции многокультурного образования (В. Андрущенко, Г. Дмитриев, Н. Крылова); о теории формирования культуры межнационального общения (О. Аракелян, З. Гасанов, В. Комаров); о воспитании толерантности (А. Асмолов, Б. Гершунский, О. Грива, И. Зязюн, О. Клепцова, А. Погодина, Б. Риердон, О. Сухомлинская и др.); об изучении этнопедагогического аспекта в мультикультурном воспитании (Г. Волков, А. Джуринский, И. Жуковский, М. Кузьмин, В. Кукушин, Г. Палаткина, С. Федорова). Идеи этнопедагогических традиций воспитания и образования стали предметом исследований О. Байбакова, Г. Волкова, В. Кукушина, З. Мубиновой, Л. Редькиной, С. Русовой; личностно-ориентированного подхода — И. Беха, Е. Бондаревской, Б. Гершунского и др.

Цель статьи. Тем не менее, в современных дискуссиях об идее и проблемах образования в странах полиэтнических сообществ открытым остается вопрос о путях совершенствования образовательных систем в таких социумах. Это связано с недостаточной изученностью вопроса о мультикультурной толерантности в сфере образования, т.к. основные дискуссии вокруг представлений об образовательных подходах разворачиваются в проблемном поле взаимодействия между интеграцией и толерантностью. Задачи исследования лежат в области взаимодействия между личностью и обществом, где особым образом рассматривается проблема толерантности в сфере мультикультурного образования.

Изложение основного материала исследования. Как показывает практика, в области образования интеграция и толерантность попадают в дисгармонию друг с другом, когда интеграция имеет своей целью ассимиляцию, и как следствие — идентичность меньшинства и его сохранение как группы ставится под угрозу. Современному государству достаточно просто редуцировать средства содействия и государственной поддержки в сфере образования, чтобы возникла угроза культурной идентичности языкового и этнического меньшинства. В этом случае толерантность большинства выглядит как простая терпимость к тому, что уже обречено на неудачу [2].

Таким образом, применительно к системам образования понятие толерантности часто играет двусмысленную роль: если для одних толерантность как одобрение различий — это неперемнная

добродетель, и с этой точки зрения толерантное общество выглядит достойной целью, то для других толерантность – это или вынужденная и временная мера, социальный минимум, или же требование толерантности на самом деле совпадает с желанием подтолкнуть группу, к которой предъявляется это требование, к добровольному самоотречению [2].

Для разрешения проблемы применения концепции толерантности в образовательной сфере предлагается провести отличие между разными концепциями толерантности. Исследования в этой области дают возможность представить все многообразие взглядов в виде четырех основных концепций толерантности. Согласно первому подходу, толерантность характеризует отношения между имеющим власть большинством и меньшинством, ценности которого отличаются от ориентаций большинства. Толерантность заключается в том, что большинство «разрешает» существовать убеждениям и практикам меньшинств, пока господство большинства не ставится по сомнению [8].

Вторая концепция толерантности, применяемая в сфере образования полиэтнического сообщества, которую можно обозначить как концепцию «сосуществования», сходна с первой в том, что в ней толерантность также служит в качестве подходящего средства для избегания конфликта и не является ценностью самой по себе. Мотивы такой толерантности в первую очередь прагматически-инструментальные. Однако, в отличие от первой концепции, здесь меняется статус субъектов толерантности, так как противостоят друг другу не большинство и меньшинство, а приблизительно равные группы, которые предпочитают мирное сосуществование и соглашаются на форму компромисса. Такая установка не ведет к установлению социальной стабильности в полиэтнической среде или в мультикультурном образовательном пространстве, при которой могла бы развиваться обстановка взаимного доверия, так как, если властная ситуация изменяется в пользу одной из сторон, то пропадает и основание для толерантности [8].

Третья концепция толерантности, которую можно назвать концепцией «взаимного уважения», исходит из морально обоснованной позиции взаимного признания друг друга различными субъектами. Здесь стороны, проявляющие толерантность, уважают друг друга, как в качестве автономных моральных личностей, так и в качестве равноправных членов образовательного процесса в правовом конституционном сообществе.

В дискуссиях о соотношении понятий мультикультуральности и толерантности часто встречается четвертая концепция толерантности, которую можно обозначить как концепцию «принятия или уважения ценностей». Эта концепция наиболее соответствует применению принципов толерантности в сфере образования, так как сообщает версию плюрализма ценностей, согласно которой внутри одного сообщества имеется определенное соперничество между самими по себе ценными, однако, в некоторых аспектах несовместимыми образами жизни. Также данная концепция толерантности соответствует пониманию того, что существуют социально различающиеся представления о правильном образе жизни, к отдельным сторонам которых можно проявлять взаимное принятие [8].

Для образовательной системы полиэтнического сообщества наиболее приемлемым является синтез третьей и четвертой концепций толерантности, где, в рамках функционирования различных систем образования предоставляется реально осуществимая возможность сосуществования различных этносов и этнокультуральных общин, где интеграция и толерантность гармонируют друг с другом. Большой практический опыт в этом отношении уже накоплен в странах Европы и Америки. Если понимать интеграцию как объединение этносов на добровольной и взаимовыгодной основе в рамках систем образования, можно привести примеры Бельгии, Швейцарии, США и т.д. Сейчас опыт этих стран становится весьма актуальным для изучения сферы образования стран с полиэтническими сообществами.

Исходя из принципов мультикультурализма и мультикультурной толерантности, на пути совершенствования образовательных систем современных полиэтнических сообществ особое значение имеет использование в сбалансированном виде наиболее распространенных в мировой социально-педагогической науке и практике подходов к пониманию сущности образования и воспитания в мультикультурной среде.

1. *Аккультурационный подход.* С ним связано появление термина «мультикультурное образование». Первоначальные теоретические и практические многокультурные элементы, внесенные в педагогическую жизнь различных стран в 60-70-е годы прошлого столетия, ставили своей целью создание, утверждение и развитие гармонии в отношениях между членами различных этнических групп. При данном подходе мультикультурное образование должно включать в себя изучение традиций родной культуры и переработку этих традиций в новейших условиях, поскольку конфронтация с изменившимся качеством жизни вызывает необходимость в выработке новых

культурных ориентиров [9].

2. *Диалоговый подход*. Он основан на идеях открытости, диалога культур, культурного плюрализма. Суть этого подхода заключается в рассмотрении мультикультурного воспитания и образования как способа приобщения обучающихся к различным культурам с целью формирования общепланетарного сознания, позволяющего тесно взаимодействовать с представителями различных стран и интегрироваться в мировое и общеевропейское культурно-образовательное пространство. Общая концепция данного образовательного подхода исходит из мысли о том, что диалог – это корень и основание всех иных определений человеческого бытия, всеобщий принцип понимания [9].

3. *Социально-психологический* подход рассматривает воспитание и образование в полиэтническом сообществе как особый способ формирования определенных социально-установочных и ценностно-ориентационных предрасположенностей, коммуникативных и эмпатических умений, позволяющих осуществлять межкультурное взаимодействие и проявлять понимание других культур, толерантность по отношению к их носителям, умение донести свою культуру до участников межкультурного общения. В традициях социально-психологического подхода выдержана концепция так называемых «культурных различий», которая формулирует следующие педагогические цели образования в полиэтническом сообществе:

- развитие терпимости по отношению к чужому образу жизни и стилю поведения, понимание природы различий в культурном облике человека;
- осознание того, что культурные различия и чужие культуры в целом влияют на эмоциональную сферу человека, становясь источником его переживаний и потребностных состояний;
- развитие способности дифференциации внутри чужой культуры, умение оценивать системы ценностей и норм по степени их исторически-конкретной важности для определенных видов деятельности;
- формулирование способности интегрировать элементы других культур в собственную систему мышления и ценностей [9].

Исходя из указанных подходов и концепций, принципы мультикультурализма и толерантности в системах образования современных полиэтнических сообществ реализуются как:

- стратегия, представляющая последовательные образовательные процессы, цель которых – решение воспитательными средствами проблем, возникающих в ходе эволюции национальных государств и современных миграционных процессов;
- способ противостоять расизму, предубеждениям, ксенофобии, этноцентризму, ненависти, основанным на культурных различиях;
- альтернатива интернациональному воспитанию, интегративно-плюралистический процесс с национальным и общечеловеческим источниками;
- цель и средство формирования личности, способной к эффективной жизнедеятельности в полиэтнической среде, обладающей развитым чувством понимания и уважения к иным культурам, умением жить в согласии с представителями разных национальностей и рас;
- подготовка к жизни в полиэтническом социуме: овладение культурой своего народа, формирование представлений о многообразии культур и воспитание этнотолерантности [9].

В свете всех этих положений, основное направление деятельности образовательных систем в условиях полиэтнических сообществ – формирование межкультурной компетенции. Главная отличительная черта личности, обладающей основами межкультурной компетенции – это ее готовность к функционированию на всех уровнях межкультурной коммуникации. Данные уровни разделяются на: общемировой (глобальный), с требованием потенциала общепланетарного языкового сообщества; межэтнический, который культивирует в себе готовность к восприятию этнокультурных концептов представителей разных культур; межличностный, требующий способности с пониманием относиться к индивидуальным аспектам личности [10].

Иными словами, обладание межкультурной компетенцией – это способность и готовность личности принимать участие в диалоге культур, то есть жить и действовать в условиях межкультурной коммуникации на основе принципов сотрудничества, взаимного уважения, терпимости к культурным различиям и преодоления культурных барьеров. Так в социальном мире определяется мультикультурная личность, которая реализует себя на:

- когнитивном уровне, имея представление об образцах и ценностях мировой культуры, о культурно-историческом и социальном опыте различных стран и народов;
- ценностно-мотивационном уровне, имея социально-установочные и ценностно-ориентационные предрасположенности к межкультурной коммуникации и обмену, а также толерантность и эмпатию по отношению к другим странам, народам, культурам и социальным

групам;

– діяльнісно-поведенчому рівню, умія активно взаємодіяти з представителями різних культур при збереженні власної культурної ідентичності [10].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень в даному напрямку. Стабільність життя сучасного суспільства недостижима без реалізації соціальних принципів того чи іншого виду. Дослідницька перспектива в області концептології сучасного освіти знаходиться на шляху виробки ефективного та адекватного стратегії міжетнічного та міжкультурного взаємодія, що є необхідним умовою для країн з поліетнічним суспільством, що стоять перед необхідністю стати сучасними державами. Як показує світова практика, найбільш успішне рішення цих проблем пов'язано з факторами взаємодія між людиною та суспільством, в разі формування та функціонування поліетнічного суспільства – з реалізацією стратегії формування мультикультурної особистості. Данна стратегія найбільш здійснювана в сфері освіти, де особливе місце відводиться підходам, заснованим на принципах мультикультуралізму та мультикультурної толерантності. Результат успішного застосування даних принципів в системах освіти країн з поліетнічним суспільством, до яких можна віднести та Україну, – створення єдиного цілісного соціуму за допомогою участі в його структурах та сферах представителів різних національностей, релігій, культур в якості повноправних суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменський Я. А. *Вибрані педагогічні твори* / Я. А. Коменський. – М., 1984. – Т. 2. – 383 с.
2. Палаткіна Г. В. *Проблеми мультикультурного освітнього простору* / Г. В. Палаткіна // Педагогічні проблеми становлення суб'єктності школяра... в системі неперервного освіти: зб. наук. та мет. тр. – Волгоград, 2001. – С. 22–26.
3. Каптерев П. Ф. *Вибрані педагогічні твори* / П. Каптерев. – М., 1982. – 421 с.
4. Вygотський Л. С. *Збірник творів*. Т. 2. / Л. С. Вygотський. – М.: Педагогіка, 1982. – 504 с.
5. Джури́нський А. Н. *Мультикультурне виховання в сучасному світі* / А. Н. Джури́нський. – М.: Прометей, 2002. – 72 с.
6. Аналіз правових актів та рекомендацій по визнанню документів про освіту, розроблених міжнародними організаціями. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: www.acur.msu.ru/useful/INTER_recognition.pdf.
7. Про освіту - Законодавство України - Верховна Рада .. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: www.edu.ru/db/mo/Data/d_02/393.html.
8. Геворкян М. Концептуальні підходи до проблеми толерантності. / М. Геворкян // Толерантність в сучасному суспільстві: досвід міждисциплінарних досліджень: зб. наук. ст. під ред. М. Новикова, Н. Нижегородцевої. – Ярославль : Вид-во ЯГПУ, 2011. – с. 48–52.
9. Шафрікова А. В. *Мультикультурний підхід до навчання та виховання школярів: автореф. дис. канд. пед. наук* / А. В. Шафрікова. – Казань, 1998. – 21 с.
10. Андрущенко В. П. *Філософія освіти в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку* / В. Андрущенко // Наукові записки / Академія наук вищої освіти України. – К., 2008. – С. 48–59.

Багацький Євген Володимирович, аспірант кафедри міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова.

УДК 327.56(497.6):[(470+571):(560):(74)]”1991/2014”

МІЖНАРОДНІ ГРАВЦІ В ПОВОЄННІЙ БОСНІЇ: РОЛІ, МОТИВАЦІЇ, ІНТЕРЕСИ

В представленій роботі розглянуто післявоєнний період історії Боснії та Герцеговини. Акцент зроблено на участі міжнародних акторів у процесі повоєнного відновлення країни, державного будівництва та встановлення миру. В той час, як ЄС винесено за рамки дослідження, основними його об'єктами є великі країни, що мають традиційні інтереси в Боснії, такі як США, Росія та Туреччина, а також міжнародні організації, що брали безпосередню участь в післявоєнному процесі: ОБСЄ, МВФ, ЄБРР, МООНБГ та ін. Автор оцінює ефективність роботи вказаних міжнародних організацій, відслідковує еволюцію цілей, що стояли перед міжнародною спільнотою в Боснії, аналізує політику трьох великих держав по відношенню до Боснії, а також описує ті проблеми, які виникли в ході повоєнного відновлення та врегулювання.

Ключові слова: Боснія, Росія, США, Туреччина, міжнародні організації, державне будівництво, повоєнне відновлення

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИГРОКИ В ПОСЛЕВОЕННОЙ БОСНИИ: РОЛИ, МОТИВАЦИИ, ИНТЕРЕСЫ

В представленной работе рассмотрен послевоенный период истории Боснии и Герцеговины. Акцент сделан на участии международных акторов в процессе послевоенного восстановления страны, государственного строительства и установления мира. В то время, как ЕС вынесен за рамки исследования, основными его объектами являются влиятельные государства, имеющие традиционные интересы в Боснии, такие как США, Россия и Турция, а также международные организации, которые принимали непосредственное участие в послевоенном процессе: ОБСЕ, МВФ, ЕБРР, МООНБГ и др. Автор оценивает эффективность работы указанных международных организаций, прослеживает эволюцию целей, стоявших перед международным сообществом в Боснии, анализирует политику трех крупных держав по отношению к Боснии, а также описывает те проблемы, которые возникли в ходе послевоенного восстановления и урегулирования.

Ключевые слова: Босния, Россия, США, Турция, международные организации, государственное строительство, послевоенное восстановление

INTERNATIONAL PLAYER IN POST-WAR BOSNIA: ROLES, MOTIVATIONS, INTERESTS,

Present work covers the postwar period of the history of Bosnia and Herzegovina. Contribution of the international actors towards the process of postwar reconstruction, state- and peace-building is spotlighted in the article. While the EU is dropped beyond the scope of the study, its main objects are big influential states that have traditional interests in Bosnia, such as the US, Russia and Turkey, as well as the international organizations which directly participated in the postwar processes: OSCE, IMF, EBRD, UNMIBH etc. The author evaluates the efficiency of the above mentioned organizations, traces the evolution of the aims pursued by the international community in Bosnia, provides analysis of the policy of three great powers in Bosnia and also describes the problems which emerged within the process of the postwar reconstruction and settlement.

Keywords: Bosnia, Russia, USA, Turkey, international organizations, state-building, postwar development

Вступ. Дане дослідження присвячене вивченню ролі різноманітних міжнародних гравців у процесі післявоєнної трансформації Боснії та Герцеговини. Ключову роль в даному процесі відіграє Європейський Союз, його вплив на внутрішньополітичний стан Боснії є вирішальним. Участь ЄС в процесі післявоєнного державного будівництва в Боснії на сьогодні привертає увагу значної кількості дослідників. Саме через це в даній роботі буде зроблено фокус на ролі інших гравців, які мали в минулому або продовжують мати певні політичні та геостратегічні інтереси на Балканах та в Боснії зокрема. Серед них, в першу чергу, ми розглянемо країни, що увійшли до Керівної ради (КР) з імплементації Мирної угоди (РІМ) та ті міжнародні організації, яким було доручено виконання гуманітарних завдань після закінчення війни. Основними для нас серед держав, що входять до КР РІМ, є наступні: Сполучені Штати, Росія, Туреччина.

Цікавості та актуальності даній роботі надають власне особливості об'єкту дослідження. Держава Боснія і Герцеговина (БіГ) є унікальним продуктом нових підходів до державного будівництва, які з'явилися в пост-біполярний період. Наочним свідченням цього є державна система сучасної БіГ, яку було сформовано і закріплено в Дейтонській угоді, укладеній між представниками сторін конфлікту та під пильним оком міжнародних посередників після закінчення війни 1992-1995 років. Роль міжнародних акторів у процесі підписання цієї угоди, як і під час активної фази протистояння, була надзвичайно важливою.

Саме впливові світові держави, які приймали участь у мирному процесі в БіГ, фактично сформували Боснійську державу в тому вигляді, в якому ми її знаємо. Саме за їх посередництва та з їх ініціативи створено надскладну систему стримувань і противаг, яка мала гарантувати рівномірне розподілення владних повноважень між трьома боснійськими етносами. Складне становище, в якому опинилась країна після закінчення війни та чисельні проблеми, з якими Боснія стикається і до сьогодні, обумовили необхідність постійної міжнародної присутності в тій чи іншій формі. Отже, враховуючи значний вплив міжнародного співтовариства на ситуацію в Боснії і Герцеговині, метою даної роботи є розкриття інтересів та цілей згаданих вище держав та міжнародних організації в БіГ та

конкретного впливу, який ці інтереси мали на формування ролі цих акторів у контексті врегулювання боснійського конфлікту.

З огляду на мету дослідження головне питання даної роботи можна сформулювати наступним чином: які саме позиції займали досліджувані міжнародні актори під час врегулювання боснійського конфлікту та на етапі післявоєнного відновлення?

Міжнародні організації та міжнародна адміністрація в Боснії

Всю післявоєнну історію Боснії та Герцеговини можна умовно поділити на три періоди: I. 1995-1999 рр. – період встановлення миру, розділення ворогуючих сторін та вирішення первинних гуманітарних та економічних проблем, проведення перших виборів; II. 2000-2006 рр. – період найактивнішого державного будівництва, проведення серії важливих реформ, відносна стабілізація політичної ситуації через присутність наділеного надзвичайними повноваженнями Офісу Верховного Представника (ОВП); III. починаючи з 2006 р. і до сьогодні – деградація політичної ситуації через провал першого проекту конституційної реформи в 2006 р. та подальший провал всіх наступних спроб, зменшення ролі ОВП та загострення протиріч між боснійськими народами. Ми сконцентруємо нашу увагу на першому етапі, адже, починаючи із другого етапу, майже всі функції в рамках процесу державного будівництва перейшли до Європейського Союзу.

На першому повоєнному етапі головними завданнями міжнародної спільноти були припинення насильства, відновлення нормального функціонування державних інститутів, проведення першочергових заходів для нормалізації гуманітарного становища і таке інше. В цей час у країні почала працювати велика кількість міжнародних організацій, які мали займатись спостереженням за імплементацією Дейтонської угоди. Більшість рішень приймалась на рівні провідних європейських держав, США та Росії. Так, зокрема, Контактна група, яку було створено 1994 р. та до складу якої входили США, Франція, Німеччина, Великобританія, Росія, а пізніше Італія, ініціювала створення посади Верховного Представника. ОВП було наділено найширшими повноваженнями в сфері імплементації цивільних аспектів Дейтонської угоди. Пізніше створення цього інституту було підтримано та затверджено РІМ [3,1]. Власне Раду з імплементації Мирної Угоди було створено 1995 року, до неї увійшло 55 країн і її основним завданням стала «підтримка мирного процесу всіма можливими шляхами»[7]. ОВП став головним виконавчим та спостережним органом для РІМ.

Серед інших крупних міжнародних організацій, що прийняли участь у процесі державного будівництва в Боснії і Герцеговині були наступні: Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Місія ООН в Боснії і Герцеговині (МООНБГ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та очолювані НАТО Імплементаційні сили (ІФОР), які за рік було замінено на Стабілізаційні сили (СФОР). До іншої групи організацій, котрі мали забезпечувати фінансову підтримку новоствореної країни, увійшли Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній банк (ВБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та інші. Що стосується представництва окремих країн-учасниць Контактної групи та країн, чії військові сили увійшли до миротворницького контингенту, то воно здійснювалось на рівні послів, які дуже часто набували значного впливу та ставали напівнезалежними політичними фігурами.

Присутність кількох організацій, що мали приблизно однакові мандати та сфери діяльності, нерідко призводила до співпадіння їх функцій. Взагалі, серед недоліків, від яких на першому етапі державного будівництва страждала вся міжнародна місія в Боснії, називають відсутність загального бачення ситуації, відсутність ефективного керівництва та координації, складні міжособистісні відносини і таке інше [3,4]. Функції ОВП, як інституту, котрий мав займатись імплементацією положень угоди в цілому, в усіх сферах, дуже часто співпадали з функціями інших організацій. Так, досить розповсюдженими були конфлікти між компетенціями ОВП та ОБСЄ в таких сферах, як захист прав людини, повернення біженців та переміщених осіб і т. д.

Після 1995 р. міжнародній спільноті фактично довелось робити вибір між демократичністю та ефективністю державного будівництва в Боснії. Вибір було зроблено на користь ефективності та взагалі підтримання життєздатності новоствореної Дейтонської системи. Причиною цього стала загальновизнана неготовність Боснійського політикуму (що не мав ані повного розуміння завдань, які стояли перед країною, ані належного досвіду в державному управлінні за нових умов) до здійснення влади на території БіГ.

Із суто практичної точки зору, країна, якій довелось стикнутись з необхідністю одночасної трансформації в багатьох напрямках, просто не змогла б обійтись без сторонньої допомоги. Перехід від планової до ринкової економіки і перехід від соціалістичних до ліберально-демократичних засад керівництва країною робив необхідною наявність добре підготовлених та досвідчених державних

управлінців, чіткого плану реформування економіки та сфери державного управління та демократичної інституціональної традиції. На момент підписання Дейтонської угоди всі ці фактори були відсутніми в Боснії. До того ж, ситуація була вкрай ускладнена нещодавнім кривавим конфліктом, який на багато десятиліть вперед підірвав здатність представників трьох боснійських етносів йти на компроміси.

Міжнародним організаціям із самого початку мирного процесу довелось де факто замінити собою внутрішні державні інститути БіГ. В той час як формально владні інститути новоствореної держави почали функціонувати одразу після підписання Дейтона та їх фізичного заснування, на практиці вони не змогли б працювати без всебічної підтримки міжнародних організацій. Так, наприклад, відповідальність за організацію загальнодержавних виборів в Боснії до 2002 року було повністю покладено на міжнародну спільноту. Таким чином, можна казати, що Боснія після укладення Дейтона стала міжнародним протекторатом та опинилась під міжнародним адмініструванням.

Розвиваючи тезу про міжнародну залежність, в яку потрапила Боснія і Герцеговина, можна навести слова Віктора Бойкова, який називає Дейтонську БіГ «контрольованою демократією»[2] на противагу ліберальній західній демократії. Після підписання Дейтону виникла нагальна необхідність гарантувати безпеку та добробут громадян, яка передбачала проведення демократичних перетворень. При цьому місцева політична система знаходилась в настільки недорозвинутому стані, що була просто не в змозі займатись питаннями демократизації БіГ. Бойков пише: «У випадку Боснії і Герцеговини поширення демократії набуло характерних елементів контролю над політичним розвитком країни в тому сенсі, що відповідні інститути та механізми було безпосередньо вмонтовано в державну систему і вони, зважаючи на необхідність збереження цілісності країни, боротьби зі страхом і почуттям незахищеності та підтримки порядку й толерантності, стали невід'ємною частиною місцевої політичної системи. Вони стали важливим фактором, що відіграє не останню роль у процесі прийняття рішень іншими акторами. Нерідко сам факт існування цих інститутів з їх широкими повноваженнями визначав поведінку місцевих політиків»[2, 48].

Ситуацію із демократизацією Боснії можна охарактеризувати наступним чином: загальновизнаний пріоритет демократичних цінностей обумовив необхідність їх розповсюдження в повоєнній Боснії та Герцеговині, однак за відсутності місцевих демократичних традицій та необхідних для цього механізмів міжнародним акторам довелось вдатись до досить недемократичних методів в процесі демократизації. Як відзначає Девід Чендлер: «Міжнародні гравці в цілому погоджуються, що Боснії бракує культурних передумов для демократії і через це певна форма міжнародного управління є необхідною»[4, 301]. Таким чином, на додаток до вищезазначених трансформаційних викликів у сферах економіки та повоєнного відновлення ще однією причиною, що обумовила створення міжнародної адміністрації в Боснії, стала необхідність демократизації Боснії й Герцеговини.

Отже, мотиви, якими керувалась міжнародна спільнота в особі вищезгаданих міжнародних організацій, носили формальний нормативний характер. Інакше кажучи, міжнародні організації, що брали участь у трансформації Боснії і Герцеговини в перші повоєнні роки, були, в першу чергу, розповсюджувачами ліберальних демократичних норм та цінностей. З формальної точки зору встановлення міжнародного управління в Боснії стало відображенням прагнення побудувати в ній стабільну та життєздатну країну, яка б існувала на засадах демократії та ринкової економіки і вписалась би в постбіполярну систему міжнародних відносин в Європі.

Політика США, Росії та Туреччини в Боснії

В той же час дії окремих зацікавлених держав по відношенню до Боснії в значно більшому ступені перегукувались із положеннями теорії політичного реалізму. Тобто дані держави (мова йде про Сполучені Штати, Росію та Туреччину) будували свою політику в бувших югославських республіках в цілому, і в Боснії зокрема, виходячи, перш за все, із власних інтересів. Їх завданням було, і залишається, досягнення традиційних для кожної з цих країн цілей в Балканському регіоні. Оскільки після розпаду позаблокової Югославії на Балканах утворився певний вакуум міжнародної присутності й країни цього регіону опинились на геополітичному роздоріжжі, кожен із могутніх міжнародних гравців спробував встановити (або поновити) свій вплив на півострові. При цьому, у випадку із Боснією, досить чітко були окреслені пріоритети, які мала кожна з трьох згаданих вище держав.

Сполучені Штати Америки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. остаточно набули статусу наймогутнішої в світі держави із глобальними інтересами. З іншої сторони, на момент закінчення Боснійської війни, США все ще знаходились у пошуку нових напрямків своєї зовнішньої політики.

Одним із важливих питань в рамках цих пошуків було питання про збереження присутності в Європі як такого. Те саме питання, за умов зникнення з політичної мапи головного антагоністу, постало і перед НАТО, і фактично доля НАТО уособлювала долю США в Європі.

Збереження присутності, а отже впливу на ситуацію в Європі було безумовним пріоритетом, особливо з політико-реалістичної точки зору, а апеляція до захисту прав людини, яка все частіше лунала в офіційних промовах американських політиків, допомагала легітимізувати таку присутність. Отже, врегулювання конфлікту в Боснії і Герцеговині та подальша демократизація країни були радше засобом, ніж кінцевою метою політики США наприкінці ХХ ст. Посилаючись на необхідність підтримання всеохоплюючого миру в Європі, американці вписали Боснію в ширший загальноєвропейський безпековий контекст. Збереження стабільності в БіГ мало першочергове значення для підтримки позитивної динаміки перетворень у всій пост-комуністичній Європі, в тому числі й для планів з розширення НАТО на схід.

Основною формою, яку прийняла присутність США в Боснії була участь значних контингентів американських збройних сил у військових операціях ІФОР та СФОР. Саме на першому етапі державного будівництва, коли основною метою була фізична стабілізація ситуації в країні та інші завдання, котрі подекуди потребували рішучого використання сили, США приймали найактивнішу участь у процесі. Вже в цей час починає проявлятися різниця між європейським та американським підходами до державного будівництва в Боснії, яка стала найпомітнішою під час спроб провести конституційну реформу наприкінці 2000-х років. В той час, як для американців досягнення поставленої мети є найбільшим пріоритетом, для європейців здебільшого найважливішим є шлях досягнення цієї мети, тобто демократичність і, що найголовніше, включення в процес місцевих акторів.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть став вирішальним часом для визначення американської присутності в Боснії. Чим менш напруженою та стабільною, з точки зору конфліктного потенціалу, ставала ситуація в БіГ, тим менш зацікавленими в подальшій своїй присутності ставали Сполучені Штати. Саме безпекові питання завжди були складовою процесу держбудівництва в Боснії, який цікавив американських політиків найбільше. До того ж почали з'являтися додаткові фактори, які потребували негайної уваги із боку державного департаменту США: завдяки війні в Косово та військовій операції НАТО в 1999 р. Боснія перестала бути гарячою точкою номер один, а події 2001 р. та початок глобальної війни з тероризмом і вторгнення до Афганістану змусили США перерозподілити свої ресурси та почати процес скорочення свого контингенту в Боснії. Отже, після 2001 р. США все більше покладають відповідальність за ситуацію в Боснії на своїх європейських союзників. Так, у 2004 р. відповідальність за миротворницьку операцію була повністю перекинута на ЄС (сили EUFOR), а в сфері цивільної імплементації Дейтонської угоди, майже безроздільну владу від кінця 1990-х років мав ОБП, який тяжів, в першу чергу, саме до Європейського центру сили.

Що стосується Російської Федерації, то вона мала традиційні інтереси та історично визначені пріоритети на Балканах. Однак у 1990-х роках серйозна економічна та політична кризи та криза ідентичності, які охопили Росію із розпадом СРСР, вносили значні корективи в процес формування зовнішньополітичного курсу, навіть у таких безумовно важливих для збереження міжнародної ваги РФ регіонах, як Балканський півострів. Під час активної фази конфлікту в БіГ Росія, в силу вже названих факторів, не проявила особливої активності, її позиція була напрочуд млявою та прозахідною. Із геополітичної точки зору Росія послідовно програвала свої позиції західним державам.

Починаючи приблизно із 1994 р., політика західних держав і НАТО в Боснії каталізує вироблення більш самостійного зовнішньополітичного курсу РФ та радикалізує настрої в російському суспільстві. Події на Балканах знову починають входити до сфери національних інтересів Росії та в 1994 р. вона робить спроби захистити своїх традиційних союзників – боснійських сербів та відвернути від них удар сил НАТО[1,4].

Потерпівши дипломатичну невдачу на останній фазі конфлікту, на стадії післявоєнного відновлення, Росія почала все більше повертатись до класичного типу своєї зовнішньої політики. З однією сторони, російський зовнішньополітичний курс набував все більше неореалістичних рис, однак, з іншої, РФ після закінчення конфлікту не виявляла особливої активності під час процесу держбудівництва. Російський контингент також увійшов до сил СФОР але в тому, що стосується таких аспектів держбудівництва як демократизація, будівництво інститутів та економічне реформування, РФ не висувала жодних оригінальних пропозицій. Як і у випадку із США, інтереси Росії носили скоріше геостратегічний характер, тобто розвиток ситуації на місці, вже після закінчення гострої фази конфлікту та де-факто політичної та військової перемоги Заходу, цікавив РФ значно

менше. Знову ж таки, як і у випадку із США, в другій половині 1990-х років увагу МЗС Росії відволікла інша балканська криза, а саме – конфлікт в Косово, який став ще однією ареною боротьби проти створення НАТО-центричної моделі європейської безпеки.

Туреччина, яка на рівні з Росією є традиційним гравцем у Балканському регіоні, на початку й в середині 1990-х років також знаходилась в пошуку нових зовнішньополітичних орієнтирів. Втім, вже на цьому етапі, політика Туреччини в країнах бувшої СФРЮ стає одним з пріоритетних напрямків. Традиційним союзником Туреччини є мусульмани-босняки і вона однією з перших визнала незалежність Боснії і Герцеговини в 1992 р. [5, 4]. Конфлікт завадив Туреччині проводити дійсно самостійну політику в Боснії і вона вимушена була йти в кільватері політики США та інших союзників по НАТО. Після закінчення конфлікту, незважаючи на те, що Туреччина увійшла до КР РІМ, її участь у держбудівництві не відрізнялась активністю. Здебільшого вона обмежувалась деклараціями своєї відданості справі побудови в Боснії цілісної, незалежної та багатонаціональної держави.

Зважаючи на досить пасивну політику Туреччини на першому етапі державного будівництва в Боснії, цікавим видається її порівняння з третім, тобто із сучасним, етапом. В 1990-х роках, коли Туреччина так само, як і всі інші європейські гравці, опинилась у нових геополітичних умовах, вона вирішила й надалі проводити політику, орієнтовану на Захід, в тому числі приєднатись до ЄС. Однак, стикнувшись із ваганнями провідних європейських країн та додатковими вимогами, що їх мала виконати Туреччина, її керівництво, уособлене прем'єр-міністром Реджепом Ердоганом, почало розробляти та проводити більш самостійний зовнішньополітичний курс, який поступово еволюціонував. Наприкінці 2000-х рр. Туреччина вже відкрито позиціонує себе як регіонального лідера. Вона починає усвідомлювати себе не тільки і не стільки, як провідника політики Заходу, а скоріше як самостійного та сильного гравця, чий інтереси охоплюють великий географічний регіон, який включає Середню Азію, Близький Схід і, звичайно, Балкани [6, 4]. При цьому, на Балканах, активно підтримуючи мусульман, Туреччина стає противагою не тільки своєму класичному супернику – Росії, а навіть починає конкурувати із ЄС, в якості більш привабливого центру тяжіння та більш ефективного партнера [6, 2].

Висновки. Боснійський конфлікт став одним із перших випробувань для тих міжнародних акторів, які вберегли свій вплив за умов розпаду біполярної системи. Війна в Боснії й Герцеговині та подальше післявоєнне відновлення дозволили багатьом міжнародним організаціям та державам переосмислити своє місце як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

Як ми змогли побачити, такі організації як ОБСЄ, МООНБГ, УВКБ ООН та інші виступили в якості акторів, що діють виключно на альтруїстичних засадах. Вони були основними розповсюджувачами демократичних норм і на них було покладено гуманітарну складову процесу повоєнного відновлення. Однак в роботі цих організацій виникла низка проблем, починаючи від невідповідності самої Боснії до демократичної трансформації і закінчуючи поганою координацією дій різних міжнародних агенцій. Слід також зауважити, що, починаючи із 1997 р., однозначно домінуючу позицію в процесі координації держбудівництва (хоча, номінально, лише імплементації Угоди) займав ОВП. Це, знову ж таки, викликало чимало колізій у відносинах між ОВП та іншими організаціями, які були вповноважені виконувати ідентичні завдання. Саме ОВП в 2000-х роках став настільки важливим та впливовим інститутом, що сконцентрував у своїх руках владу майже у всіх сферах державного будівництва.

На відміну від колективних міжнародних інститутів, політика держав, що мають інтереси на Балканах, була досить далекою від проявів альтруїзму і носила дуже прагматичний та реалістичний характер. Кожна з трьох держав, які були розглянуті в цій роботі, в 1990-х роках певним чином претендували на включення Балканів до сфери свого впливу. Сполучені Штати, які мали найкращі стартові умови, використали Боснію як плацдарм для закріплення своєї присутності в Європі та подальшого розширення НАТО. Політичні курси Росії та Туреччини по відношенню до БіГ на етапі врегулювання конфлікту та перших років держбудівництва були схожими і носили прозахідний характер. Однак Росія досить швидко усвідомила невідповідність такого зовнішньополітичного курсу своїм інтересам і почала позиціонувати себе в якості головного опонента західній політиці в Боснії. Туреччина також прийшла до розуміння унікальності свого геополітичного положення, що дозволило їй змістити акцент у своїй балканській політиці в сторону безпосереднього двостороннього співробітництва з країнами регіону, тобто, без участі ЄС.

Таким чином, завершення боснійського конфлікту, підписання Дейтонської угоди та період післявоєнного врегулювання допомогли основним міжнародним гравцям більш чітко зрозуміти свої геополітичні пріоритети. Саме в Боснії зав'язались ті вузли політичних протиріч, які й досі

залишаються центральними для європейських та глобальних міжнародних відносин. Саме в Боснії було застосовано нові міжнародно-правові методи і створено абсолютно унікальну систему міжнародного адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фененко А. Балканский кризис и российские внешнеполитические приоритеты / Алексей Фененко // Pro et Contra . – 2001. – Т. 6, № 4. – 283 с.
2. Vojtkov D. V. Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-1995 Political System and its Functioning / Victor D. Vojtkov // Southeast European Politics. – May 2003. – Vol. IV, № 1. – P. 41-67.
3. Bosnia: Reshaping the International Machinery. – International Crisis Group Balkans Report. – 2001. – №121. – 30 p.
4. Chandler D. Bosnia: Faking Democracy after Dayton / David Chandler [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.davidchandler.org/books/books_bosnia.html
5. Eralp D. U. Turkey and Bosnia-Herzegovina: A Future Reflecting on the Past / Doğa Ulaş Eralp // SETA Policy Brief. – August, 2010. – № 46. – 9 p.
6. The Balkan Express. A New Turkish Foreign Policy // Foreign Policy Initiative ВН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vpi.ba/upload/documents/eng/The_Balkan_Express_A_New_Turkish_Foreign_Policy.pdf
7. The Peace Implementation Council and its Steering Board // Офіційний сайт Офісу Верховного Представника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=38563

Бедрак Наталія Миколаївна, здобувач кафедри соціальних теорій НУ «ОЮА»

УДК 329.05

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Статтю присвячено дослідженню ролі політичного представництва у сучасних політичних системах. Визначено роль та місце інститутів політичного представництва у демократичній політичній взаємодії, відносинах «суспільство – влада». Політичне представництво інтерпретовано як дієвий демократичний механізм формування та публічної репрезентації суспільних інтересів.

Обґрунтовано, що діяльність політичних партій, лобістських структур, інституцій громадянського суспільства виступає важливою складовою політичного представництва, горизонтальних та вертикальних політичних відносин між владою та громадянами. Відзначено, що у сучасній політичній системі традиційні інститути політичного представництва поступово втрачають вплив на користь електронних мас-медіа та Інтернет.

Ключові слова: політичне представництво, демократична політична система, політичні партії, лобізм, громадянське суспільство, мас-медіа, медіатизація політики

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Статья посвящена исследованию роли политического представительства в современных политических системах. Определены роль и место институтов политического представительства в демократическом политическом взаимодействии, отношениях «общество - власть». Политическое представительство интерпретировано как действенный демократический механизм формирования и публичной репрезентации общественных интересов.

Обосновано, что деятельность политических партий, лоббистских структур, институтов гражданского общества выступает важной составляющей политического представительства, горизонтальных и вертикальных отношений между властью и гражданами в политической системе. Отмечено, что в современной политической системе традиционные институты политического представительства постепенно теряют влияние в пользу электронных масс-медиа и Интернет.

Ключевые слова: политическое представительство, демократическая политическая система, политические партии, лоббизм, гражданское общество, СМИ, медиатизация политики

SYSTEM

The article studies the role of political representation in contemporary political systems. The role and place of the institutions of political representation in democratic political interaction relationship «society – government». Political representation is interpreted as an effective mechanism of democratic representation of the public social interests.

Proved that political parties, lobbying structures and civil society is an important part of political representation, the horizontal and vertical political relations between government and citizens. It is noted that in the current political system the traditional institutions of political representation gradually lose their influence in favor of electronic media and the Internet.

Keywords: *political representation, democratic political system, political parties, lobbying, civil society, media, mediatization*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Актуальність теми статті обумовлена необхідністю ґрунтовного дослідження ролі політичного представництва в сучасних політичних системах. Всеохоплюючі зміни у соціальній, політичній, економічній, науково-технічній сферах сучасного суспільства сприяють зростанню у політичній системі значення постійного зворотнього зв'язку між владою та суспільством. В умовах становлення інформаційного суспільства цей зв'язок опосередковується діяльністю мас-медіа, які посідають важливе місце у структурі сучасного політичного представництва. Це актуалізує потребу в дослідженні форм та інститутів політичного представництва: політичних партій, парламентаризму, інституцій громадянського суспільства, акторів третього сектору, груп інтересів, які беруть участь у формуванні політичного порядку денного, прийнятті політичних рішень, урядуванні. Слід відзначити, що в сучасних політичних системах на зміну моделям представницької демократії (коли соціальні та політичні групи представляють депутати від партій, що виступають у парламенті від їх імені) приходять моделі «напівпрямой» (О. Тоффлер) та прямої демократії.

В умовах інформаційного суспільства трансформуються і теоретичні моделі політичного представництва, що знаходять своє вираження у концепціях дорадчої та деліберативної демократії (Ю. Габермас), інтерактивної демократії (П. Розанвалон), демократії участі (Й. Масуда), напівпрямой демократії (О. Тоффлер). Під впливом діяльності мас-медіа змінюються демократичні інститути, сутність та механізми демократичного політичного представництва. За таких умов актуалізується питання підвищення ефективності демократії, політичної участі громадян та взаємодії акторів публічної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень феномену політичного представництва, у тому числі – політологічних робіт на дану тематику зарубіжних та вітчизняних авторів, недостатньо уваги приділяється трансформаціям ролі політичного представництва у сучасних політичних системах, яка обумовлена процесами глобалізації, становленням інформаційного суспільства, медіатизацією політики та турбулентністю у міжнародних відносинах та системі міжнародної безпеки. Залишаються недостатньо висвітленими багато проблем політичного представництва концептуального та емпіричного характеру, до яких можна впевнено віднести дослідження плюралізму політичних груп як основи демократичної форми правління, зміни у розумінні взаємодії влади та громадян у інформаційну добу (від представницької до прямої демократії та демократії участі), медіатизацію процесу політичного представництва.

У процесі дослідження ролі політичного представництва у політичній системі важливе значення мають роботи класиків філософської та політичної думки щодо еволюції інститутів представництва. До таких праць слід віднести дослідження Ф. Бекона, Т. Гоббса, Кондорсе, Ж.-Ж. Руссо, Д. Г'юма, Е. Берка, А. де Токвіля, Дж. Мілля, Г. Гегеля, Ж. Марітеня, І. Берліна, М. Вебера, М. Острогорського, Р. Міхельса, В. Парето, Ж. Блонделя, М. Дюверже, Г. Алмонд, Р. Даля, Дж. Сарторі та ін.

Функціонування інститутів політичного представництва в умовах демократії досліджували Ф. Гаек, Б. Дізраелі, Р. Дворкін, Ф. Фукуяма, С. Мейнверінг, Дж. Сарторі, А. Лейпгарт, Г. Лінц, Л. Даймонд, С. Верба, Д. Растоу, С. Гантингтон, Р. Даль, Й. Шумпетер та ін.

У вітчизняній політичній науці проблема політичного представництва в умовах демократизації політичної системи починає входити у предметне поле теоретичних візій і тому аналізу піддаються лише окремі складові цього масштабного політичного процесу: політичні актори, конституційні основи політичного плюралізму та політичного вибору, виборчі кампанії та технології, політичні інститути та громадські об'єднання.

Серед представників української політичної науки ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню

становлення політичного представництва у сучасних умовах належать В. Бебіку, Б. Гагалюку, М. Головатому, А. Колодій, В. Медяник, Дж. Мейсу, М. Михальченко, С. Наумкіній, В. Полохало, А. Романюку, Ф. Рудичу, С. Рябову, О. Токовенко, Ю. Шайгородському, Ю. Шведі, Ю. Якименко, Д. Яковлеву та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити роль політичного представництва у сучасних політичних системах. Поставлена мета обумовила наступні завдання дослідження:

- визначити етапи та складові процесу еволюції концепції політичного представництва;
- дослідити сутність інститутів політичного представництва та їх роль у сучасних політичних системах;
- аргументовано відзначити роль політичних комунікацій, мас-медіа та процесу медіатизації політики у демократичній системі політичного представництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі неможливо уявити демократичне урядування без інститутів політичного представництва. Мова йде не лише про концепцію «представницької демократії», а і про інші демократичні політичні системи. Представництво означає делегування громадянином або групою певних повноважень політичному актору, або інституту для захисту групових інтересів, забезпечення їх урахування у діяльності влади. Ідея політичного представництва стала фундаментом для формування таких принципів організації демократичної політичної системи, як свобода та відповідальність, політичний плюралізм, змагальність політичних акторів, виборність керівництва держави та ін. Головна роль політичних партій та виборчих систем полягає якраз у забезпеченні політичного представництва.

Щодо форм прямої демократії, то в сучасних політичних системах досить розповсюджені політичний плебісцит та референдум. Така форма політичного управління, як плебісцит, існував у всі часи, але його дієвість обмежується великою кількістю людей. Політичні рішення в умовах плебісциту можуть прийматись невеликим колом осіб, його безпосередніми учасниками. Плебісцит знаходить своє вираження й у сучасних політичних системах : збори, мітинги, маніфестації, марші. Найбільш розповсюдженою формою прямої демократії сьогодні виступає референдум.

Джерела обґрунтування ідеї представництва можна знайти у добу Античності (прямі вибори у полісній демократії, реформи Солона та Перикла Афінівського, організація імперського політичного простору в Давньому Римі за допомогою інституту прокураторів тощо). Теологічна доктрина доби Середньовіччя наголошувала на тому, що Папа Римський представляє божественну волю на землі (ідея «Двох градів» Августина Блаженного та ін.) і через це «меч» духовної влади (Геласій) знаходиться у його руках. Особливість політичної думки середньовіччя щодо політичного представництва – це її богословське трактування: «У церкві немає панування, тому і немає політичного життя. Священники та єпископи не правлять, але служать» [4, с. 35]. У роботах В. Оккама з'являється важлива для теорії політичного представництва ідея, що імператор звільняється від підпорядкування законам (ним самим встановленим), у випадках, коли це «необхідно для досягнення загального блага» [4, с. 223]. Він обґрунтовує положення, відповідно до якого, в кінцевому рахунку, загальне благо є головним обмежувачем імператорської влади, як і влади Папи.

Період Відродження – доба кризи феодалізму, становлення капіталізму, розвитку техніки, світських наук, торгівлі, мистецтва, це час великих географічних відкриттів, коли рамки відомого європейцям світу значно розширилися. Ідеологи буржуазії заперечували середньовічні ідеї аскетизму, підпорядкування церкви, містицизму, відстоювали гуманістичні цінності: прагнення до земного успіху, процвітання, індивідуалізм, прояв творчих здібностей, практичність тощо. Проблема політичного представництва повернулася із «небесного» теологічного виміру (церква як представник іншого, «небесного» життя) у вимір земний – представництва родини, класу, міста, держави. Цей поворот у розумінні політичного представництва пов'язаний із виокремленням Н. Макіавеллі політики як самодостатньої сфери людської діяльності. Він обґрунтував положення, відповідно до яких політика не потребує підтримки та схвалення з боку моралі або релігії. Політичні цілі, які виробляє політик, сприймаються Н. Макіавеллі як абсолютно початкові, автономні, які не потребують жодного обґрунтування, зокрема, в моральному виправданні.

Період Нового часу (XVII-XVIII ст.), вершиною якого стала доба Просвітництва (друга половина XVIII ст.), коли було розвинуто ідеї Н. Макіавеллі щодо автономності політичного поля та обґрунтовано положення щодо важливості суспільної підтримки політичної діяльності. Однією з головних проблем тогочасної політичної думки була проблема взаємин особистості й держави, що відбилася в теорії «природних прав».

Ця теорія стала наступним кроком із автономізації політичної сфери, розвитку ідеї політичного

представництва, тому що була спрямована проти всіх форм феодальної залежності, проти станового поділу суспільства, і, природно, проти абсолютної монархії та церкви. Вона обґрунтовувала рівність людей, дану від народження, виступала за свободу переконань, недоторканість особи і власності.

Ідеї демократичного політичного представництва можна знайти у філософських концепціях Дж. Лока, Ш. де Монтеск'є, А. де Токвіля, Дж. Ст. Мілля та ін. У роботах цих та інших авторів формулюються два положення, які стають основою розвитку концепцій природного права, суспільного договору та демократії у Європі: правління потребує згоди та делегування прав від суспільства, інтереси різних станів та класів суспільства мають бути представлені у владі.

Теорія «природних прав» людини доповнювалася теорією «суспільного договору» і разом вони сформували сучасне уявлення щодо демократичного політичного представництва. Відповідно до основних положень теорії політичного представництва, держава виникла не з божої волі, а в результаті договору людей з метою усунення конфліктів. Ці теорії в різних варіантах розвивалися в Голландії (Гуго Гроцій та Барух Спіноза), в Англії (Томас Гоббс, Джон Локк), в Німеччині (Імануїл Кант), у Франції (Д. Дідро, Жан-Жак Руссо), в США (Т. Джефферсон, Т. Пейн). У цих концепціях проблема політичного представництва вийшла на новий рівень теоретичного обґрунтування – як діяльність політиків у відповідності до тих повноважень, які їм було делеговано народом. Розглянемо концепції, які складають основу теорії політичного представництва.

По-перше, концепція держави, що протистоїть війні всіх проти всіх, яка належить Томасу Гоббсу. Т. Гоббс вважав, що в «природному стані» неминуха «війна всіх проти всіх», тому що люди створені рівними за здібностями, а, значить, і в правах, але егоїстичні та честолюбні. Приборкати їх темні інстинкти, розрахувати шлях законам розуму може тільки держава, подібна до біблійного монстра Левіафана. Якщо монарх примушує підданих завдавати шкоди країні, не захищатися від ворога, то тоді народ отримує право на повстання.

По-друге, концепція розподілу влади, яку викладено у роботах Джона Локка і Шарля Луї Монтеск'є. Дж. Локк вважав, що в природному стані люди були вільні й рівні, але у них не було органу для вирішення суперечок. Тоді вони домовилися створити державу, яка отримала рівно стільки влади, скільки необхідно для оборони і забезпечення суспільного інтересу, а самі зобов'язалися дотримуватися законів. Дж. Локк пропонував чітко розділити владу на законодавчу (парламент), виконавчу (монарх і кабінет міністрів) і федеративну (відає міжнародними відносинами), кожна із яких повинна спиратись на народ та представляти інтереси окремих верств. Ш. Монтеск'є доповнив ідею розподілу влади, запропонувавши виділити ще й судову гілку влади. До того ж він поєднав ідею свободи з ідеєю конституційного закріплення механізму поділу влади [Див. детал.: 2].

Отже, у роботах цих авторів наголос робиться на необхідності закріплення принципу політичного представництва у відповідних конституційно-правових положеннях, що стало подальшим кроком у розвитку концепцій відповідальності.

По-третє, теорія суспільного договору Жан-Жака Руссо [3]. Ж.-Ж. Руссо пропонує укласти справжній суспільний договір як асоціацію рівних вільних індивідів або республіку («спільна справа»). Цей підхід найближче до сучасного розуміння політичного представництва як перманентної взаємодії влади та суспільства.

У подальшому концепція політичного представництва розвивалась від філософських обґрунтувань у напрямку пошуку оптимальних шляхів, інститутів та механізмів представництва: інституціоналізації політичних партій, удосконалення виборчого законодавства, розвитку інституцій громадянського суспільства та груп інтересів. Передусім, дискусії стосувались пошуку механізмів представництва інтересів суспільних груп у парламенті. Одна з позицій полягала у необхідності представництва у парламенті мешканців окремих регіонів, областей та місцевостей, які мають певні особливості та специфічні інтереси. Це обумовлює встановлення у деяких політичних системах мажоритарної виборчої системи. Інша позиція, закріплена в політичній системі Великої Британії, полягає у тому, що депутат представляє інтереси не окремого округу, а нації в цілому, а отже – оптимальною є пропорційна виборча система. Її прихильники наголошують на тому, що суверенітет належить не окремо взятим громадянам, а нації в цілому, а отже – депутати парламенту мають представляти «волю нації», а не інтереси окремих груп виборців. В якості компромісного та консенсусного варіанту між двома формами політичного представництва було запропоновано модель двопалатного парламенту, одна з палат представляє інтереси регіонів (земель, штатів та ін.), а інша – країни в цілому.

Таким чином, феномен політичного представництва існував протягом усієї історії цивілізації, але найбільш рельєфно він проявився в умовах демократичної політичної системи, поставши у XIX – XX століттях однією з головних складових демократії.

Для пострадянських політичних систем, які знаходяться у процесі демократичного переходу, впровадження принципу політичного представництва має наступні особливості та складові.

По-перше, демонтаж авторитарної політичної системи радянського зразка. І хоча після 1953 року масовий терор та концтабори як спосіб політичної та економічної організації відійшов у минуле, радянська авторитарна модель з її монополією влади однієї партії, централізацією влади, бюрократизацією та відсутністю конкуренції у політиці та економіці була «стартовою» для пострадянських країн. Досвід реформ переконливо продемонстрував, що без впровадження дієвого механізму політичного представництва з метою оновлення політичної еліти неможливо позбавитись вад політичної системи радянського зразка.

По-друге, інституціоналізація демократичних організацій та груп – політичних партій (формування багатопартійної політичної системи), інституцій громадянського суспільства та мас-медіа, лобістських груп та груп інтересів. Особливе значення у цьому процесі належить розвитку парламентаризму та становленню парламенту, як представницького органу влади та простору вільних дискусій (дебатів) коаліції та опозиції з метою реалізації та захисту суспільного (національного) інтересу.

По-третє, підвищення рівня політичної участі громадян – як у виборчій, так і у міжвиборчій період. Демократизація не проходить без протестних акцій, масових мітингів, конфліктів не лише у владі, а і між великими суспільними групами. У даному процесі віддзеркалюється формування громадянського суспільства як суб'єкта політичного представництва. Важливим тут є подолання небезпек демократизації – етатизму певних суспільних груп (передусім, громадян із досвідом життя в умовах авторитаризму), популізму, націоналізму, ізоляціонізму та конформізму та ін. Результатом участі громадян у політиці має стати формування політичної системи консолідованої демократії, коли серед представників суспільства (депутатів, влади) та широких верств населення існує консенсус щодо демократії, як ефективного способу управління.

По-четверте, принципи взаємодії груп інтересів, партій, інституцій громадянського суспільства та представників мас-медіа із владою. Специфіка пострадянських політичних перетворень визначається не лише акціями прямої політичної дії, масовими політичними протестами, а і правилами включення груп інтересів в процеси публічної політики. У сучасних політичних системах сформувались дві основні моделі взаємодії держави і груп інтересів: плюралістична і корпоративістська. Плюралістична модель представництва інтересів припускає наявність безлічі вільно виникаючих, незалежних від держави груп інтересів, що конкурують між собою і не організовані в ієрархічну систему груп інтересів. У рамках даної моделі відбувається розпорошення центрів акумуляції, артикуляції інтересів громадянського суспільства та їх презентації у політичній сфері. Корпоративістська модель представництва інтересів передбачає наявність нечисленних функціонально впорядкованих, вибудованих за ієрархічним принципом груп інтересів. В рамках даної моделі держава укладає угоду з окремою групою, делегуючи їй монополієне право на представництво певного інтересу в обмін на лояльність зазначеної групи і можливість впливати на визначення лінії поведінки даної групи. Корпоративістська модель представництва інтересів являє собою особливий тип участі великих організованих груп у виробленні державної політики. Звичайно, пострадянська бюрократія зацікавлена саме у другій моделі.

Однією з головних тенденцій розвитку сучасних політичних систем виступає впровадження суспільно-політичної моделі урядування. На теоретичному рівні ця модель включає «поліархічну» модель політичної взаємодії (Р. Даль), моделі «консоціативної демократії» та «консенсусної демократії» (А. Лейпгард), «профспілкової демократії» (А. Етціоні). У межах цієї моделі з'являються нові форми представництва, взаємодії держави і громадянського суспільства в процесі вироблення публічної політики та урядування, враховується переплетіння приватних та суспільних інтересів, приватної та публічної сфер. Суспільно-політична модель урядування не обмежується традиційними інститутами репрезентативної демократії (вибори, партії), а передбачає постійне і максимально активне включення акторів громадянського суспільства, мас-медіа, профспілок та бізнес-асоціацій в процеси вироблення та реалізації політичних рішень. Особливої актуальності набуває інститут «зв'язків з урядом» (GR), який впроваджується у багатьох корпораціях.

Політичне представництво виконує функції посередника між органами державної влади та суспільством, які в сучасній політичній системі опосередковані політичними комунікаціями, діяльністю мас-медіа. Можливості комунікативних мереж та технологій у політичній системі зростають та перетворюють мас-медіа на потужний соціальний інститут, вплив якого на політичне представництво пов'язаний «... не стільки з їх умінням умовляти та переконувати, скільки з їх здатністю залучати громадську увагу і формувати критерії, що лежать в основі оцінки та прийняття

рішення... за допомогою правильно встановленого порядку денного можна спрямувати громадську думку в бажане русло» [5, с. 42].

На думку В. Бебика, політична комунікація виступає «своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність» [1, с. 290]. Головною сутнісною ознакою політичної комунікації є те, що вона представляє собою специфічні політичні відносини, роль яких для політичної сфери та її системного виміру є не периферійною, а центральною.

Політичні комунікації відкривають нові можливості у процесі формулювання та презентації потреб, інтересів та цінностей певних груп та спільнот сучасного суспільства. З одного боку, можна говорити про те, що політичну комунікацію створюють та підтримують у суспільстві зони вільних дискусій і публічного діалогу владних інституцій і представників громадськості. Саме тому вважається, що політична комунікація спрямована на демократизацію політичної взаємодії, підвищення ефективності механізмів політичного представництва. З іншого боку, у процесі розвитку політичних комунікацій з'являються нові небезпеки для демократичного політичного представництва. Як одна з небезпек розглядається процес медіатизації політики, що потенційно несе в собі загрозу появи нової форми тоталітарного панування – інформаційного через монополізацію інформаційного впливу еліт, влади на суспільство.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати досліджень проблематики ролі політичного представництва у сучасних політичних системах слід відзначити наступне. По-перше, основною формою демократичного правління є опосередкована реалізація влади суспільства за допомогою механізмів та інститутів політичного представництва, коли політичний актор виконує роль представника інтересів окремого громадянина, групи чи класу. По-друге, взаємодія між владою та суспільством опосередковується політичною комунікацією, яка утворює нові можливості та загрози для політичного представництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бебик В. М. Політологія для політика та громадянина / Бебик В. М. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.
2. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов, или Об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговле и т. д. / Ш.-Л. Монтескьє — СПб.: Альфарет, 2011. — 808 с.
3. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Жан-Жак Руссо; пер. з фр. та ком. О. Хома. — К: Port-Royal, 2001. — 349 с.
4. Суини М. Лекции по средневековой философии / М. Суини // Средневековая политическая философия Запада. - Выпуск 2. - М., 2006. - 320 с.
5. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Білоусов Олександр Сергійович, кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету

УДК: 323.2 : 327

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ МІЖ СОЦІАЛЬНОЮ СТРУКТУРОЮ І ПОЛІТИЧНИМ УСТРОЄМ ЯК ПРОБЛЕМА ВЛАДИ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто основні трактування поняття «постіндустріальне суспільство» за визначенням класиків соціально-політичної думки. Відокремлено п'ять основних компонентів цього поняття за Д. Беллом та визначено типи передбачення (соціальні, політичні, економічні та культурні).

Обґрунтовано, що взаємовідношення між соціальною структурою і політичним устроєм є однією з основних проблем влади в постіндустріальному суспільстві.

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство, політичне передбачення, соціальне передбачення, соціальна структура, політичний устрій, політична влада*

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРОЙ И ПОЛИТИЧЕСКИМ

УСТРОЙСТВОМ КАК ПРОБЛЕМА ВЛАСТИ В ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ

Рассмотрены основные трактовки понятия «постиндустриальное общество» по определению классиков социально-политической мысли. Выделены пять основных компонентов этого понятия, за Д. Беллом и определены типы предвидения (социальные, политические, экономические и культурные).

Обосновано, что взаимоотношения между социальной структурой и политическим строем являются одной из основных проблем власти в постиндустриальном обществе.

Ключевые слова: *постиндустриальное общество, политическое предсказание, социальное предсказание, социальная структура, политический строй, политическая власть*

INTERRELATION BETWEEN A SOCIAL STRUCTURE AND POLITICAL RULE AS A PROBLEM OF POWER IS IN POST-INDUSTRIAL SOCIETY

Basic interpretations of concept «Postindustrial society» are considered, on determination of classics of socio-political idea. Five basic components of this concept are selected, after Д. Bell and the types of foresight are certain (social, political, economic and cultural).

It is grounded, that mutual relations between a social structure and political line-up is one of basic problems of power in postindustrial society.

Keywords: *postindustrial society, political foresight, social foresight, social structure, political rule, political power*

Теорія постіндустріального суспільства була (та, власне, залишається й донині) однією з найпотужніших течій філософської, політологічної та соціологічної думки та досить адекватною відповіддю на виклики та можливості, породжені кардинальним зростанням інформаційної складової у житті суспільства передових країн у другій половині ХХ ст. тим паче, що у своєму класичному вигляді вона стала методологічним підґрунтям для багатьох подальших суспільствознавчих розробок інформаційного суспільства.

Варто зауважити, що сам термін «постіндустріальне суспільство» вперше з'явився набагато раніше, ніж теорія, для якої він згодом став титульним. Так, ще в 1914 р. він уже фігурував у назві книги А. Курасвами «Нариси постіндустріалізму», присвяченій дослідженню доіндустріального розвитку азійських країн, а в 1917 р. та в 1922 р. використовувався у назвах робіт теоретика англійського ліберального соціалізму А. Пенті «Старі світи перед новим: дослідження постіндустріальної держави» та «Пост-індустріалізм». Однак, у вказаних працях це словосполучення мало принципово інше значення, ніж сучасне – там воно характеризувало утопічну по суті модель суспільства альтернативного до індустріального, такого, що має його змінити, як фактичне повернення до доіндустріального способу виробництва задля подолання соціально-класових суперечностей індустріалізму [1, с. XII].

У значенні, наближеному до сучасного (хоча і не тотожному йому), термін «постіндустріальне суспільство» ввів до наукового обігу у 1958 р. американський соціолог Д. Рісмен, який, як і його попередники, використав його безпосередньо у назві своєї статті, що, безумовно, сприяло його популяризації [2]. Тим самим Д. Рісмен певною мірою виявив розуміння внутрішнього змісту теорії постіндустріального суспільства.

Окремі, засадничі для теорії постіндустріального суспільства положення були свого часу розроблені у дослідженнях У. Ростоу та Дж. Гелбрейта. Так, У. Ростоу в своїй книзі «Стадії економічного зростання» розробляє теорію стадій економічного росту та виділяє п'ять таких стадій, які охоплюють всю економічну історію людства: традиційне суспільство; перехідне суспільство; стадія підйому; стадія швидкого дозрівання; період високого масового споживання. Вже на третій стадії (стадії підйому), яку Англія проходить наприкінці ХVІІІ ст. – на початку ХІХ ст., У. Ростоу звертає увагу на створення «капіталу суспільного призначення», до складу якого він відносить транспорт, зв'язок, дороги тощо, тобто мова йде про основні елементи інфраструктури. А от на п'ятій стадії (період високого масового споживання), відповідно до У. Ростоу, провідними галузями господарства стають споживчі товари тривалого користування та послуги. Тобто, він зазначає, що галузі, зайняті виробництвом послуг, асоціюються зі стадією найвищого рівня розвитку економічної системи. Характерною особливістю теорії У. Ростоу є зміна галузевої структури сфери обслуговування: уповільнення зростання тієї частини, котра займається обслуговуванням комплексу «автомобіль – товари тривалого використання», і розширення обслуговування у сфері медицини, розваг, релігії, зарубіжних подорожей і т. п. Таким чином, У. Ростоу значно розширює сферу послуг та фактично розділяє її на послуги виробничого та особистого призначення [3].

Щодо розробок Дж. Гелбрейта, то він зосередив увагу на організаційно-правових формах

функціонування економічних елементів. У книзі «Нове індустріальне суспільство» він розглядає теорію «індустріального суспільства», у якій основоположним моментом визначає домінування в індустріальній системі великих корпорацій, які займають монополічне становище. Дж. Гелбрейт зазначає, що на початку ХХ ст. функціонували корпорації в галузях, у яких виробництво повинно вестись у великих масштабах. Він зазначає, що в той час у США підприємства транспорту, комунальних послуг, медицини функціонують як державно-монополістичні. А от у 60-х роках ХХ ст. корпорації почали утворюватися в сфері бакалійної торгівлі, виданні газет, сфері розваг, які до цього часу функціонували в межах невеликої приватної фірми. Таким чином, Дж. Гелбрейт першим у цьому напрямі звернув увагу на те, що підприємства виробничої інфраструктури мають тенденцію до збільшення масштабів, пропорційно до зростання сфери основного виробництва [4].

Певний вплив на формування теорії постіндустріального суспільства справили і погляди Ральфа Дарендорфа (це, до речі, пізніше визнавав і сам Д. Белл), котрий у своїй праці «Клас і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1959 р.) писав про «посткапіталістичне» суспільство [5].

Серед більшості дослідників найбільш класичним викладом теорії постіндустріального суспільства донині по праву вважається концепція Д. Белла, обґрунтована ним здебільшого у праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального передбачення» (1973 р.).

Своєрідним досвідом самореферування основної праці Д. Белла є передмова до «Прийдешнього постіндустріального суспільства» (1976 року видання). В ній автор, серед іншого, задається метою дати найголовніші постулати щодо основних ознак постіндустріального суспільства – центральна роль теоретичного знання та розширення сектору послуг стосовно виробничого господарства» [6].

Найвідоміша книга Д. Белла носить підзаголовок «Досвід соціального передбачення». У вступі до неї автор детально обґрунтовує, чим викликане саме таке жанрове визначення: «Цей нарис є твором про суспільне передбачення. Але чи можна передрікати майбутнє? Поставлене питання вводить в оману. Звичайно ж, неможливо, хоча б на тій логічній підставі, що такої речі, як «майбутнє», просто немає. Використовувати термін таким чином – значить уречевлювати його, припускаючи, що така сутність є реальністю. Слово «майбутнє» є співвідносним терміном. Можна обговорювати лише майбутнє чогось. Ця праця стосується майбутнього розвинених індустріальних суспільств» [7, с. 3].

Пояснюючи свій термінологічний вибір, Д. Белл наполягає на необхідності розрізнення поняття «передбачення (forecasting)» від поняття «провіщення (prediction)». Хоча це розрізнення й довільне, зауважує він, його слід встановити. «Провіщення, – пояснює він значення останнього поняття, – звичайно, мають справу з подіями — хто переможе на виборах, вступить чи не вступить країна у війну, хто здобуде перемогу у війні, визначенням нового винаходу; вони зосереджені на рішеннях. Крім того, такі провіщення, хоча це й можливо, не можуть бути формалізовані, тобто підпорядковані правилам. Провіщення подій за самою своєю суттю є нелегкою справою. Події є перетином суспільних векторів (інтересів, сил, тисків тощо). Коли можна якоюсь мірою дати окрему оцінку силі кожного з цих векторів, виникатиме потреба в «соціальній фізиці» для передрікання точних точок перетину, де поєднання рішень і сил не лише утворить подію, а, що набагато істотніше, її наслідок. Тому провіщення (і «кремленологія» є добрим прикладом) залежать здебільшого від знання ситуації зсередини і є висновками, котрі походять від тривалого спостереження за розвитком подій» [8, с. 3-4].

На відміну від провіщення, вважає Д. Белл, передбачення можливе там, де існує упорядкованість і повторюваність явищ (що трапляється рідко), або там, де є усталені напрямки розвитку подій, спрямованість, якщо не точна траєкторія яких може бути окреслена з допомогою статистичних часових рядів чи сформульована у вигляді історичних тенденцій. І, що ще істотніше, у вирішальних моментах ці загальні напрямки розвитку подій починають підлягати виборові (у сучасних суспільствах вони дедалі більшою і більшою мірою стають ділянкою свідомого втручання з боку наділених владою людей), а рішення (прискорити, повернути вбік або відхилити такі тенденції) є політичним втручанням, яке здатне утворити поворотний пункт в історії країни чи інституції.

Зрештою він узагальнює, що передбачення можливе лише там, де «можна припустити високу міру раціональності з боку людей, котрі справляють вплив на події – схвалення цін і обмежень, спільне прийняття або визначення правил гри, взаємну згоду дотримуватися цих правил, готовність бути послідовними. Так, навіть тоді, коли існує конфлікт, становище може бути залагодженим завдяки проведенню переговорів і досягненню компромісів, якщо відомі розклад прийнятних цін і порядок пріоритетів кожної зі сторін. Але в багатьох людських ситуаціях — і особливо в політиці — на карту ставляться привілеї й передсуди, а ступінь раціональності або послідовності низька» [9, с. 4].

Визначаючи можливу користь від передбачень, Д. Белл зауважує, що хоча вони не можуть провіщати результати, але можуть точно встановлювати обмеження або рамки, всередині яких

політичні рішення можуть бути ефективними. Тому людське бажання контролювати свою історію є позитивним здобутком суспільної самосвідомості.

Визнаючи, що передбачення має багато різних способів, Д. Белл характеризує особливості основних із них. Так, соціальне передбачення відрізняється від інших способів передбачення своїми масштабами й техніками. Його найістотніша відмінність полягає в тому, що соціологічні змінні, звичайно, є незалежними або екзогенними змінними, котрі справляють вплив на поведінку інших змінних. І, маючи найбільший обсяг, а потенційно й найвеличнішу силу, порівняно з іншими способами передбачення, вони є найменш визначеними.

Технологічне передбачення має справу з темпами змін або перестановками й поєднаннями факторів усередині класів подій. Тому, так само, як неможливо провіщати події, неможливо передрікати й певні винаходи. Однак можна передбачати необхідні наступні кроки послідовності змін у межах замкненої системи.

Що стосується економічного передбачення, то цей спосіб передбачення, в свою чергу, підрозділяється на три типи – перший тип є простим вивченням ринку, заснованого на даних надходження, віковому складі населення, утворенні домашніх господарств і очікуваних потребах, котрі використовуються фірмами для вгадування наперед вимог споживання, складання підсумкового інвентаризаційного опису та схвалення нової продукції. Другий і найстандартизований тип є створенням часових послідовностей, котрі слугують показниками ділової активності й об'єднуються для здійснення передбачень про стан економіки. Третій, найбільш ускладнений тип є економетричною моделлю, котра завдяки визначенню дійсної взаємодії вирішальних змінних у системі прагне відтворити реальну економічну систему в цілому» [10, с. 6].

Проте найбільш невизначеним з усіх способів передбачень, як стверджує Д. Белл, є політичне передбачення. Адже, хоча в деяких суспільствах певним структурним рисам властивий високий рівень сталості й завдяки підсумовуванню громадської думки можна зробити деякі цілком вірогідні передбачення стосовно політичних подій у сталих демократіях, але найважливіші політичні наслідки містять у собі конфліктні ситуації, в яких провідні гравці змушені робити непевні або ризиковані припущення один щодо одного.

Д. Белл попереджає, що те, якою мірою здійснюються вирішальні політичні рішення, нерідко залежить від якостей керівників та їх вольових зусиль; а подібні особистісні аспекти нелегко обрахувати, особливо в критичних ситуаціях.

Що стосується типів соціального передбачення, то їх також можна визначити три – екстраполяція суспільних тенденцій, розпізнавання історичних «ключів», котрі відкривають нові важелі суспільної зміни, і проективне перенесення змін на ширші суспільні устрої. Найзвичайнішим, особливо для короткотермінового передбачення, є проектування соціальних індикаторів – рівня злочинності, кількості тих, хто здобуде освіту, даних про здоров'я і смертність, міграції тощо. Але таким даним властиві істотні недоліки, головний з яких полягає в тому, що багато з них нелегко співвіднести за значущістю.

Зміни в цінностях і виникнення нових суспільних процесів є провісниками великих соціальних змін, спрямованість яких протягом історичного плину часу може бути приблизно окреслена. При цьому, Д. Белл посилається, у рамках цього дискурсу, на відомого Алексіса де Токвіля, чия «Демократія в Америці», видрукувана 1835 року, «є яскравою працею, котра і сьогодні все ще здається новаторською, позаяк її автор розпізнав одну з головних «нездоланих» сил перетворення суспільства: рух до рівності» та Макса Вебера, який «встановив, що процес бюрократизації є процесом перетворення організації та адміністративних структур суспільства, але він також зумів побачити цю зміну, яка революціонізувала трудове життя й суспільні взаємини більшості осіб у суспільстві, у ролі складника всеосяжного процесу раціоналізації всього життя в суспільстві». На думку Д. Белла, впродовж останніх ста п'ятдесяти років соціальна напруженість західного суспільства створювалася саме цими суперечливими пориваннями до рівності й до бюрократії, які породжувалися політикою та соціальною структурою індустріального суспільства [Див. : 11].

Умовно суспільство може бути поділений на три частини – соціальну структуру, політичний устрій та сферу культури. У сучасному західному суспільстві осьовим принципом соціальної структури є принцип економізації. Осьовим принципом сучасної політичної системи є співучасть, інколи така, що мобілізується або скеровується зверху, інколи така, що виходить знизу. Осьовим принципом культури є прагнення людини до втілення та удосконалення власної особистості. У минулому ці три сфери пов'язувалися спільною ціннісною системою. Але за сучасних умов спостерігається зростаюче роз'єднання цих трьох сфер, яке розширюватиметься й надалі.

Так, зміни в соціальній структурі суспільства породжують проблеми у сфері управління, з якими

зіштовхується політична система. У суспільстві, яке дедалі більшою мірою усвідомлює свою долю та прагне контролювати свої багатства, політичний порядок за необхідністю стає першочерговим чинником. Враховуючи те, що постіндустріальне суспільство збільшує важливість технічного компоненту знання, воно спонукає жерців нового суспільства – вчених, інженерів і технократів – конкурувати з політиками, або ж ставати їхніми союзниками. Тим самим взаємовідношення між соціальною структурою і політичним устроєм стає однією з наріжних проблем влади в постіндустріальному суспільстві.

Відтак, концепція постіндустріального суспільства є надто широким узагальненням. Її значення можна легше збагнути, якщо точно виділити п'ять основних компонентів цього поняття, за Д. Беллом :

- в економічному секторі – перехід від виробництва товарів до економіки послуг;
- у структурі зайнятості – переважання професійного та технічного класу;
- осьовий принцип суспільства – провідна суспільна роль теоретичного знання як джерела нововведень та формулювання політики;
- орієнтація на майбутнє – контроль технології та технологічної оцінки;
- ухвалення рішень – створення нової «інтелектуальної технології».

Зовсім не випадково саме один серед перелічених п'яти компонентів Д. Белл називає «осьовим принципом суспільства». Тим більше, що саме цей принцип найбільш очевидно демонструє органічну спорідненість між його концепцією постіндустріального суспільства та численними пізнішими концепціями «інформаційного суспільства», «суспільства знань» і та ін. Постіндустріальне суспільство організується навколо знання з метою суспільного контролювання й спрямовування нововведень та змін; а це, в свою чергу, започатковує нові суспільні взаємини і нові структури, які мають скеровуватися політично [Див. : 12].

Таким чином, у сучасному суспільстві політика керує соціальною структурою і перетворюється в регулюючий механізм змін. Але при цьому люди слідуєть різним принципам справедливості, різноманітним ієрархіям цінностей і прагнуть втілити їх у формі соціальних відносин. На переконання Д. Белла, політична сутність виникаючого постіндустріального суспільства носить комунальний характер тією мірою, якою його соціальні цілі та пріоритети, а також національна політика спрямовані на реалізацію відповідних цілей. Причому, серед останніх домінують вже соціальні, а не суто економічні (як раніше) цілі, тому що критерії індивідуальної корисності та максимізації прибутку стають підпорядкованими більш широким концепціям соціального добробуту та інтересам спільноти – особливо по мірі того, як побічні ефекти екологічного спустошення примножують соціальні втрати та загрожують життєвим зручностям. І тому політична система постіндустріального суспільства ніколи не зможе стати повністю технократичною.

Підводячи підсумок, варто зауважити, що сам Д. Белла застерігає від механічного сприйняття його ж власної концепції та наголошує на тому, що поняття постіндустріального суспільства є аналітичною конструкцією, а не картиною специфічного чи конкретного суспільства. Вона є деякою парадигмою, соціальною схемою, що виявляє нові осі соціальної організації та стратифікації у розвинутому західному суспільстві. Суспільні структури не змінюються водночас, а інколи для того, щоб революція повністю завершилась, потрібно ціле століття. Будь-яке конкретне суспільство представляє собою поєднання багатьох різних соціальних форм – окремих економічних укладів різних політичних структур і т. п., – і саме тому необхідний багатогранний підхід, здатний розглянути суспільство з різних точок зору, застосувати різні аналітичні схеми. У якості соціальної системи постіндустріальне суспільство не приходить «на зміну» капіталізму чи соціалізму, але, подібно бюрократизації, пронизує обидва ці соціальні типи. Воно є виразником нових вимірів соціальної структури, якими повинна управляти політична система.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Иноземцев В. Л. Постиндустриальный мир Даниела Белла / В. Д. Иноземцев // Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл / Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – С. VII – LXXXIV.
2. Reiesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society / Larrabee E., Meyer R. (Eds.). Mass Leibre. Ylencoe (III), 1958. – P. 363-385.
3. Rostow W. W. The Stages of Ekonomie Gurowt / W. W. Rostow. – Cambridge, 1990. – 139 p.
4. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гелбрейт. – М.: АСТ, 2004. – 602 с.
5. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial society / R. Dahrendorf. – Stanford University Press, 1959. – P. 12-13.

6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл / Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Указ. работа.
8. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Указ. работа.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Указ. работа.
10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Указ. работа.
11. Белл Д., Иноземцев В. Л. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
12. Чухно А. Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма / А. Чухно // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.soskin.info/ea/2001/11-12/20011190.html>

Каранфилова Елена Владимировна, кандидат философских наук, доцент кафедры философии, политологии, психологии и права Одесской государственной академии строительства и архитектуры

УДК: 100 + 153.35 + 158.1

СОЦИО-ВОСПРОИЗВОДЯЩИЕ МЕХАНИЗМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНОЙ ДЕВИАЦИИ В СОЦИУМЕ

В статье рассмотрены актуальные проблемы функционирования социо-воспроизводящих механизмов позитивной девиации в современном обществе. Акцентировано внимание на творческом характере такого рода явлений и процессов. Феномен позитивной девиации представлен как исходный толчок для разного вида социальной творческой деятельности, выходящей за рамки общепринятых стереотипов.

Ключевые слова: *девиантность, позитивная девиация, социум, творческая деятельность*

СОЦІО-ВІДТВОРЮЮЧІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ДЕВІАЦІЇ В СОЦІУМІ

У статті розглянуті актуальні проблеми функціонування соціо-відтворюючих механізмів позитивної девіації в сучасному суспільстві. Акцентована увага на творчому характері такого роду явищ і процесів. Феномен позитивної девіації представлений як вихідний поштовх для різного виду соціальної творчої діяльності, що виходить за рамки загальноприйнятих стереотипів.

Ключові слова: *девіантність, позитивна девіація, соціум, творча діяльність*

MECHANISMS OF SOCIAL REPRODUCTION AND FUNCTIONING OF POSITIVE DEVIANCE ARE IN SOCIUME

In the article the issues of the day of functioning of socio-playback mechanisms of positive deviance are considered in modern society. Attention is accented on creative character such the and phenomenon processes. The phenomenon of positive deviance is presented as an initial shove for the different type of social creative activity, being beyond the generally accepted stereotypes.

Keywords: *deviance, positive deviance, socium, creative activity*

Сегодня все более очевиден факт - XXI век является эпохой становления новой парадигмы культуры, эпохой фундаментальных перемен во всех областях жизни. Отличительной чертой культуры нашего времени является факт взаимодействия человека с различными культурами прошлого и настоящего. В этом «диалоге культур», по Библеру, происходит постоянное столкновение культурных норм [1, с. 289].

Следует признать, что в современном обществе не существует и не может существовать единой «культурной матрицы» для определения моральных и поведенческих стандартов. Кризисные явления в культуре, которые мы повсеместно наблюдаем, проявляют на фоне гибели старого мировосприятия рождение новой ценностно-поведенческой парадигмы. В этих условиях протест против нормы, кризис идентификации выступают как поиск путей обновления ценностного фонда эпохи и образа

жизни социума. Одной из форм указанного поиска являются творческие девиации, превратившиеся в современном обществе из индивидуального способа бытия в характерное для нашей эпохи явление.

Известно, что в условиях усиления кризисных явлений в современном обществе возрастают требования, предъявляемые человеку и его социальной деятельности. Помимо соответствия высоким профессиональным нормативам и стандартам социальная деятельность непременно должна нести в себе творческий потенциал, иначе она просто не будет удовлетворять требования времени. Проблема активизации творческого потенциала является важным условием для решения заданий включения человека в сложные, иерархически структурированные инновационные явления и процессы.

Объективная диалектика утверждает – практическими действиями и поступками человек как субъект целенаправленно изменяет внешний мир (природу и общество), а тем самым и себя. Личность творит себя на протяжении всей человеческой жизни. В основе этого лежит ее деятельность – инициативное воздействие на окружающую среду, на других людей и себя. Как справедливо указывает Т. Г. Киселева: «Активность в среде, инвариантность ее различных проявлений создает особые условия для инициативы и самостоятельности, творчества и самоутверждения, свободы социальной и творческой ориентации, оценок и предпочтений» [2, с. 10]. Именно в активности следует искать предпосылки формирования девиантного поведения, нацеленного не на сознательное уничтожение устоявшихся этических норм, а на утверждение новых, прогрессивных, инновационных форм самовыражения. Ведь отклоняться от усредненного стандарта поведения можно как в отрицательной, так и в положительной плоскости. При последней речь идет о положительных девиациях, принимающих форму социальной творческой деятельности.

Масштабы распространения различных форм девиантного поведения этого типа подвижны во времени и пространстве. Они могут значительно возрастать в периоды социальных изменений, реформ, преобразований, когда происходит разрушение устоявшихся стереотипов и устаревших норм поведения. Именно такой период переживает сегодняшнее украинское общество – трансформационные процессы охватывают все сферы жизнедеятельности людей.

В исследованиях проблемы позитивной девиации часто указывают, что для ее формирования необходимы как минимум три составляющих:

- способность и одаренность (изначальный, природный потенциал личности);
- способность увидеть свой потенциал, открытость новым идеям и опыту (самоактуализация);
- возможность реализовать себя (социальный аспект).

Исследователями отмечен тот факт, что практически каждая девиация содержит в себе разрушительное и созидательное начала, но в процессе общественного развития важно преобладание созидательного. Позитивными девиациями являются тогда, когда способствуют прогрессу общественной системы, повышают уровень ее организованности, помогают преодолеть устаревшие, консервативные, стагнационные стандарты поведения. Под девиацией позитивной направленности принято понимать социальное творчество, «разные формы социальной активности и новаторства, которые могут противоречить или не соответствовать сформированным в обществе в конкретных исторических условиях нормам, шаблонам, стандартам, но в то же время нести в себе огромное прогрессивное начало и в связи с этим встречают в общественной мысли или одобрение, пусть даже прикрытое, или нейтральное отношение» [3].

Сегодня важной практической задачей для современного общества является проблема адекватного использования творческих ресурсов людей, социальная коммуникация которых не укладывается в привычные шаблоны и стандарты. Речь идет не только о творчестве, но и о тех сферах деятельности человека, где креативность является непременным залогом ее эффективности. Современное общество потребления предъявляет повышенный спрос и позитивных «девиантов». В ходе дальнейшего исследования позволим себе привести любопытные данные, опубликованные на страницах интернет-изданий последних лет.

Менеджеры крупных западных корпораций в последние годы успешно используют творческий потенциал девиантных личностей. Так, на логотипе крупной преуспевающей компании Positive Deviance Initiative (PDI) изображены три белых лебедя, летящих вместе с запада на восток, и черный лебедь, который, наоборот, держит путь с востока на запад. Директор PDI Джерри Стернин считает, что поиск и поддержка «гадких лебедей», не вписывающихся в корпоративные стандарты, – лучший способ осуществить инновации в компании. Впервые он увидел таких людей во Вьетнаме, где наблюдал за ходом выздоровления детей, пострадавших от последствий войны. Д. Стернин заметил: некоторые из них, принимавшие те же лекарства, что и остальные, исцелялись гораздо быстрее. Он предположил, что их организм умеет самостоятельно находить способы борьбы с болезнью. Тех, кто использует общие ресурсы, но добивается результатов, заметно превышающих норму, исследователь

назвал «позитивными девиантами».

На основе своего открытия Д. Стернин разработал модель изменений, которую уже опробовала на себе компания. Суть стратегии в том, чтобы искать сотрудников, которые обладают индивидуальным стилем выполнения работы, а потом копировать этот стиль. То есть нужно превратить отклонение в норму. «Позитивная девиантность резко контрастирует с обыкновенным организационным развитием, – объясняет директор по отношениям с университетами Барбара Во, – мы должны искать не поломки в системе, которые нужно устранить, а, напротив, то, что в ней работает слишком хорошо».

Американский инженер Ч. Пател занимался обычной проблемой – компьютерной системой охлаждения. Ч. Пател стал первым официально зарегистрированным позитивным девиантом в компании. Он занимался технологиями охлаждения микропроцессоров и считал, что компания должна расширить область применения кулеров. Никто из менеджеров на тот момент не разделял мнение инженера. Тем не менее, однажды Ч. Пател получил шанс. Он собрал в переговорной менеджеров и попытался объяснить, почему, с его точки зрения, переход на новую систему работы обеспечит компании коммерческий успех. Пател сумел заразить руководство своей страстью к кулерам, и, хотя он был простым инженером, его предложение было принято. Через некоторое время компания стала использовать в своих дата-центрах решения, подобные системам охлаждения персонального компьютера. Ч. Пател существенно снизил расход энергии в дата-центрах – и получил в награду высокий пост в фирме. «Самый главный ингредиент позитивной девиантности – страсть одиночки, который верит, что компания – то место, где он может реализовать свою мечту, невзирая на то что эта мечта многим кажется неуместной», – объясняет Барбара Во. Успех инициативы Ч. Патела вдохновил руководство на дальнейшие поиски позитивных девиантов, и компания еще не раз извлекала пользу из нестандартных сотрудников.

«Отклонение – это совсем не то, чего нужно непременно бояться. Тем более нельзя за это сразу наказывать, – отмечает вице-президент компании У. Джонсон. – Менеджер должен уметь приглядываться к тому, что делают сотрудники». Согласно новому видению, хороший управленец – это не тот, кто следит за выполнением норм, а тот, кто находит «позитивные отклонения» и умеет их использовать во благо компании. Итак, согласно такому подходу позитивные девианты – сотрудники, которые работают не так, как остальные, а на принципиально другом уровне. Речь идет об отдельных специалистах, работающих на периферийных участках бизнеса, в стороне от общекорпоративных инициатив по реорганизации. Они используют нестандартные приемы и методики, и поэтому их решения намного эффективнее, чем решения остальных сотрудников

Стратегию позитивных девиантов можно превратить в корпоративный стандарт, но для этого следует отказаться от привычных методов и концепций передачи опыта. Очень важно вовлечь членов сообщества в процесс открытия, превратить их самих в пропагандистов собственного опыта преобразований. Руководитель при этом играет совсем другую роль, чем в традиционных сценариях управления изменениями [5].

Вышесказанное подтверждает – активность как деятельное состояние субъекта детерминирована изнутри в сторону его отношения к миру, и реализуется во вне – в процессах его поведения. Важнейшую роль здесь играет потребность человека в приспособлении к окружающей среде. Если окружающая жизнь не ставит перед человеком задачи, если привычные и наследственные его реакции вполне уравнивают его с окружающим миром, тогда нет никакого основания для возникновения позитивных девиаций. Существо, которое является вполне приспособленным к окружающему миру, остается только адаптивным. Поэтому в основе любого творчества лежит, с одной стороны, непригодность, из которой возникают потребности, желания, а с другой стремление изменить окружающую среду. Наличие потребностей или стремлений, таким образом, побуждает к активным действиям.

Деятельность, как известно, – основная форма бытия человека, но не всякая деятельность способствует актуализации сущностных качеств личности. Всеобщей характеристикой жизни является активность – деятельное состояние живых организмов как условие их существования в мире, стремление изменить его, творить мир и выражать тем самым свою сущность. Чем больше у человека возможностей изменять вещи и орудия, реализовать, таким образом, свои сущностные, то есть творческие задатки, тем в большей мере он может выразить себя, познать и самосовершенствоваться; а творчество в данном контексте выступает наиболее адекватным способом проявления активности и самовыражения личности. Следовательно, только творческая деятельность обеспечивает самореализацию личности, а степень реализации ее сущностных свойств зависит от уровня активности личности. С нашей точки зрения, позитивные девиации, это не просто отклонения

от нормы – это совокупность всех оригинальных (творческих, креативных) действий, приносящих нечто новое, продуктивное в реальность. Это выход за рамки обыденного, особый вид деятельности, актуализирующий потенциальные свойства и ресурсы личности, что предполагает наличие у субъекта способностей, мотивов, знаний и умений. Благодаря этому создается продукт, отличающийся новизной, оригинальностью, уникальностью. В условиях современной действительности именно такие характеристики чрезвычайно необходимы для продуктивного функционирования социальной системы. Ведь если не раскрывать и не использовать все возможности человека в жизни общества, пострадает вся социальная система. Очевидно, такая задача потребует существенной реорганизации многих социальных институтов, а в первую очередь, образования. Ведь именно от уровня образования напрямую зависит качество трудовых ресурсов, а, следовательно, и состояние экономики общества. Образование выступает фактором воспроизводства социально-профессиональной структуры общества, система образования формирует гражданина, тем самым воздействуя на политическую сферу общественной жизни, через культурно-воспитательную функцию влияет на духовную жизнь общества. Формирование общей культуры является условием для любой профессиональной подготовки в будущем, создает условия и предпосылки для социальной мобильности человека. Современное образование является, таким образом, средством решения важнейших проблем не только всего общества, но и отдельных индивидов, являясь одним из важнейших этапов их личной биографии. А. Маслоу, в связи с этим, указывал на то, что ничто лучше не может способствовать осознанию собственной уникальности, как самостоятельная познавательная деятельность, позволяющая обучаемому индивидуально определиться в информационном поле, представить результат самостоятельной учебной деятельности как продукт творчества [4].

Итак, подведем итоги. Предпринятая в статье попытка исследования возможности использования позитивной девиации в социальной творческой деятельности личности направлена на изучение данного вида девиаций как социально значимых в действиях человека отклонений от общепринятых норм поведения, которые определяют наиболее прогрессивный вектор эволюционного развития общества. Установлено, что позитивными девиациями являются тогда, когда способствуют прогрессу системы, повышают уровень её организованности, помогают преодолеть устаревшие, консервативные стандарты поведения. Под девиацией позитивной направленности определена социальная творческая деятельность, разные формы социальной активности и новаторства, которые могут противоречить или не соответствовать сформированным в обществе в конкретных исторических условиях нормам, шаблонам, стандартам, но в то же время нести в себе прогрессивное начало. Позитивные девиации рассмотрены нами в качестве способа раскрытия творческого потенциала для креативных личностей, мировоззрение которых зачастую не вписывается в традиционные рамки и клише.

По нашему глубокому убеждению, позитивные девиации могут и должны реализоваться через разные виды социальной деятельности, и таким образом, нести в себе огромный гуманистический потенциал. Важной задачей социума видится разработка стратегий комплексного использования ресурсов позитивных девиаций при разработке многих социо-гуманитарных стратегий и направлений движения вектора развития общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. — М. : Политиздат, 1990. — 413 с.
2. Киселева Т. Г. Основы социально-культурной деятельности / Т. Г. Киселева, Ю. Д. Красильников. — М. : МГУКИ, 1995. — 136 с.
3. Клюева С. Д. Девиантность творческой личности: дис. канд. филос. наук: 09.00.03 / С. Д. Клюева. — Одесса, 2007.
4. Маслоу А. А. Теория человеческой мотивации / Маслоу А.; [пер. с англ. Татлыбаевой А. М.] // Мотивация и личность. — СПб. : Евразия, 1999. — С. 77-105.
5. Ричард Тэннер Паскаль, Джерри Стерни Trainings.ru – тренинги, семинары, обучение и развитие персонала в ваших организациях teoria-practica.ru/-1-2011/sociologiya/snimtchikova.pdf

Кравець Ганна Василівна, кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УДК 323.22/28

ПОЛІФОНІЧНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ШЛЯХУ ДО ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті аналізується світовий політичний процес в рамках переходу країн пострадянського простору до демократії. Розглядається вектор трансформаційних перетворень, їх реверсивність і поліфонічність.

Ключові слова: світовий політичний процес, демократія, «хвилі демократії», трансформаційні перетворення, пострадянський простір

ПОЛИФОНИЧНОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ НА ПУТИ К ДЕМОКРАТИИ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье анализируется мировой политический процесс в рамках перехода стран постсоветского пространства к демократии. Рассматривается вектор трансформационных преобразований, их реверсивность и полифоничность.

Ключевые слова: мировой политический процесс, демократия, «волны демократии», трансформационные преобразования, постсоветское пространство

THE POLYPHONIC OF TRANSFORMATION TRANSFORMATIONS IS ON A WAY TO DEMOCRACY IN MODERN POLITICAL SPACE

In the article a world political process is analysed within the framework of passing of countries of postsoviet space to democracy. The vector of transformation transformations, their reversibility and polyphonies are examined.

Keywords: world political process, democracy, «waves of democracy», transformation transformations, postsoviet space

Складні й суперечливі зміни, які притаманні сучасному політичному процесу, супроводжувалися прискоренням глобалізації світового господарства з усіма її наслідками, як позитивними, так і негативними. Пострадянський простір став своєрідним плацдармом, на якому апробувалися різні економічні, соціально-політичні, культурно-цивілізаційні моделі.

Основною тенденцією сучасного світового політичного процесу є, безумовно, перехід до демократії. Однак, все не так просто і прямолінійно. Так, широко розповсюджені в науці «хвилі демократії» С. Хантингтона, також не можна сприймати однобічно. Хоча і сам С. Хантингтон процес демократизації сучасного світу не вважав прямолінійним, а реверсивним, підкреслюючи підйомні й зворотні «хвилі» [Див. :1, с. 23-41]. Перша підйомна хвиля, спонтанного характеру, призвела до виникнення інституціональної структури та нормативної бази сучасних демократій, що дозволило через забезпечення громадянських свобод й політичних прав стимулювати соціальну активність членів суспільства і таким чином досягти передових рубежів соціального прогресу. З цієї причини ліберальні демократії «першої хвилі» стали орієнтирами політичного розвитку інших країн під час другого та третього етапів демократизації. Після краху комуністичних режимів демократичні орієнтації розвитку були впроваджені в конституції посткомуністичних країн [Див. : 2]. Проте посткомуністичні трансформації відбуваються складно, суперечливо, мають у різних країнах великі відмінності.

До «третьої хвилі» глобального процесу демократизації було залучено біля трьох десятків посткомуністичних суспільств. Особливості суспільно-політичної трансформації в них спричинили кризу транзитології (напрямку політичної науки, що спеціалізується на дослідженні переходів до демократії), сутність якої полягає в тім, що її первісна парадигма у посткомуністичних суспільствах не спрацювала, що, в свою чергу, зумовлює необхідність більш детального аналізу специфіки політичних процесів у посткомуністичних країнах.

В політичній науці склалися два основні підходи до інтерпретації умов формування демократичних систем та інститутів. Так, прихильники структурного підходу (а це переважно західні дослідники), виходять із того, що демократичні режими утворюються під домінуючим впливом макрофакторів – фундаментальних якісних змін у всіх системах життєдіяльності соціуму. Згідно з цим підходом демократія має бути підготовлена відповідним соціально-економічним розвитком

суспільства, виконувати функцію оформлення базових процесів, що відбуваються в соціальній сфері. С. Хантінгтон, наприклад, поєднуючи процеси модернізації та демократизації, вважає, що запорукою успіху останньої є довготривалі реформи, що ведуть до підвищення складності, адаптивності політичної системи в цілому, секуляризації суспільного життя, раціоналізації структур влади, досягненню національної єдності тощо [Див.: 3, с. 151-52].

Варто підкреслити, що концептуальний базис праць прихильників цього підходу є своєрідною рефлексією досвіду країн «традиційної демократії», яка виводить «чистий тип» процесу демократизації, а тому має скоріш фундаментально світоглядне, ніж прикладне значення для інших соціально-політичних організацій.

Процедурний підхід, виходячи з постулату – «кінцевий результат залежить від шляху» [4, с. 91] – ґрунтується на тім, що визначальну роль у процесі демократичного транзиту відіграють чинники, які пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їх здатністю послідовно виконувати низку певних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин. Згідно підходу, «вибір конкретної дороги залежить від характеру скинутого недемократичного режиму» [5, с. 13], виходячи з провідної ролі чинників вихідного пункту: характеру попереднього недемократичного режиму, специфіки соціально-політичних та соціально-економічних відносин.

Прихильники процедурного підходу вважають, що головними умовами переходу до демократії є характер правлячих еліт, їх політичні цінності та ідеали, найважливіші тактики і технології володарювання, які використовуються ними. В цьому випадку успіх проекту під назвою «демократія» залежить від ступеня компетентності еліт, їх здатності та можливостей мобілізувати всі (у тому числі й людські) ресурси для досягнення поставленої мети.

У межах процедурного підходу було визначено три закономірні етапи переходів до демократії: лібералізація, демократизація та соціалізація. Кожен з них характеризується своїми завданнями, розташуванням політичних сил та процедурами інституціоналізації демократичного механізму влади.

Проте посткомуністичні трансформації не узгоджуються з винайденою у транзитології послідовністю етапів і обов'язкових процедур. В чому ж полягає проблема? Більшість комуністичних країн не пройшло через етап лібералізації [Див: 6, с. 45], – в них лібералізація здійснювалася вже після падіння комуністичних режимів паралельно з розбудовою нового політичного механізму; було відсутнє поле громадянського суспільства, що створювало труднощі для встановлення демократичних інститутів. Всупереч висновків транзитології у тих країнах, де комуністичні режими впали під тиском «знизу», демократизація відбувається більш успішно, ніж там, де перетворення започаткувала стара еліта.

Замислившись щодо причин такого, чимало науковців дійшли висновку: головним чинником, що зумовлює специфіку посткомуністичних трансформацій, є особливості їх вихідної позиції. Первісну парадигму транзитології було розроблено на підставі узагальнення переходів до демократії країн Південної Європи, Латинської Америки та Далекосхідної Азії, які здійснювали перехід від авторитарного типу політичних режимів, а комуністичні режими належать до тоталітарного [Див.: 7, с. 242-243]. Є. Мачкув наголошує: «Поза розумінням тоталітаризму неможливо побудувати переконливу теорію перетворення комуністичної системи» [8, с. 57].

Як відомо, тоталітарні режими – це режими загального монополізму, де перетинаються три види монополії: політична, економічна, ідеологічна. Натомість, за авторитарних режимів монополізм існує тільки у політичній сфері (монополія певної групи осіб на урядову владу), тоді як у позаполітичних сферах зберігається плюралізм, хоч і обмежений (у економіці його обмежує протекціонізм владної еліти приватним структурам, у яких мають капітал її представники; у сфері культури – заборона використання відносної духовної свободи для боротьби з режимом). Внаслідок цього трансформація при переході до демократії від авторитарних режимів відбувається переважно у політичній сфері, де монополісна система перетворюється на плюральну; у позаполітичних сферах відбувається лише їх адаптація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм; в культурі – політичні обмеження) [Див.: 9].

Поліфонічність трансформаційного процесу зумовила посилення уваги науковців до економічних чинників. Так, розробляючи свою модель посткомуністичної трансформації, Зб. Бжезинський вирізняв три фази цього процесу, кожна з яких має свою як політичну, так і економічну мету, не тільки політичні та правові, але й економічні ознаки та передбачає певну фінансову й економічну допомогу Заходу на кожному етапі посткомуністичних перетворень [Див. : 10, с. 7].

На першій фазі, яка є переломною, започатковуються фундаментальні зміни в політичній та економічній системах, здійснюються політична трансформація найвищих органів влади, демократія встановлюється «згори», ліквідовується монополія однієї партії, закладаються основи демократії,

виникає і зміцнює свої позиції вільна преса, формуються перші демократичні об'єднання і громадсько-політичні рухи. На цій фазі суспільних змін важливо усвідомити важливість радикальної політичної реформи як основи ефективності економічних перетворень та досягти в суспільстві демократичного консенсусу і спільної згоди з тим, щоб дістати підтримку народу в проведенні реформ, подоланні труднощів та соціальних негараздів, які неминучі на цій стадії. В економічній галузі здійснюється лібералізація цін, зовнішньої торгівлі, стабілізація грошової одиниці, розпочинається приватизація (поки що безсистемна) одержавленої власності.

Швидка і всебічна трансформація економіки суспільства, так звана «шокова терапія», яка на думку багатьох економістів бажана, можлива лише тоді, коли є об'єктивні та суб'єктивні передумови. В іншому разі вона може спричинити економічний безлад і політичну конфронтацію.

На другій фазі відбувається закріплення демократичних процесів та інститутів на основі ухвалення нових конституцій та нових законів про вибори. Проводяться демократичні вибори, формується стала демократична коаліція – нова політична еліта, створюється законодавча база відносин власності та підприємництва, банківська система, здійснюється мала і середня приватизація, монополізація виробництва, відбуваються істотні зміни в соціальній структурі на основі появи нового класу власників і підприємців.

Розв'язання завдань другої фази дає змогу перейти до третьої, завершальної фази, якій властива політична стабілізація демократії та економічне піднесення. Демократичні процеси набувають незворотного характеру, утворюється стабільна партійна система, формується демократична культура і підприємницька традиція, відбувається становлення системи незалежних судових органів та демократичної правової культури, здійснюється велика приватизація. На основі великих іноземних інвестицій здійснюється реструктуризація виробництва [Див. : 11, с. 13-15].

Послідовність стадій посттоталітарної трансформації приблизно однакова в усіх країнах, але їх тривалість та інтенсивність великою мірою залежать від типу переходу, а тип визначається способом та швидкістю заміни старих еліт новими. Дослідники розрізняють два основні типи переходу, кожен з яких може розгортатися двома шляхами — більш і менш радикальним:

1) розрив з минулим, коли відбувається заміна старих політичних еліт контрелітами;

2) перехід шляхом компромісів і взаємних уступок, коли досягається порозуміння між елітою і контрелітою [Див.: 12, с. 102-103].

Той чи інший тип переходу не є довільним вибором суб'єктів політичного процесу. Він визначений глибиною і гостротою кризи владних структур, ступенем втрати старою політичною елітою своєї легітимності, наявністю інститутів громадянського суспільства та масових рухів, силою і згуртованістю нової еліти, її авторитетом та здатністю очолити процес трансформації.

Перший тип переходу властивий країнам, в яких стара еліта повністю втратила легітимність, значні верстви суспільства в той чи інший спосіб висловлюють свою незгоду з її політикою, не бажаючи визнавати її права на здійснення владних повноважень у майбутньому. За таких умов події розгортаються двома шляхами: або стара еліта вимушено відмовляється від влади, погоджуючись на її передачу опозиції, і тоді перехід відбувається шляхом абдикації (відречення); або вона вперто намагається зберегти свої позиції, і тоді відбуваються насильницькі зміни – маси «змітають» стару еліту насильницьким способом.

Другий, «компромісний» тип переходу більше поширений. Він також відбувається двома шляхами: або через перемогу на виборах нових еліт та їхні наступні переговори зі старою елітою, що ще зберігала значні позиції; або через «вростання» старих еліт у нові структури та відносини, їх поступову трансформацію і формування «нових-старих» еліт, де часто домінують старі кадри.

Останній шлях найтриваліший і найважчий, бо стара еліта, довго зберігаючи керівні позиції, гальмує процес трансформації. І все ж, розглядаючи особливості переходу під цим кутом зору, варто зауважити, що перемога нових еліт та їх виникнення пов'язані з формуванням нових структур і нових орієнтацій людей при владі, і зовсім не обов'язково має бути пов'язана з заміною особового складу еліти. Іншими словами, ситуація перебування «тих самих людей при владі» в одних випадках означає тривалий процес стагнації і гальмування реформ (як в Україні), а в інших випадках може й не бути перешкодою для енергійного й швидкого переходу до демократії (як в Естонії чи Латвії). Все залежить від рівня прокомуністичної заангажованості старих еліт, від ступеня їх відданості тоталітарним методам керівництва і, взагалі, від рівня їх цивілізованості й культури, розуміння ними завдань, за виконання яких вони взялися, та їх історичного значення.

На думку О. Романюка, на сучасний момент постає питання вироблення нових динамічних моделей переходів до демократії. У суспільств, що переходять до демократії від авторитарних режимів, є дві основні перспективи розвитку: 1) перехід до якості ліберальної демократії;

2) повернення до авторитарного стану. Відповідно до цього, С. Хантінгтон визначив п'ять моделей переходів до демократії: 1) «циклічна»; 2) «другої спроби»; 3) «перерваної демократії»; 4) «прямого переходу»; 5) «деколонізації», які фіксували причини, послідовність і чинники руху між авторитаризмом і демократією [Див. : 13, с. 52-55]. Оскільки тоталітаризм і демократія за своїми структурними характеристиками є двома крайніми типами політичного режиму, а авторитаризм – проміжний, то на думку О. Романюка, апіорно можна передбачити три можливі варіанти розвитку посткомуністичної трансформації: прямий перехід до демократії; перетворення тоталітарного режиму на авторитарний; повернення, в силу певних причин, суспільства до тоталітарного стану [Див. : 14, с. 74-77].

Отже, існують три базові моделі посткомуністичного транзиту (у межах яких можливі різні варіації): 1) «прямого переходу» (від комуністичного тоталітаризму безпосередньо до демократії); 2) «двофазового переходу» (від комуністичного тоталітаризму через більш-менш тривалий період функціонування авторитарного режиму до демократії); 3) «зворотного розвитку» (після комуністичного тоталітаризму і періоду стихійної лібералізації повернення до тоталітарного стану). Посткомуністичні суспільства демонструють сьогодні всі три. Вивчається залежність моделей від дії структурних чинників: походження попереднього, тоталітарного режиму (оригінальне чи інсталюване); терміну його функціонування; його жорсткості; цивілізаційного контексту.

Також постає необхідність розширення поля наукового дослідження за рахунок включення до нього новоутворених держав. При виробленні первинної парадигми транзитології з поля дослідження були вилучені країни, в яких не склалася «національна єдність». Проте з 29 посткомуністичних країн 24 (82,76 %) є новоутвореними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР, СФРЮ та Чехословаччини (з урахуванням Росії, Сербії та Чехії, які хоч і вважають себе спадкоємцями попередньої державності, але також мають багато проблем, пов'язаних з розпадом багатонаціональних утворень). Ця обставина, на думку О. Романюка, зумовлює бінарну структуру трансформаційного процесу, бо в новоутворених державах у межах одного процесу відбуваються дві трансформації: 1) соціально-політична (перетворення тоталітарної системи на демократичну) та 2) національно-політична (розбудова національної суверенної державності).

Обидві трансформації органічно пов'язані, бо відбуваються в одному політичному просторі, одночасно, в них беруть участь одні й ті ж актори. Вони генетично споріднені (здобуття державної незалежності зумовлене крахом тоталітарних режимів), мають характер системної трансформації та схожу структуру (розбудова сталої національної державності також пов'язана з перетвореннями як у політичній, так і в економічній та культурній сферах). Але кожен з цих процесів є відносно самостійним, бо має свої якісні характеристики вихідних позицій, цільових орієнтацій та кінцевих пунктів.

Бінарна структура породжує автономію змісту й логіки трансформаційного процесу, зумовлює специфічне розташування політичних сил, ускладнює політичний конфлікт і шляхи демократичної консолідації суспільства. В умовах бінарного транзиту до конфлікту цінностей та інтересів (що притаманне всім транзитивним суспільствам) додається конфлікт політичної ідентифікації, спричинений незавершеністю процесу формування політичних націй. У новоутворених державах простежуються чотири тенденції самоідентифікації членів суспільства: 1) громадянами нової національної держави; 2) громадянами колишнього державного утворення; 3) громадянами своєї історичної батьківщини (притаманна представникам національних меншин); 4) громадянами певного регіону країни, який (на їх переконання) має здобути політичну автономію або державний суверенітет. Останні дві породжують сепаратизм. І, на превеликий жаль, українські події в південно-західних регіонах на початку 2014 року (і певною мірою дотепер), хоча і не без зарубіжної підтримки, але все ж підтвердили вірність цих теоретичних положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хантінгтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантінгтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
2. Кулик В. Двадцять років демократичного транзиту [Електронний ресурс] / Віталій Кулик. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/authornews/2011/09/28/113259.html>.
3. Хантінгтон С. Вказ. робота.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических

- трансформацій / Т. Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4. – С. 6-27.
6. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38-59.
 7. Романюк О. І. Трансформації посткомуністичних суспільств: методологічні проблеми дослідження / О. І. Романюк // Вісник ХНУ. – 2007. – № 760. – С. 240-247.
 8. Мачкув Е. Вказ. робота.
 9. Романюк О. І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ. – 2001. – № 518. – С. 71-78.
 10. Бжезинський З. Великі перетворення / Збігнев Бжезинський // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 5-15.
 11. Бжезинський З. Вказ. стаття.
 12. Колодій А., Давимук С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / А. Колодій, С. Давимук та ін. – Львів : НАН України, 1999. – 168 с.
 13. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
 14. Романюк О. І. Вказ. стаття, 2001.

Кравічник Ганна Олександрівна, докторант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

УДК 141.333 + 130.2

КОНЦЕПТ СЛІДЧОГО В ПРОСТОРІ ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Філософсько-антропологічний аналіз концепту слідчого показує, що ця постать є культурним героєм культури середнього і пізнього модерну, а також сучасного суспільства споживання і розваг. Автором розглянуто три основні типи слідчих в детективних текстах, їх еволюцію та особливості світогляду. Слідчий, як герой детективного літературного продукту споживання, виконує ряд антропологічних функцій і підтверджує можливість відновлення справедливості, порядку, перемоги добра над злом, тому що саме він є втіленням сили розуму й раціональності.

Ключові слова: слідчий, детективний текст, герой, модерна культура, розум, порядок, справедливість

КОНЦЕПТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ПРОСТРАНСТВЕ ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Философско-антропологический анализ концепта следователя показывает, что эта фигура является культурным героем культуры среднего и позднего Модерна, а также современного общества потребления и развлечений. Автором рассматриваются три основные типы следователей в детективных текстах, их эволюция и особенности мировоззрения. Следователь, как герой детективного литературного продукта потребления, выполняет ряд антропологических функций и подтверждает возможность восстановления справедливости, порядка, победы добра над злом, так как именно этот концепт представляет силу разума и рациональности.

Ключевые слова: следователь, детективный текст, герой, культура модерна, разум, порядок, справедливость

THE CONCEPT OF A DETECTIVE IN PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Philosophical anthropological analysis of the concept of a detective shows that this figure is a cultural hero in the culture of mid- and late Modernity, and also in the contemporary society of consumption and entertainment. The author considers three major types of detectives in crime fiction texts, their evolution and worldview features.

The detective as a hero of the crime fiction literary consumable product performs a number of anthropological functions and as sure there is the possibility of restoring justice, order, victory of good over evil, since the detective himself is the embodiment of reason and rationality.

Keywords: detective, crimefiction text, hero, culture of Modernity, reason, order, justice

Постановка проблеми. В модерній, тобто в новоевропейській культурі, де «розум існує у вигляді раціональної здатності судження, яка оперує об'єктивними властивостями речей і має за результат всезагальне і необхідне знання» [1, с. 35], важливе місце належить формульним жанрам мистецтва, зокрема формульній літературі (а також спорідненим видам модерної медіа культури – кіно, телебаченню, радіо, Інтернету, комп'ютерним іграм тощо). Формульні детективні тексти структуровані певним чином і за певними законами, мають ряд ключових постатей, однією з яких є концепт *слідчого*. Цей концепт є фактично архетиповим – його створення являє собою гротеск, коли з багатьох прототипів конструюється фігура, в якій є чітко вираженими найбільш характерні для цього типу риси. Сутність концепту *слідчого*, або *детектива*, входить коренями в древні міфи і в часи, коли людина почала полювати, адже слідчий – це перш за все спритний і вмілий мисливець. Якщо для людства в цілому жертвою є природа, до якої воно ставиться як споживач, то для детектива жертвою є злочинець, а зброєю виступає закон (хоча слід зауважити, що не завжди і не лише він). Він є культурним героєм, що є продуктом ще містичного мислення про верховних досконалих створіннях, до яких людина повинна намагатися дотягнутися.

Такий персонаж не тільки з'являється в більшості текстів детективного жанру, але також виконує цілу низку притаманних йому функцій, що є невід'ємними для створення його образу. Якщо сам детективний текст (crimefiction) виконує розважальну або компенсаторну (катарсичну), виховну, просвітницьку та деякі інші функції, то слідчий, як правило, є розумовим і дієвим центром, що може силою розуму й логіки розкрити таємницю злочину, знайти злодія й передати його до рук правосуддя. Такий герой намагається «розчаклувати світ» і конструктивно оперувати цією новою певним чином деміфологізованою дійсністю «задня досягнення найкориснішого і найпродуктивнішого для людини ефекту» [1, с. 35]. Слід зауважити, що реалістичний побутовий антураж детективу є способом завоювати довіру реципієнта до дивовижного дару і надлюдської здібності до передбачення. Актуальність аналізу образу вказаного культурного героя пов'язана з тим, що в урбанізованій культурі з її притаманним високим рівнем стресу, страху, самотності, ресентименту й відкритої агресії людині вкрай необхідно знайти який-небудь об'єкт, що дозволив би їй *програти* та імітувати ті дії, що надають вихід негативним емоціям, підтверджують культурні цінності, що похитнулися за останні століття, але так потрібні для психічної рівноваги, спокою і нормального життя, як однієї конкретної людини – реципієнта, так суспільства в цілому. З точки зору філософської антропології актуальним і важливим сьогодні є виявлення за допомогою відповідного розгляду рис особистості слідчого, його ставлення і взаємодії з оточуючим світом, модерним суспільством, його переконання та цінності, межі самообмеження і самоконтролю, що і є метою цієї наукової розвідки.

Огляд досліджень і публікацій. Питаннями вивчення постаті людини, зокрема, культурного героя в площині модерної культури, впливу мистецтва, зокрема різних жанрів літератури на індивіда і маси займалися такі дослідники, як Т. Адорно, П. Бедор, Дж. Кавелті, Н. Кірilloва, У. Киттрідж, З. Кракауер, С. М. Краузер, С. Моем, Ж.-П. Сартр, У. Еко, У. Уиллет, М. Хоркхаймер, К. Чуковський і багато інших.

Метою цього дослідження є аналіз концепту *слідчого* в детективному жанрі з філософсько-антропологічної точки зору.

Основний матеріал. Постать детектива не є статичною – формула задає лише загальний обрис. Особистість цього героя залежить від його місцезнаходження, тобто країни і відповідної національної культури, від релігійних поглядів (приналежності до якоїсь конфесії), від часу подій, що описуються в творі, і часу, коли автор працював над створенням тексту. Доволі часто особистість слідчого є маргінальною – в нього (або в неї) немає сім'ї і інтереси такої людини практично обмежуються роботою. Важливою рисою особистості й мислення слідчого є його здатність до «вживання» в свідомість і логіку дій опонента, тобто злочинця. Тут доречною є паралель з філософією «іншого», де інший розуміється як «відмінний від мене, але по суті – подібний до мене, той, з ким я можу вступити в комунікацію, налагодити розуміння і, якщо не асимілювати його, то хоча б інтегруватися з ним» (переклад наш – Г. К.) [2, с. 83-84] В детективному тексті роботу слідчого заплутує й злочинець, коли він або вона активно чинить «гарні справи», що приховують від нас істину, допомагає детективу, піклується про інтереси жертви і т. д. (як у жанрі казки, коли Баба-Яга нагодує, дає воду, мисє тих, хто до неї прийшов, щоби завоювати їх довіру). [3]

Розвиток судової системи (особливо інституту суду присяжних), поява статистичної науки, що свідчили про постійний ріст злочинності, поява агенцій з розшуку вже в середині дев'ятнадцятого сторіччя, очевидно, стимулювали появу детективного жанру, його головної теми (злочину й покарання) і головного героя.

Цікаво те, що перша реальна агенція з розшуку була створена в Парижі в 1833 році Франсуа

Еженом Відоком, кримінальним злочинцем, якого було раніше засуджено. Він також був інформатором поліції, зібрав персонал із колишніх злочинців, щоб займатися тими справами, за які поліція не могла або не хотіла братися. Відок навіть випустив мемуари, з якими Едгар По був знайомий. [4]

За більш ніж півтора століття розвитку кримінального жанру в літературі та інших сучасних масмедіа детективний текст отримав статус міфу, де слідчий – це герой, який відправляється на пошуки злочинця, бере на себе завдання (добровільно або за примусом) врятувати цілий світ, або принаймні його частину (красуню).

Існує три досить чітких типи (в діахронічному аспекті) слідчих в *crimefiction*. Кожний з них вбирає культурні, часові, національні та інші риси свого попередника і трансформує їх [4]: 1) класичний; 2) жорсткий, крутий і 3) агресор. Так, хронологічно першим з'являється тип класичного слідчого (з 1840-х років до кінця Золотої ери детективу).

Першого слідчого, Дюпена, характеризує схильність до хизування, неабиякі інтелектуальні здібності, пиha і зарозумілість. Він може прожити без тих зручностей, що їх сучасне йому суспільство вважає необхідними. [4] Важливо і те, що Дюпен, а потім і Холмс ніколи не помиляються, таким чином генеруючи закон класичного детективу, де, незважаючи ні на які перипетії під час розслідування, наприкінці слідчий розкриває таємницю, і робить це правильно. О. Геніс зазначає, що епоха Шерлока Холмса є рідкісним тріумфом детермінізму, історичним антрактом, щасливим епізодом, що загубився між романтичною випадковістю і хаосом абсурду. [5]

Це контрастує з рядом пізньомодерних (або постмодерних) художніх постатей, що репрезентують концепт слідчого. Так, в елітарному детективі «Ім'я рози» У. Еко всі координати перевернуто або зміщено. Роман є детективом навпаки, тому що тут наївний читач може пройти повз той факт, не помітивши його, що в цьому творі мало що виявляється, а слідчого чекає фіаско [6, с. 107] Цей персонаж будує свої логічні догадки – декілька для кожної ситуації, вчить сумніватися практично у всьому (крім базових цінностей, таким чином актуалізуючи просвітницьку ідею і включаючи розвернуту смислову ремінісценцію до Р. Декарта). Тим не менш, він не може своєчасно знайти вбивцю. Більш того, автор зазначає, що в цій історії й не було наскрізного, серійного вбивці, а мотиви злочинів були різними, тоді як апокаліптична основа з'явилася випадково. Тобто Вільгельм й теоретично не міг раніше розкрити всі злочини, чим цей твір і постать слідчого в ньому відрізняються від умов існування і функціонування класичного детективу.

Вільгельм тренує техніки розкриття злочинів. Зокрема формулювання версій, їх теоретичне обґрунтування, а потім практична верифікація займають важливе місце в наративі роману. Метод спостереження за ситуацією, за обстановкою (це стосується як інтер'єрів, так і екстер'єру), за людьми, котрих підозрює Вільгельм (а також той факт, що атмосфера підозрливості один до одного, що типово для детективного жанру, панує в абатстві) дають можливість вести слідство.

Цікаво, що літературні техніки ведення слідства Шерлоком Холмсом використовувались у ряді наукових книг для криміналістів (наприклад Е. Анушат [7], Г. О. Зорин [8]) в якості методичних вказівок і аналізу (в тому числі психологічного й філософського) для професіоналів, що займаються розслідуванням злочинних дій у сучасному реальному житті суспільства.

Повертаючись до Е. По, слід вказати ще один фактично створений ним закон детективного жанру: детектив не тільки досягає успіху в своєму розслідуванні, але він до того ж є єдиною особою, що може це зробити. Тому виникає імпліцитний зв'язок між яскравою інтелектуальною особистістю, індивідуалізмом – з одного боку, і млявістю ума та регламентації – з іншої. Наприклад, опис численних церковних обмежень, що зображено У. Еко в зазначеному вище детективному романі, де, наприклад, найстаріший монах ніколи не був в бібліотеці, тому що абат заборонив це робити.

Фігуру класичного детективу – слідчого представлено не тільки в англійському, точніше англомовному детективному тексті. Комісар Мегре, створений Ж. Сименоном, (наприклад, оповідання «Дім судді») – це той же класичний, позитивістський, легкий і традиційний твір, де читач повністю певен і в кінцевому результаті поєдинку між слідчим й злочинцем, а також у відновленні загального соціального порядку та справедливості (хоча він, звичайно, відрізняється від того порядку, що був до скоєння злочину). Національні культурні особливості виявляються на дещо іншому рівні. Так, Холмса можна характеризувати як ефектного і ексцентричного європейського спеціаліста по розплутованню таємниць, чий пильний погляд і розум практично не залишають жодної нерозкритої загадки. [9, с. 19]. Комісар Мегре, тим часом, теж вирішує всі найскладніші головоломки, але його зовнішність з повнотою, деякою «важкістю» свідчить про любов справжніх французів до смачної їжі та різко контрастує зі «шляхетністю», худобою Ш. Холмса.

Класичний слідчий на практиці виявляється дуже далеким від реального життя. Для нього справи

– це скоріш логічні завдання, ніж злочини; говорячи про особистісні якості класичного детективу, то його страх перед злочинцем завжди слабший, ніж намагання захистити жертву. [4]

Значно пізніше, в другій половині двадцятого сторіччя філософ і письменник У. Еко «узаконює» й «обґрунтовує» появу слідчого в душі Шерлока Холмса в середньовічній обстановці. Цей *видатний* слідчий Вільгельм був би досить традиційним для 19 століття. Автор роману «Ім'я рози» стверджує, що все в нашому сучасному оточенні та обстановці пов'язане з середньовіччям. Навіть речі, що на перший погляд ніяким чином не співвідносяться з ним [6, с. 36-37]: біда, що монах просвітник Оккам (1285-1349), що дарує раціональне заспокоєння, розказує нам про таємниці Знаку, коли Сосюра ще не видно й на горизонті». [ibid.]

Якщо Шерлок Холмс є суперменом, що є практично у всьому «відірваний» від читача, то *hardboiled* Н. Картер є лише дещо перебільшеною фігурою, втіленням того, чим міг би стати будь-який сучасний реципієнт, якщо б він був трохи більш кмітливим, сильнішим й витривалішим. Холмс дозволяє собі різні примхи: його монографії, напади іпохондрії, кокаїн – вся його поведінка межує на грані декадентства. Картер, навпаки, більш схожий на Джека Армстронга, який займає респектабельний пост, є втіленням американського хлопця; його вдачу можна характеризувати як фізичну, емоційну й інтелектуальну силу. [ibid.] У. С. Моем вважає, що «в "крутому" романі... розслідуванню вбивства не приділяється великого значення. Головну роль в ньому грають люди: шахраї, гравці, крадії, шантажисти, продажні поліцейські, брехливі політики, які скоюють злочини». (переклад наш – Г. К.) [10] Крім того, у вказаній роботі письменник і дослідник зауважує, що слідчий є людиною, яка має дуже розвинутий дослідницький інстинкт і саме ця незвичайна робота дозволяє йому реалізувати потребу втручатися і аналізувати життя інших людей. Важливо, що герою недостатньо дослідницького інстинкту для того, щоби відкрити таємницю детективного твору. Він дозволяє лише знаходити й оцінювати предмети та події в оточуючому середовищі. Але середовище мінливе і не завжди прогнозоване, що змушує героя заглядати за межі відомого. В цей момент починає працювати *цікавість*, як пізнавальна діяльність, що супроводжується емоціями. Цікавість базується на психічній енергії, що шукає нового – невідомих або недосліджених відчуттів та відкриттів.

Кіт Дромм (KeithDromm) наголошує на тому, що крутий детектив був навмисне створений для контрасту з класичними детективами. В якості такої альтернативи крутий слідчий не спирається на інтелектуальні методи слідства і, в основному, вдається до застосування методу насильства. Теж стосується й детективів детективного під жанру *noir*, де героєм перевага віддається насильству перед логікою і розумом. [11] Далі дослідник аналізує спорідненість між методом Вітгенштейна і методом слідчого в фільмі жанру *Noir*. Цей метод охоплює природні інстинкти, чуття, інтуїцію, внутрішній голос і т. д. Саме завдяки цим суб'єктивним явищам розкриття злочину стає можливим. Увага автора акцентується на тому, що далеко не всі феномени, причини і наслідки можна вивести за допомогою виключно фактів, логіки і дедукції. Саме ірраціональні фактори сприяють проясненню ситуації, в якій було скоєно злочин. Безумовно, слідчий в *FilmNoir* має деякі докази, натяки і тому подібні об'єктивні речі, що повинні наводити на злочинця, але детектив ніколи не може досягти цієї мети без допомоги своєї інтуїції та внутрішніх відчуттів.

Детектив в піджанрі *dimenovel* характеризується перш за все різнобарвністю (існує доволі багато типів, починаючи від спокійного слідчого, що сидить у своєму кріслі та розгадує таємниці й до прямолінійного типового американця міського героя Алана Пінкертонна або Ніка Картера). Якщо раніше герої були втіленням Просвітництва, то в часи Картера цивілізація виходила за межі, а соціалізація швидко витискувала беззаконня.

Слід зазначити, що в дешевих американських *dime* детективах герой, тобто сам детектив (наприклад, Алан Пінкертон або Нік Картер), є білою людиною, фізично сильною та вмілою. Ця особа часто, але не завжди (на відміну від класичного детективу), досягає успіху в розслідуванні справи, що є предметом твору [9, с. 10]. Більш того дослідник вказує на те, що доволі часто розкриття таємниці злочину базується в цьому типі детективу не на розумі та ерудиції, а є лише випадковістю [ibid., с. 19]. Ще одним цікавим нюансом, зазначеним П. Бедор, є те, що Шерлок Холмс ніколи не втрачає свого статусу слідчого, незважаючи на мистецтво перевтілення, яким Холмс прекрасно володіє. В той же час детектив в *dimenovel* постійно балансує між статусом ізгою та слідчого [ibid., с. 19]. Цільова аудиторія детективу з часом і місцем теж дещо змінюється. Якщо британський класичний детектив був націлений на середній клас, на тих, хто постійно подорожує з передмістя в місто на роботу, то американський дешевий детектив був розрахований на будь-якого читача, в тому числі на робочий клас, тому що будь-хто міг підібрати собі персонаж для ідентифікації, ототожнення, Але певний акцент було поставлено на молодих чоловіків (і не тільки американців, наприклад, той

самий прийом використовував і Ж. Сименон), тому що в таких текстах вони часто-густо мали можливість побачити тандем «старого» і «молодого» детективів, де старий радив, ділився досвідом з молодим, молодий детектив отримував шанс врятувати життя свого напарника, а тоді й результат слідчої роботи був позитивним. Поступово фігура західного детектива стає ще більш рішучою і агресивною, «hardboiled», чимось середнім між образом темношкірого насильника, карного злочинця і білого мораліста.

Створення *крутого* детектива також пов'язане з 1920-1930 роками, воно є певною реакцією не тільки на класичний детектив, але й на той позитивістський лад, що панував у двадцяті роки та часи Великої Депресії. Тоді найбільш популярним жанром був вестерн, з його історіями про хоробрість, самовпевненість, жорсткість та жіночі чари. Вестерни були пронизані цінностями «американської мрії», а сам герой вестерну був гідним шани і захоплення. [12, с. 22]

Крутий герой ближче до рядової людини, ніж до надістоти, але він має дві важливі ознаки, що дозволяють йому взаємодіяти з новим, більш агресивним варіантом американського суспільства: він вмілий і високо моральний. Існував навіть такий собі *кодекс крутого детектива* — «Я переслідуюч, а ви є тим, хто від мене убігає». Голос оперативника не знає страху, пристрасті та сентиментів. [4] Цікаву думку висловлює Лес Рейд (LesReid), коли вбачає коріння *film noir* ще у шекспірівського Гамлета. [12, с. 23]

У візуалізованій версії *крутого* детектива, в фільмах *noir* домінує відчуття розчарування від життя в великому місті, а головний герой більш нагадує антигероя, ніж героя. Чітке розрізнення чорного та білого (типове для Експресіонізму) дає назву таким кінофільмам. Все іде шкереберть – головний герой виглядає приреченим, тому що плани не спрацьовують, відносини виявляються ненадійними, а суспільна думка упередженою. Такий настрій можна співвіднести з екзистенціалізмом, де герой є також одинаком, відчуженим від суспільства, оскільки він не згоден з тими моральними законами і обмеженнями, що встановлені іншими. Тим не менш фільми і тексти з *крутими* детективами вважають, що мають справу, в основному, з долею і випадковістю, тоді як екзистенціалісти пов'язують вказані проблеми з визначенням свободи самої людини, її особистості. Незважаючи на відсутність образу Бога в *hardboiled* текстах та їх екранізаціях, це не позбавляє детектива глибинного відчуття значущості моральних цінностей.

Слід зауважити, що в детективному тексті його головні дійові особи: і злочинець, і до певної міри, слідчий мають певні психічні патології. Ще починаючи з *dimenovels* велися дебати щодо моральної шкоди, що її наносять такі літературні, а потім і візуальні твори на молодих людей, називаючи їх *deathtraps / literarypoison* [9, с. 5]. Ми знаємо про існування цензури, що частково фільтрує, або принаймні намагається розділити продукти за віковим цензом.

Поступово відношення читача до антигероя змінюється – він відчуває більшу симпатію і співчуття до вбивці, ніж до його жертви.

Третій тип слідчого, що приходить на зміну жорсткому детективу в другій половині двадцятого сторіччя, можна назвати Агресором. Він є активною силою, що виступає за моральний порядок. Його кампанія – наслідок не якої-небудь конкретної таємниці, але раптового усвідомлення, що зазвичай трапляється, коли він опиняється в *ролі жертви, того, що суспільством* поширюється певне зло». [4] При цьому такий слідчий є людиною «раціональною і моральною», що не стане наносити удар у відповідь (свідчення важливості для нього традиційних християнських цінностей) [ibid.].

В Америці *film noir* набув популярності в повоєнний час. Цей піджанр характеризувався цинізмом, песимізмом й домінуванням темних кольорів. У таких фільмах знайшов відображення світ брудних вулиць великих міст, світ злочинності й корупції. Елементи *film noir* знаходимо навіть в мелодрамах 40-х – початку 50-х років (наприклад, в *TheMalteseFalcon* (1941), *Cornered*, *TheBlueDahlia*, *TouchofEvil* (1958)). Серед причин, що стимулювали появу цього напрямку, можна назвати реакцію на Велику Депресію, в часи якої соціальне замовлення диктувало необхідність створення позитивних фільмів і текстів, тоді як в повоєнні часи, коли всі повернулися до мирного життя, багато хто відчув розчарування, що призвели до затемнення, в тому числі в художніх текстах. Певний вплив експресіонізму відчувається в текстах *film noir*, оскільки багато німців переїхало до США. Крім того, письменники, що створювали *круті* детективи в самих Сполучених Штатах (Дешил Хемміт (Dashiell Hammett), Реймонд Чандлер (Raymond Chandler), Джеймс М. Кейн (James M. Cain) та інші) також були тригерами розвитку цього кримінального піджанру. Едвард Дімендберг (Edward Dimendberg) вважає в *Film Noirandthe Spacesof Modernity* (2004), що герой *noir* повинен мати «*глаз как у орла*» і винахідливість, він повинен знати, коли загальмувати, а коли активно діяти. При цьому, з часом, зокрема після 9/11 уразливість міста стала очевидною, і його непорушність було зломлено. [13] Коли кінематограф сорокових років повернувся до *крутого* американця, відповідна школа

письменників чекала часу, щоби встановити свої критерії героя і сюжетів. Вони стали писати сценарії для кінофільмів. Реймонд Чандлер написав сценарій до фільму «Double Indemnity» (по оповіданню Дж. М. Кейна), що став ідеальним текстом в душі *noir*. Герой такого тексту вже не може нічого вдіяти; місто переживе його і нівелює всі його зусилля.

В останні десятиліття суспільство і культура захоплюються переосмисленням класичного мистецтва (в тому числі, класичних детективів). На полицях магазинів і на екранах з'являється велика кількість сіквелов (продовжень) і рімейків (переробок на сучасний лад) добре знайомих творів. Одним з прикладів рімейка є серіал каналу ВВС «Шерлок», де герой є осучасненим інтелектуалом (але не інтелігентом). Автори сценарію надають своєму герою риси психопата, який є фактично наркоманом напруженого розумового процесу як такого. Цікаво, що на відміну від класичного прототексту, що описував маргінальні сторони життя для своїх реципієнтів, але відстоював високі моральні принципи, цей *перероблений* Шерлок декларує свою байдужість до оточуючих і говорить, що не збирається боротися за ідеали добра. [14, с. 106-107] О. Сальнікова зазначає, що місія цього дещо механізованого Шерлока полягає в тому, щоби регулярно знаходити для себе інтелектуальні розваги, і вони є аналогом чергової дози наркотику. Процес розслідування і ризик необхідні йому на фізичному рівні [ibid., с. 107], що нагадує про сучасну ідею суспільства ризику У. Бека.

Висновки. Проведений філософсько-антропологічний аналіз концепту слідчого дозволив розглянути цю постать як культурного героя культури середнього і пізнього модерну, а також суспільства споживання і розваг. Визначено три основних типи слідчих в детективних текстах, їх еволюцію простежено і особливості їх світогляду і поведінки розглянуто. Слідчий як головний герой літературного продукту споживання, а саме детективного тексту, виконує ряд антропологічних функцій і підтримує впевненість адресата в можливості відновлення справедливості, порядку, перемоги добра над злом, тому що саме він є втіленням сили розуму й раціональності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистрицький Є. К. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації /Є. К. Бистрицький, С. В. Пролєєв, Р. В. Кобець, Р. В. Зимовець – К.: «Альтерпрес», 2003. – 192 с.
2. Аронсон Олег Коммуникативный образ (Кино. Литература. Философия). – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 384 с., ил.
3. Маркулан Я. Детектив. Что это такое? Морфология жанра. Главы из книги «Зарубежный кинодетектив» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ruthenia.ru/volsky/txt/markulan.doc
4. Киттрідж Уільям, Краузер М. Стивен Великий американский детектив / пер. Л. Ермаковой, текст по изданию: «Иностранная литература», 1992, № 11.- сс. 282-292
5. Генис А. Закон и порядок. Мой Шерлок Холмс // Опубликовано в журнале: «Знамя» 1999, №12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: magazines.russ.ru/znamia/1999/12/genis.html
6. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / Умберто Эко; пер с итал. Е. Костюкович. - М. :Астрель : CORPUS, 2011. - 160 с.
7. Анушат Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики. – М., 2001, с. V-VI, 8-12, 35-43
8. Зорин Г. А. 3-86 Теоретические основы криминалистики. - Мн.: Амалфея, 2000. - 416 с— (Фундаментальная криминалистика XXI века)
9. Bedore Pamela Dime Novelsandthe Rootsof American Detective Fiction, Palgrave Mac Millan, 2013
10. Моэм У. С. Упадок и разрушение детектива / пер. Л. Беспалова. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/37825/read>
11. Dromm Keith The Facts Before Our Eyes: Wittgensteinandthe *FilmNoir* Investigator // *Film Philosophy*,№ 17.1 (2013)
12. Les Reid Philosophyatthe Movies. The Philosophyof Film Noir. Editedby Mark T. Conard. The University Pressof Kentucky ISBN 978-0-8131-9181-2 // *Humanism Ireland*. – № 114. – February 2009.
13. Peter Catapano Sin Cities (2006). Reviewof Edward Dimendberg (2004) *Film Noirandthe Spacesof Modernity* / *Film-Philosophy*, v. 10, n. 3. - сс.74-79
14. Екатерина Сальникова В направлении к Грегори Хаусу и Гарри Поттеру. «Высокий герой»... // *Высокое и низкое в художественной культуре: Том III* / отв. ред. Ю. А. Богомолов. – М. ; СПб.: Нестор-История, 2013. – 278 с.

Кулачинський Микола Миколайович, кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського державного аграрного університету

УДК: 323:616.4

ПАРТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА УКІР¹: ЧЕТВЕРТА ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ВЛАДИ ЧИ ЕКСТРЕМІСТСЬКЕ УГРУПУВАННЯ

В статті розглянуті етапи появи достатньо молодого політичної сили, яка була сформована в якості протестної партії на хвилі незадоволення певною групою громадян політикою британського уряду. Партія Незалежності за час свого існування переформатувалася з екстремістського угруповання у четверту за своєю впливовістю політичну силу, яка без сумніву на парламентських виборах 2015 року може зайняти четверте місце, або й взагалі вивести британських ліберал-демократів зі статусу партії влади. Вибори до Європарламенту від 22-25 травня 2014 року впевнено довели, що ця партія відсунула на друге місце консерваторів і на третє лейбористів, зайнявши при цьому почесне перше місце й істотно поповнивши депутатський склад цієї європейської установи.

Ключові слова: партія, екстремізм, угруповання, вибори, парламент, референдум, виборці

ПАРТІЯ НЕЗАВИСИМОСТИ СОЕДИНЁННОГО КОРОЛЕВСТВА УКІР: ЧЕТВЕРТАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА ИЛИ ЭКСТРЕМИСТСКАЯ ГРУППИРОВКА

В статье рассмотрены этапы появления достаточно молодой политической силы, которая была сформирована в качестве протестной партии на волне недовольства определенной группой граждан политикой британского правительства. Партия Независимости за время своего существования переформатировалась из экстремистской группировки в четвертую по своему влиянию политическую силу, которая вне всяких сомнений на парламентских выборах 2015 года может занять четвертое место или вообще вывести британских либерал-демократов из статуса партии власти. Выборы в Европарламент от 22-25 мая 2014 года убедительно доказали, что эта партия потеснила на второе место консерваторов, на третье - лейбористов, заняв при этом почетное первое место и существенно пополнив депутатский состав этого европейского учреждения.

Ключевые слова: партия, экстремизм, группировка, выборы, парламент, референдум, избиратели

UNITED KINGDOM INDEPENDENCE PARTY: THE FOURTH POLITICAL PARTY OF POWER OR THE EXTREMIST GROUPMENT

The stages of appearance of young enough political force that was formed as protest party on the wave of dissatisfaction by the certain group of citizens by politics of the British government are considered in the article. Party of Independence in times of the existence reformed from an extremist groupment in I a quarter on the influence political force that out of every doubts on parliamentary elections 2015 year can take the fourth place, or in general to show British liberal-democratizes out of status of party of power. Elections in The Euro parliament from May, 22-25, 2014 proved convincingly, that this party had pressed into second place of conservatives on the third labouristes, taking here the honoured first place and substantially filling up deputy composition of this European establishment.

Keywords: party, extremism, groupment, elections, parliament, referendum, electors

Загально відомо, що малі партії Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії у політиці цієї країни відігравали і деякі з них продовжують відігравати не менш важливу роль у політичному житті країни, ніж провідні партії (лейбористи, консерватори). Колись вони надавали стійкість системі «двох з половиною» партій, тому, що Консервативна та Лейбористська партії, на думку сучасних політологів, є партіями «великих приходів», тобто є політичними організаціями зі значною ідейною амплітудою. Одночасно, мажоритарна система виборів виступає в якості обмеженого бар'єра, який по суті заставляє внутріпартійні фракції залишатися під одним дахом. Обмежений допуск до великої політики з боку малих партій не дає британському парламенту багато різних політичних голосів, і важливим тут є те, щоб на лівому та на правому флангах партійно-політичної системи Великої Британії існували альтернативні політичні організації для політиків, які є незручними для партій «великого приходу». Головним, на думку «великих» партій, є те, щоб малі

¹ United Kingdom Independence Party

партії були достатньо компактними і не змогли притягнути на свою сторону значну кількість їх прихильників.

Чимало малих партій приймають до себе фрондерів великих партій. Партія Незалежності Сполученого Королівства (УКІР) є партією, яка була створена у результаті протесту в 1993 році Аланом Скедом разом з деякими членами ліги антифедералістів.

Так, на думку О. Ананьєвої, головним гаслом цієї партії став вихід Британії зі складу ЄС при збереженні взаємовигідних двосторонніх відносин з європейськими сусідами. Також, як і в минулому, Партія референдуму, ЮКІП діяла у відносно нового для британської партійно-політичної системи вимірі, у цьому випадку антиєвропейському. Головне джерело небезпеки для Британії й причина більшості її негараздів, з погляду УКІР, – Брюссель, тобто євробюрократія, що позбавляє країну її суверенітету, недемократичність європейських інститутів, їхня відірваність від потреб простих громадян. Характерні гасла УКІР «Хто править Британією?» не раз лунали в ЗМІ Британії. «Повернемо британцям батьківщину!», «Відновимо контроль над нашими кордонами!» [1] тощо. На думку вже згаданої О. Ананьєвої, УКІР представляє собою політичне втілення агресивної та популістської сторони британського націоналізму. Вона отримує свій електорат з великого «пула» «незадоволених Європою» [2].

Однак, вказуючи на численні недоліки в механізмі функціонування ЄС, УКІР охоче експлуатувала ксенофобію, від якої не є вільним британське суспільство, у цьому випадку у відношенні до Європи, історичні образи й принизливі національні стереотипи, а в своїй боротьбі демагогію вона використовувала як головну зброю агітації. На сучасному етапі УКІР, крім стратегічної мети виходу з ЄС, виступає за збереження фунту стерлінгу як національної валюти, проти приєднання до Європейської конституції, за жорсткість контролю над імміграцією, у тому числі з нових країн Євросоюзу. Вона представляє собою політичне втілення агресивної й популістської сторони англійського націоналізму, прихильники якого, як говорять у Британії, страждають синдромом «маленької Англії».

У той же час керівництво партії прагне зберегти за нею імідж поміркованої сили, не допустити проникнення до її лав екстремістських елементів, уникнути асоціації з ультраправими. Однак супротивники УКІР вважають інакше: «Багато хто розглядає Британську національну партію, як самого небезпечного політичного супротивника на крайньому правому фланзі, – пише журнал «Трибюн». – Але не можна забувати, що УКІР – лише прикрите респектабельністю уособлення тих же сил». Інші називають її «Британською національною партією у блейзерах», «прийнятною формою расизму» [3].

У березні 2001 року 71 % респондентів підтримав ідею проведення референдуму з приводу виходу Британії зі складу ЄС і 52 % проголосували б за такий крок [4, с. 163]. У 1994 році на виборах до Європарламенту Партія Незалежності набрала 3,3 % голосів. На парламентських виборах 1997 року отримала 0,3 % електорату, що свідчило про повне політичне фіаско даної партії. І вже в тому ж році змінилося керівництво партії. На зміну А. Скеду прийшли М. Холмс і більш амбітний Найджел Фарадж, який на перших порах почав робити політичний нахил за рамки європейської політики.

Як і інші малі партії, УКІР виграла від введення пропорційної системи голосування на євровиборах. У 1999 р., набравши 7 % голосів, вона вперше направила в Брюссель відразу трьох своїх представників. Період постійних конфліктів у керівництві організації не перешкодив збільшити її членство й розширити мережу місцевих відділень. До парламентських виборів 2001 р. вдалося роздобути й солідних фінансових спонсорів. До євровиборів 2004 р. УКІР прийшла у своїй кращій формі. Їй вдалося забезпечити підтримку з боку популярних у Британії представників шоу-бізнесу, включаючи акторку Джоан Коллінз. До цього часу членство партії перевищило 20 тис. чоловік. Небувалий, хоча й прогнозований успіх УКІР став головною новиною виборів. Набравши 16 % голосів, вона відтіснила на четверте місце ліберальних демократів і в чотири рази збільшила кількість своїх євродепутатів – з 3 до 12 чоловік [5].

Провідними особами УКІР, що властиво й іншим британським популістським рухам, включаючи Британську національну партію, є не маргінали, а представники істеблішменту. З 2002 р. партією керував Роджер Кнапман. Характерно, що до цього тривалий час він був членом Консервативної партії, що представляв у парламенті в 1987-97 рр. Більше того, він займав високі міністерські й партійні пости. Однак найбільш відомий сучасний персонаж УКІР – Роберт Кілрой-Сілк, який, на відміну від більшості помітних євроскептиків, вийшов з рядів Лейбористської партії. За його плечима диплом Лондонської школи економіки, викладання в університеті, багаторічна робота в парламентській фракції ЛПВ, а потім блискуча кар'єра на телебаченні як ведучого шоу-програми на

каналі Бі-бі-сі. Незадовго до виборів 2004 р. Кілрой-Сілк був звільнений з телеканалу за висловлення расистської пропаганди.

Цього разу Кілрой-Сілк вдало трансформувало свою популярність телеведучого в політичний успіх, заснований на популізмі, демагогії й експлуатації глибинних страхів споживача. Газети називали його британським Берлусконі, який претендує на роль захисника «простої людини» від «продажних політиків», «брюссельських бюрократів» і «некликаних іноземців». За Кілрой-Сілком стояли такі фігури, як медійний магнат Річард Десмонд – власник «Експрес Груп», що включає газети «Експрес», «Сандей Експрес» і «Стар» [6, р. 365]. Однак такі люди, як Р. Десмонд, незважаючи на своє багатство й закулісний вплив, – не публічні політики, вони мало пізнавані й надають іншим можливість озвучувати свої думки й здійснювати «чорний» піар.

На євровиборах 2009 р. UKIP отримала 8 місць і вийшла як перша партія з «туманного Альбіону», витіснивши на друге місце консерваторів і на третє лейбористів.

Можна певною мірою погодитися з О. Ананьєвою в тому, що на електоральному полі сьогодні UKIP межує не тільки з консерваторами, але й із правими екстремістами. Її популярність стала наслідком не стільки політичної кон'юнктури, скільки проявом глибинної проблеми ідентифікації англійських націй в умовах деволуції – поступової федералізації державного устрою країни і європейської інтеграції, які збіглися із загальним невдоволенням населення політичним істеблішментом, непослідовною європеїзацією лейбористів і триваючою кризою Консервативної партії.

У 2010 році були проведені конструктивні зміни, і у листопаді цього ж року крісло лідера партії зайняв Найджел Фарадж. Це, звичайно, не принесло бажаних результатів на загальних виборах того ж року у Великобританії. Через чвари лорда Пірсона, який конкурував з Майклом Хевером, UKIP прогнала на останніх загальнонаціональних британських виборах.

Сьогодні ситуація кардинальним чином починає змінюватися. По-перше, Британія втрачає статус країни з двопартійною системою. Ліберал-демократи зайняли почесне третє місце у парламенті. Консервативна партія, незважаючи на певні політичні зусилля, так і не набрала більшості у парламенті 2010 року й тому змушена була йти на створення політичної коаліції з протилежною за ідеологічним змістом партією ліберал-демократів, запропонувавши при цьому її лідеру Нікку Клеггу місце віце-прем'єр міністра країни.

По-друге, уряд Д. Камерона так до кінця й не впорався з подоланням економічної кризи в країні, а це веде до збільшення безробітних, підвищення тарифів на комунальні послуги і замороження росту заробітної плати простих громадян, що в свою чергу викликає обурення серед простого населення країни. Надмірна економія бюджету країни Канцлером Казначейства Дж. Осборном починає дратувати не лише простих людей країни, а й підприємців середньої ланки.

Крім того, невирішене до кінця питання по євроінтеграції Великобританії (референдум був заморожений провідними партіями влади). До цього слід додати зростаючу швидкими темпами мусульманську імміграцію в країну, яка стрімко окупує маленькі містечка країни, що вже давно перестали бути британськими і перетворилися у квазімусульманські анклави з порядками закону шаріату.

Цікавим, з точки зору автора статті, є певні міркування лідера Партії Незалежності Найджела Фараджа на цю тему: «Я давно запитую себе – чи можна віддавати свої права під юрисдикцію ЄС? Чи можна вільно пересуватися по вулицях Європи навколо злочинців та педофілів, які захищені правом ЄС? На відміну від більшості континентальних країн Європи Великобританія мала й має безперервну розробку своїх законів. Об'єм прав, який використовується нашими континентальними сусідами, не є системою законів. Немає повної гарантії в тому, що злочинець, вина якого доказана, може бути покараним й навпаки. Велика Хартія Вільностей 1215 року гарантувала права підданих королівства (при чому кожен стан в ньому мав свій об'єм прав). У Європі тоді зароджувалася практика поєднання судді і прокурора в одну особу. Це сьогодні основа юридичної системи Європи. Використовуючи європейську континентальну систему, права британські громадяни не будуть почувати себе настільки комфортно, як зараз» [7].

По міграційному питанню Н. Фарадж пропонує запровадити в країні австралійський варіант до використання тимчасових робітників. За його словами, якщо у Британії мінімальна заробітна платня вище, ніж у тій же Болгарії чи Румунії, то країна не може мати відчинені двері для цих людей. Треба не просто запрошувати мігрантів на роботи, оскільки вони потім осідають в країні, а надавати їм короткострокові робочі візи [8].

Сьогодні UKIP, за даними соціологічних опитувань, має 23 % голосів виборців по місцевих виборах. В майбутньому Н. Фарадж хоче заповучити 14 % на загальних виборах до парламенту у 2015

році [9]. На думку Тобі Хелма і Даніела Боффея, Н. Фарадж – це ковток свіжого повітря у політичному кліматі країни. Він кращий, ніж ті нудні чоловіки з Вестмінстера і він нам підходить [10].

На сьогоднішній день Н. Фарадж більш впевнено вимагає бути присутнім на теледебатах та радіопередачах країни на рівні Д. Камерона, Н. Клегга та Е. Мілібента. Спостерігається той факт, що партії влади ні в ЄС, ні в самій Великій Британії не в змозі впоратися з економічною кризою, тому й не дивно, що партії правого толку все більше й більше завойовують міста і серця європейських та британських виборців.

Лідер торі Д. Камерон з досадою заявив: «Я приймаю виклик УКІР, бо люди бажають бачити стабільне економічне зростання країни, мати відфільтровану систему благоустрою (для корінних британців), вони бажають мати уряд, який на стороні британських громадян, а не ЄС. Вони бажають мати зрозумілу міграційну політику держави, яка буде ставити інтереси країни вище за інтереси ЄС» [11].

На думку того ж Н. Фараджа, напередодні парламентських виборів 2015 року політики від ЄС будуть допомагати Д. Камерону та його компанії, не стільки задля того, що вони бажають бачити Британію, інтегровану у ЄС (це віддалена перспектива), скільки зберегти з ним політичний союз [12]. Ще раз нагадаємо про те, що британські партії влади разом з лейбористами заморозили референдум від 2011 року по ЄС, за що Євросоюз їм за це вдячний. На думку британських політичних експертів, реанімування референдуму 2011 року для Партії Незалежності має стати візитною картою на парламентських перегонах 2015 року. Торі, лібдеми та лейбористи знаходяться під ковпаком у Брюсселя і лише УКІР зробить Британію по-справжньому незалежною країною [13].

Консервативна партія Великобританії дещо була схожа з Партією Незалежності, але відкидає можливість про сумісну політичну кампанію на парламентських перегонах 2015 року. Хоча, на думку британського політичного експерта Ровени Мейсон, вже сьогодні 20 депутатів британського парламенту від торі готові сумісно розпочати кампанію по завоюванню виборця на наступних виборах 2015 року [14]. Сучасні британські МАСС-МЕДІА висвітлюють лідера УКІР Н. Фараджа як сучасного расиста Британії, йому відмовляють впливові ЗМІ у проведенні конференцій, однак, тим не менш, Партія Незалежності з 2010 по 2015 рр. набрала більше голосів електорату, ніж консерватори з 2005 по 2010 рр. за темпами зростання. На Півночі Британії, за соціологічними опитуваннями, торі уступають більш як на 60 місць УКІРу [15]. Проти цього союзу виступають Д. Камерон і Дж. Осборн. Так, на думку Дж. Осборна, «немає бути ніяких угод з УКІР. Єдиними кандидатами на містах, які представляють інтереси консервативної партії, мають бути самі консерватори» [16].

Однак не всі торі поділяють точку зору Камерона та Осборна. Так, наприклад, Дуглас Карсвел – депутат парламенту від торі – вважає, що союз Торі – УКІР буде продуктивним, бо разом ці партії вийдуть з перегонів 2015 року переможцями, тим більше, що ці партії однаково бачать незалежність Великобританії (з питань з ЄС) [10]. Наступний депутат від торі Пітер Бон також вважає союз Торі – УКІР як величезну можливість на виборах 2015 року, 47 % британських виборців непорушні у питанні або торі – або УКІР. Союз Торі – УКІР – це величезна можливість, а не ризик [17].

На думку автора статті, час покаже – буде дієздатним цей союз, чи ні, але в сучасній британській політиці можливе все, враховуючи сучасні британські політичні прецеденти. На виборах 2010 року майже ніхто й гадки не мав про коаліцію вкрай протилежних, а в деяких випадках ворожих політичних сил (торі й лібдемів), тим більше, що ліберал-демократи завжди були політичними союзниками лейбористів. На виборах до Європарламенту з 22 по 25 травня 2014 року Партія Незалежності набрала 27,5 % голосів, випередивши консерваторів, які набрали 24 % і головну опозиційну партію лейбористів, які набрали 23,5 %, і, таким чином, вона збільшила кількість місць у Європарламенті втричі з 8 до 24 [18].

Вчорашня протестна партія УКІР сьогодні перетворилася у четверту політичну силу Сполученого Королівства, не дивлячись на те, що традиційні політичні сили Британії продовжують навішувати цій партії ярлики расизму, ксенофобії, екстремізму, вона дедалі продовжує завойовувати собі прихильників не лише серед маргіналізованих груп виборців, але й серед представників малого й середнього бізнесу, які втомилися від політичних обіцянок британських партій влади про економічний прорив, про виважену міграційну політику, про запропонування нових робочих місць і повну протекцію з боку уряду вітчизняного бізнесу. Вкрай жорстка економія бюджетних коштів Дж. Осборном викликає незадоволення серед населення країни і в край жорстку дискусію британських економістів на цю тему. Чи зможе впоратися УКІР з такими економічними і політичними викликами – покаже час, а поки що спостерігаємо різке зростання політичної популярності даної політичної сили, яка почала завойовувати серця не лише прихильників торі, але й лібдемів та

лейбористів, яким у майбутньому все ж таки прийдеться домовлятися з Партією Незалежності, якщо та посіде четверте місце у парламенті 2015 року, як це було в 2010 році між торі та ліберал-демократами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьева Е. Выйдет ли Британия из ЕС? / Е. Ананьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru>
2. Ананьева Е. Вказ. електронний ресурс.
3. Ананьева Е. Вказ. електронний ресурс
4. Ананьева Е. В. О современных путях реформизма и о реформизме как современном пути (политика убеждений М. Тэтчер и перманентный ревизионизм Т. Блэра) / Е. В. Ананьева // Полис. – 2001. – № 5. – С. 161-175.
5. Тарасенко П. Консерваторы отгораживаются от ЕС и мигрантов / П. Тарасенко // Коммерсантъ-Online 06.10.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru>
6. Whiteley Paul, Seyd Patrich, Richardson Jeremy. True Blues. The Politics of Conservative party. Membership // Party Politics. – 2004. Vol. 10. – №4. – P. 355–366.
7. Тарасенко П. Вказ. стаття.
8. Nigel Farage Innocent until proven guilty? Not under the EU's justice system // The Independent Sunday 10 November 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/innocent-until-proven-guilty-not-under-the-eus-justice-system-8931215.html>
9. Nigel Farage Think global not European to keep the City and Britain prosperous // The Independent Sunday 24 November 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/think-global-not-european-to-keep-the-city-and-britain-prosperous-8960607.html>
10. Toby Helm and Daniel Boffey Nigel Farage: how one man changed British politics // The Observer, Saturday 4 May 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theguardian.com/politics/2013/may/04/nigel-farage-changes-british-politics>
11. Тарасенко П. Вказ. стаття.
12. Nigel Farage So Godfrey Bloom thinks Ukip has no policies? Perhaps I can put him right // The Independent Sunday 22 December 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.independent.co.uk/voices/comment/so-godfrey-bloom-thinks-ukip-has-no-policies-perhaps-i-can-put-him-right-9021034.html>
13. Там само.
14. Rowena Mason Nigel Farage disowns Ukip's entire 2010 election manifesto // The Guardian, Friday 24 January 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theguardian.com/politics/2014/jan/23/nigel-farage-ukip-2010-election-manifesto>
15. Там само
16. Nicholas Watt, Ukip will change face of British politics like SDP, says Nigel Farage // The guardian Friday 3 May 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theguardian.com/politics/2013/may/03/nigel-farage-ukip-change-british-politics>
17. Там само
18. Радикальні сили збільшують представництво в Європарламенті [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org>

Кучерук Олег Алексеевич – соискатель кафедры всемирной истории Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 130.122 + 133.4 +304.4

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ МОЛОДЕЖНЫХ СУБКУЛЬТУРНЫХ ТЕЧЕНИЙ

Массовая культура является идейным информационным основанием современного постиндустриального общества. Сущностным содержанием ее является тривиальное и поверхностно-потребительское отношение к искусству. Молодежная социальная группа, с одной стороны, активно интегрирована в массовое культурное пространство, с другой – противостоит ему в виде контркультурных и неконформистских организаций и течений. Изначально молодежные субкультуры формировались как оппозиционные движения, направленные против милитаризации США и СССР, идеологизации культурного пространства, засилья шаблонных и однотипных культурных продуктов, навязанных политическими и коммерческими структурами. По мере развития молодежных субкультур они все явственнее начинают проявлять себя как массовые контркультурные организации, встроенные в систему потребительских отношений. Появляется мода на индивидуальность, а популяризация андеграундного продукта приобретает массовый и коммерческий характер. Субкультурные организации эволюционируют от культурно-эстетического противостояния шаблону в сторону экзистенциально-психоделического бунта. Энергия данного явления приобретает оппозиционное содержание по отношению к традиционным ценностям морали и религии. Описываемый феномен имеет высокую степень эпистемологической актуальности в современном глобализирующемся мире.

Ключевые слова: массовая культура, субкультура, контркультурный артефакт, идеологизация, рок-музыка, молодежная аудитория, потребление

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУРНИХ ТЕЧІЙ

Масова культура є ідейною інформаційною основою сучасного постіндустріального суспільства. Сутнісним змістом її є тривіальне і поверхнево-споживацьке ставлення до мистецтва. Молодіжна соціальна група, з одного боку, активно інтегрована в масовий культурний простір, з іншого - протистойть йому у вигляді контркультурних і неконформістських організацій і течій. Спочатку молодіжні субкультури формувалися як опозиційні рухи, спрямовані проти мілітаризації США і СРСР, ідеологізації культурного простору, засилья шаблонних і однотипних культурних продуктів, нав'язаних політичними та комерційними структурами. В міру розвитку молодіжних субкультур вони все виразніше починають проявляти себе як масові контркультурні організації, вбудовані в систему споживчих відносин. З'являється мода на індивідуальність, а популяризація андеграундного продукту набуває масового і комерційного характеру. Субкультурні організації еволюціонують від культурно-естетичного протистояння шаблоном у бік екзистенційно-психоделічного бунту. Енергія даного явища набуває опозиційного змісту по відношенню до традиційних цінностей моралі та релігії. Описуваний феномен має високий ступінь епістемологічної актуальності в сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: масова культура, субкультура, контркультурний артефакт, ідеологізація, рок-музика, молодіжна аудиторія, споживацтво

SOCIO-CULTURAL ASPECT OF YOUTH SUBCULTURES

Mass culture is the ideological informational basis of the modern post-industrial society. The essential content of it is trivial and superficial-consumer attitude to art. Youth social group with one hand actively integrated in mass cultural space, on the other confronts him in the form of a counterculture and nonconformist organizations and movements. Originally youth subculture was formed as an opposition movement against the militarization of the USA and the USSR, ideologization of the cultural space, the dominance of the template and the same type of cultural products, imposed political and commercial structures. With the development of youth subcultures they are increasingly beginning to show themselves as a mass counter-cultural organizations, embedded and consumer relations. Appears fashion personality, and popularization of underground product becomes mass and commercial in nature. Subcultural organizations evolve from the cultural-aesthetic opposition to the template in the direction of existential-psychedelic rebellion. The energy of this phenomenon acquires opposition content with respect to traditional values of morality and religion. This phenomenon has a high degree epistemological relevance in the modern

globalizing world.

Key words: *Mass culture, subculture, countercultural artifact, ideological, rock music, youth audience, consumerism*

Массовая культура как уникальный феномен современности имеет доминирующее значение в формировании общественного сознания и трансформационного воздействия на социум. Она порождает модели человеческого поведения, обладает регулятивным и унификаторским потенциалом и буквально соответствует духу постиндустриального общества с его конформистским и потребительским мироощущением. С другой стороны маргинализация молодежных социальных групп вскрывает прорастающие противоречия внутри общественных отношений, когда массовая культура порождает оппозицию в виде контркультурных и нонконформистских молодежных движений. На примере молодежных субкультур битников и хиппи наблюдалось революционное отторжение маргиналами официальной идеологической действительности американского общества в шестидесятые годы, но спустя несколько десятилетий рок-музыка как идейная основа несогласия превратилась в крупнейший элемент массовой культуры и по сегодняшний день, на равных правах, успешно конкурирует с поп – эстрадной музыкой. Молодежные субкультуры, их возникновение, противостояние массовой культуре и слияние с ней – уникальный феномен нашего времени.

Проблеме молодежной культуры и субкультуры, сопряженной с переходом общества в индустриальную и постиндустриальную стадию развития уделяло внимание немалое количество мыслителей. Из зарубежных авторов следует указать на Г. Лебона [7], К. Манхейма [8], Р. Бэрона [2], Р. Геннона [3], А. Маслоу [9], В. Беньямина [1], Э. Тофлера [11] и др. В произведениях этих авторов высказываются суждения о становлении информационного общества и социальных модернизациях, порожденных этим процессом, к шоковым, по Э. Тофлеру, последствиям от этих изменений. Массовая культура определяется как идейный субстрат новейшей истории культуры, следствием которого является техническая репродуктивность культурных артефактов, порождающая в молодежной социальной среде борьбу за индивидуальность и желание быть самим собой. Рассматриваются условия формирования социальных групп, вскрываются механизмы возникновения молодежных субкультур, уделяется внимание групповой производительности и межгрупповым конфликтам. Среди отечественных мыслителей необходимо вспомнить труды А. В. Костиной, Л. В. Шабанова [13], Г. С. Кнабе [5], В. Т. Лисовского [10], Е. Н. Карцевой [4], А. В. Кукаркина [6], Н. А. Аксютенко, В. В. Чернышенко [12] и др. В исследованиях указанных ученых раскрывается экзистенциальная природа молодежных субкультур, феноменология массовой культуры. Анализируются теоретические и прикладные проблемы социологии молодежи. Делается акцент на том, что рок-музыка, возникшая как оппозиция официальному культурному пространству, со временем становится элементом массовой культуры, порождающая миллионные массы последователей идеи «мы не такие, как все». Указывается на то, что маркетинговые структуры, рекламируя андеграундный продукт с той же интенсивностью, что и популярный, создают пользующиеся массовым спросом молодежи контркультурные артефакты и получают немалые дивиденды, действуя в классическом стиле шоу-бизнеса.

Актуальность данной проблематики доказывается ходом новейшей мировой истории, когда наглядно проявляют себя основные глобальные проблемы человеческой цивилизации. Очевидны феномены отчужденности, маргинальности, девиантности, психологической аберрации, которые имеют место и особенное распространение в молодежной социальной среде. Массовая культура способствует формированию субкультур, трансформационно воздействуя на молодежное сознание. Тенденции последних десятилетий прошлого и настоящего века демонстрируют процесс слияния молодежных субкультур в общее массовое культурное пространство молодежи. Цель данной статьи – проанализировать и философски осмыслить вышеуказанный процесс.

Изначально молодежная субкультура являлась определенной переходной стадией развития индивидуальности как ответная реакция на засилье однообразных и идеологически стандартизированных продуктов, навязанных военными, политическими и коммерческими структурами. Все это происходило на фоне крушения гуманистических идеалов и веры в бесконечный прогресс человечества. Процесс был сопряжен с послевоенным кризисом тоталитарных идеалов в западной Европе и неприятием частью молодежи в Европе и США массовых и коллективистских ценностей. Для примера можно упомянуть движение хиппи, которому предшествовали битники, хипстеры и прочие течения. Субкультура хиппи возникла как антитезис по отношению к пуританской морали и милитаризации государства, она проповедовала сексуальную вседозволенность и пацифизм. У истоков течения хиппи и прочих субкультур стоял демографический взрыв в послевоенной Европе,

который привел к многомиллионной молодежной аудитории, отвергающей пафос канувшей в Лету эпохи, стремящейся к обретению мира, демократии и равенства. Энергия этих масс искала свой выход на фоне разворачивающейся холодной войны и милитаризации США и СССР. «Их объединяло разочарование в организационно-коллективистских ценностях довоенной эры, в соответствовавших им нравственных постулатах, в возвышенных, а подчас и напыщенных словесно-идеологических формах их выражения; объединяло ожидание демократизации жизни, простоты, свободы и равенства, обещанных правительствами в ходе борьбы против гитлеровского тоталитаризма, но теперь не спешившими платить по векселям; объединяло стремление выразить свой протест, свое разочарование и свои ожидания на принципиально новом, еще не изолгавшемся языке – на языке бытового поведения, вкусов, вещей, способов организации досуга и материально-пространственной среды; объединяла потребность вырваться за пределы этики спускаемых сверху и внутренне ни на чем не основанных диктатов и запретов, за пределы культуры, монополизированной и регулируемой государством, вернуть этике и культуре прямое и простое, непосредственно человеческое содержание. Короче, их объединяли с небывалой остротой пережитая ситуация отчуждения от государства традиционной общественной структуры и культуры и страстная потребность нащупать из этой ситуации выход» [5, с. 21-22].

Таким образом, молодежная субкультура возникла как контркультурная оппозиция существующему порядку вещей, стремясь отойти от навязывания идеологически направленной модели восприятия действительности противоборствующими политическими системами, ощущая явный и скрытый тоталитаризм новой эпохи. Здесь нельзя не упомянуть, что целый ряд крупных современных мыслителей определяют нашу эпоху как кризисную, что, в свою очередь, способствует процессу трансформации молодежного сознания и возникновению субкультур. «Находится все больше людей, осознающих (хотя под час весьма туманно), что западная цивилизация не может бесконечно развиваться в одном и том же направлении и что в какой-то момент она достигнет определенной точки, в которой развитие прекратится, а сама эта цивилизация возможно полностью исчезнет в результате страшного катаклизма» [3, с. 8]. Течение новейшей истории, озаменованное процессами, демонстрирующими кризисное состояние цивилизации, политические, социально-экономические, религиозные проблемы, утверждение массовой культуры в информационном пространстве современности, привело к формированию широкого спектра молодежных субкультур. Обозначенные течения сведены в стратификационную схему одним из исследователей данного феномена Львом Викторовичем Шабановым. Ученый указывает на то, что существуют:

I. НЕФОРМАЛЫ, ОТВЕРЖЕННЫЕ СОЦИУМОМ – это, прежде всего, люди, которые по каким-либо причинам не смогли вписаться в общество на определенном этапе его развития, сюда же относятся союзы инвалидов Мы выделили три наиболее четко представленных блока внутри молодежной субкультуры: детдомовцы (интернатовцы), «застрявшие» («олдовые»), криминальная субкультура.

II. НЕФОРМАЛЫ ПРЯМОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ТОЛКА. В когорту входят антиглобалисты, битники, green peace; диссиденты (правозащитники), молодежные объединения внутри политических партий, фашики, скинхэды, хип-хопперы, экстремистские организации. Есть в этой когорте и так называемые «зайцы» – те, кто присоединился к партии (как правило, во время сезонной активности на выборах) ради какой-либо выгоды (например, платы за работу). Им не интересна ни идеология, ни моральный облик партии, многие «зайцы» могут, в принципе, работать на нескольких хозяев.

III. НЕФОРМАЛЫ КРЕАТИВНОГО ХАРАКТЕРА (они же богема, самоназвание – underground) – писатели, художники, музыканты и их друзья. Наличие внешней атрибутики в данном случае оказывается слабой попыткой создать хоть какую-то иллюзию организованного объединения (КСП, МОМА, рок-клубы). При этом с большой долей вероятности можно предположить, что даже среди самих членов такой группы нет единства, тесных эмоциональных связей и сплоченности (исключением, пожалуй, могут стать только митьки и растаманы).

IV. НЕФОРМАЛЫ НЕПРЯМОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ТОЛКА – визионеры, интели, киберпанки, неприсоединенцы, панки, религиозные нонконформисты, сектанты, хакеры, хиппи.

V. НЕФОРМАЛЫ НЕПОЛИТИЧЕСКОГО ТОЛКА – байкеры, байсекеры, гопники, готы, гранжеры, джанглы, индейцы, кислотники, ледетки, металлисты, толкинисты, роллеры, экстремалы.

VI. НЕФОРМАЛЫ-КОНФОРМИСТЫ: а) социальные движения, главный лозунг которых: «Мы против того, чтобы быть «против», такие как, золотые детки, мажоры, моды, попперы, форца, хайлайфисты, б) группы по интересам. Сами группы по интересам больше всего напоминают «болезнь роста» – движение очень молодое и нестабильное» [13, с.19-20].

Так же необходимо сказать, что проблема молодежных субкультур сопряжена с классическим

вопросом конфликта поколений. Следует отметить, что процесс отчуждения молодежи от взрослого поколения наиболее ярко начинает проявлять себя именно в современную эпоху. Вышеуказанная проблема обладает высокой степенью актуальности непосредственно для государств бывшего Советского Союза. Многие причины способствуют описываемому ходу событий. Это и тяжелая социально-экономическая ситуация на постсоветском пространстве, и крушение социалистической идеологии, когда взрослые, отождествляющие себя с некогда могущественным СССР, с его культурным мироощущением, глядят на модные, вестернизированные пристрастия молодежи крайне враждебно. В свою очередь молодежь, воспринимающая социальное бытие под воздействием иных социокультурных доминант, ощущает невидимую преграду на пути к взаимопониманию с более зрелым поколением. «Подростки и молодежь чаще интегрированы в субкультурные группы, нежели взрослые. Это объясняется и естественным стремлением объединиться в условиях «заброшенности», и недружелюбной миром взрослых, и поисками столь значимых для молодежи дружеских и сексуальных контактов и привязанностей, и пониманием ровесников при непонимании взрослыми и т. п.» [10, с. 224]. Справедливости ради следует отметить, что отсутствие концептуальной программы развития молодежи усугубляется информационным доминированием культурного продукта западного образца. Ток-шоу, телепередачи, кинематограф, интернет и игры, всевозможные кастинги и конкурсы реконструируются на постсоветском пространстве по американскому примеру и являются невидимым инструментарием культурной экспансии традиционных ценностей западного шоу-бизнеса и западной культуры как таковой. Возникновению девиантного и деструктивного поведения современной молодежи мы обязаны массовому культурному пространству, той социокультурной среде, в которой нынешняя молодежь пребывает. «Очевидно, что детерминанты деструктивного поведения многообразны. Совершенно очевидно, что в число этих детерминантов мы должны включить культуру, научение, окружающую среду» [9, с. 147].

Тенденции массовизации культурного пространства приводят к тому, что субкультурные течения и организации становятся единой материей массовой культуры, которой свойственна стандартизация, промоушен, популяризация, бизнес-окупаемость культурного продукта. Все, что потенциально способно приносить прибыль, воспринимается современными творцами шоу-бизнеса как возможный материал для работы. мода, престиж, популярность становятся ключевыми элементами развития массовой культуры, а впоследствии и субкультурных молодежных течений. Изначально формируясь как оппозиционные структуры по отношению к официальным массовым ценностям, субкультуры со временем впитывают в себя организационную стилистику шоу-бизнеса и становятся органической составляющей массовой культуры. Для примера следует указать на популярность рок-музыкальных коллективов как 1960-80-х годов, так и на современную популярность указанного жанра. Быть «не такими, как все» в массовом обществе единомышленников и приверженцев идеи быть «не такими, как все», становится феноменальным парадоксом современного развития молодежной культуры. «И если в середине XIX – середине XX вв. лагеря «отцов» и «детей» были ярко выражены и индивидуализированы не только в возрастных рамках, но и на уровне духовном, атрибутивном, психологическом (появились антагонистические пары культура – контркультура, массовое – элитарное, тоталитарное – освобожденное, официальное – подпольное), то ко второй половине XX в. получается совсем иная картина. Уже в 60-е гг. возрастной разброс носителей «передового сознания» достигает пределов от 15 до 45 лет, а в 70-е гг. официальная массовая индустрия вообще работает на андерграунд, ввиду растущего потребительского спроса на контр- и антикультурные явления. В 80-е гг. понятие «подполье – андерграунд» сводится к нетрадиционной сексуальной ориентации и скандальному кичу. В 90-е гг. все это порождает потребительское поведение, основанное на социальном знании, подражании, конформизме, аттракции, социальной фасилитации, атрибуции и т. д. мода вдохновляет и определяет массовое поведение в рамках социальных коммуникативных сетей (мода на одежду, мода на фильмы, мода на книги, мода на идеи и т. п.). Волна ремифологизации, трансформируя тип культуры, изменила внутреннюю структуру многих феноменов. Появляется мода на самоопределение и оригинальность «Я хочу быть необычным, как все» (одна из стратегий негативизма). мода быть «Другим без Другого», придерживаясь лишь внешней атрибутики, противопоставляя себя ценностям общества и демонстрируя отклонения от норм, фактически является демонстрацией трансформации культурной традиции на принципах декларации гуманизма (ненормальность – нормальна, а норма – закрепощает, она тотальна и неинтересна) [13, с. 25-26].

Современное состояние субкультурных молодежных течений дает основание называть подобные структуры «постсубкультурными», так как они утрачивают свою социокультурную функцию, проявляющуюся в оппозиционности по отношению к массовым ценностям и теряют изначальную сакрально-экзистенциальную суть, призванную способствовать обретению внутренней духовной

свободы и индивидуализации субъекта. «В «постсубкультурах» индивид порождает новую систему ценностей, ориентированную на актуальные бренды и тренды, а также коммерческую выгоду, лишаящие жизнь всестороннего содержания и смысла, формирующие личность, для которой характерен «ризомный» тип мышления – нестабильный, поверхностный, не проникающий в суть вещей и явлений.

Феномен «постсубкультур» отличается крайней нестабильностью, противоречивостью, размытостью границ и невозможностью разделения его на «позитивные» и «негативные» образцы, потому что он культивирует неоднозначную постмодернистскую мифологию, декадентское отрицание традиций, маргинальные культурные практики. В современных исследованиях отмечается, что в «постсубкультурах» фактически нивелируется само понятие «субкультура»: оно или ограничено, или лишено эпистемологического статуса в исследовании тех изменений, которые происходят в мировой и отечественной культуре в «ситуации постмодерна». Парадигмальность свободы и творчества в молодежных «постсубкультурах» создает утилитарные условия существования индивида. Он утрачивает возможность делать осознанный выбор, создавать собственный стиль жизни, за него все продумывается и моделируется массовой культурой. Для молодого человека основная задача – приобрести новый имидж и овладеть новым статусом» [12, с. 13-14].

Современной рок-культуре характерны, в первую очередь, глубокие эмоциональные переживания. Сущностным содержанием становится направленность на яркую и агрессивную атрибутивность, выразительность, громогласность, антиэстетичный протест и, следует сказать, что коммерческий фактор в массовом распространении материальных носителей андеграунда (вызывающая одежда и аксессуары, журналы, музыкальные диски и инструменты и т. д.) имеет самое главенствующее значение. Акцент делается не на идее социального протеста существующему порядку вещей, так как это происходило на заре зарождения данного жанра, а на психологической и психоделической доминанте. Происходит апелляция к глубинным подсознательным потенциям эзотерической, архаической, мистической и сексуальной энергии человеческого существа. «Причудливость рок-зрелища вплоть до середины 70-х годов, несмотря ни на что, чаще всего оставалась особой сублимацией раскованности и простоты. По мере же эволюции рок-мира прочь от своих исходных начал все яснее реализовывалась другая потенция, на первых порах глубоко скрытая в недрах этой эстетики: связь с шестидесятническими простотой и естественностью, с верностью непосредственно переживаемой жизни истончалась, а эмоциональное возбуждение во все большей мере превращалось в самодовлеющую цель концерта, пока, наконец, в крайних формах «панка» или «металла» эта связь не обрывается, а концерт не превращается в радение, где социальные мотивировки и ответственности утрачены и преемственность по отношению к изначальному этосу рок-н-ролла исчезает полностью» [5, с. 30].

Указанное субкультурное направление утрачивает свою изначальную функцию социального протеста и переходит в особую форму протеста, которой свойственна массовая форма отречения от общественной морали и традиционных принципов гуманизма. Это особый экзистенциальный бунт молодежной аудитории, переживающей трагичность постиндустриального периода развития человечества, сопряженного с возникновением видимой и завуалированной формы духовной диктатуры в виде тривиального и поверхностного культурного пространства. При этом молодежь инстинктивно ощущает самоубийственность технократического прогресса, отрыв человека от природы и навязывание одномерно-потребительского стиля мышления. Возможно, это одна из главенствующих причин массовых суицидов и романтизации идеи самоубийства в молодежных субкультурах гранжеров, панков, готов и эмо. Также необходимо отметить, что массовая культура, коммерчески и потребительски относясь к искусству, способствует включению молодежных субкультур в процесс массового распространения и популяризации. Используется самый широкий и проверенный инструментарий для достижения подобных целей: периодика, радиовещание, телевидение, интернет-клубы, деятельность шоуменов. Сознание молодежи находится под гнетущим воздействием средств массовой информации, порождая трансформацию мироощущения и духовный протест. «Это особый вид нравственного протеста, в котором сам факт и процесс, сама атмосфера протеста важнее результата. Поэтому в перспективе и в тенденции такой протест либо чреват выходом за пределы нравственной и культурной общественной нормы вообще, либо кончается возвращением в лоно отрицаемой реальной общественной структуры.

Залогом такого возвращения была характерная для рока с самого начала ориентация на массовый успех. На долю панка он выпал сразу. Истеблишмент продолжал существовать и даже укрепляться, и, соответственно, продолжала существовать энергия противостояния ему. Она на первых порах и питала интерес к панкам, несравненно более узкий, чем интерес к их

предшественникам в свое время, но тем не менее ясно выраженный и значительный. Успех же вводит любое явление в сферу престижа и денег, а престиж и деньги нейтрализуют и перемалывают любые формы противостояния: «Когда модельеры делают одежду а-ля панк – это, конечно, уже обыкновенные деньги» [5, с. 34].

Социальные сети наглядно демонстрируют фактор современных массовых информационных технологий в популяризации и распространении молодежных субкультур, что является одним из подтверждающих тезисов о слиянии молодежных субкультур с массовой культурой. Группа «Рок» в сети «В контакте» (http://vk.com/rock_music_on) имеет более 670 тысяч подписчиков; «Панки» (http://vk.com/punk_hc) – более 22 тысяч подписчиков; Live In Rock/ Рок (<http://vk.com/liveinrock>) – более 350 тысяч подписчиков; Альтернатива /Alternative Rock & Metal (http://vk.com/alternative_sound) – более 111 тысяч подписчиков и т. д. Возрастная категория людей, подписанных на андеграундные проекты колеблется в диапазоне от 15 до 40 лет. В указанных группах фанаты общаются, обмениваются информацией о мероприятиях, обсуждают новости рока и прошедших концертов, скачивают и распространяют видеоклипы и музыку, приобретают билеты на концерты, одежду, атрибутику и аксессуары. Подобных ресурсов в различных социальных сетях сотни и тысячи, подписчиков миллионы, что свидетельствует о массовости молодежного субкультурного движения, о его потребительской сути, о его стихийном и прогрессирующем самоконструировании и саморазвитии.

На основе вышесказанного можно изложить основные выводы. Ход новейшей истории демонстрирует кризисные тенденции в развитии человеческой цивилизации. Молодежные субкультуры на заре своего происхождения формировались как оппозиционные структуры по отношению к официальным нормам и ценностям существующего общественного порядка. Лейтмотивом их являлся социальный протест. По мере развития рок-культуры данное направление эволюционирует в сторону психоделического и экзистенциального бунта. Подобные эмоциональные окраски характерны для большинства современных субкультурных молодежных организаций. На современном этапе развития социокультурного пространства просматривается процесс слияния субкультурного молодежного движения с массовой культурой, что проявляется в массовой популярности андеграундного продукта, потребительского отношения к контркультурным артефактам, включения миллионных молодежных масс в те или иные субкультурные течения. Данная проблематика имеет серьезное теоретическое и практическое значения, требует социально-философского анализа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / Вальтер Беньямин; [предисл., становление и перевод С. А. Ромашко]. – М. : «Медиум», 1996. – 239 с.
2. Бэрн Р. Социальная психология группы: процессы, решения, действия / Р. Бэрн, Н. Керр, Н. Миллер. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с.: ил. – (Серия «Концентрированная психология»).
3. Геннон Р. Кризис современного мира / Рене Генон. – М. : Эксмо, 2008. – 784 с. – (Антология мысли).
4. Карцева Е. Н. Кич или торжество пошлости / Елена Николаевна Карцева. – М. : Искусство, 1977. – 159 с.
5. Кнабе Г. С. Избранные труды. Теория и история культуры / Георгий Степанович Кнабе. – М. - СПб. : Летний сад; М. : РОССПЭН, 2006. – С. 20-50.
6. Кукаркин А. В. Буржуазная массовая культура. Теории. Идеи. Разновидности. Образцы / Александр Викторович Кукаркин. – М. : Политиздат, 1985. – 399 с.
7. Лебон Г. Психология толп. Мнение и толпа / Г. Лебон, Г. Тард. – М. : Институт психологии РАН, КСП+, 1998. – 416 с.
8. Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени / Карл Манхейм; [пер. с нем. и англ.]. – М. : Изд-во «РАО Говорящая книга», 2010. – 744 с. – (Книга света).
9. Маслоу А. Мотивация и личность. 3 – е изд. / Абрахам Маслоу [пер. с англ.]. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
10. Социология молодежи: Учебник ; [под ред. проф. В. Т. Лисовского]. – СПб. : Изд-во С. – Петербургского университета, 1996. – 460 с.
11. Тофлер Э. Шок будущего / Элвин Тофлер; [пер. с англ.: Е. Руднева (введение, гл. 1-3); Л. Бурмистрова (гл. 4-5); К. Бурмистров (гл. 6-7); И. Москвина-Тарханова (гл. 8); А. Микиша (гл. 9, 15, 16); А. Мирер (гл. 10, 11); В. Кулагина-Ярцева (гл. 12-14); Н. Хмелик (гл. 17, 19, 20); Е. Комарова (гл. 18)]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.

12. Чернышенко В. В. Экзистенциальные основания молодежных субкультур: философско – антропологическая рефлексия: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «философская антропология, философия культуры» / Василий Васильевич Чернышенко. – Белгород, 2011. – 19 с.
13. Шабанов Л. В. Молодежная субкультура: социально – философский анализ: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. филос. наук: спец. 24.00.01 «теория и история культуры (по философским наукам)» / Лев Викторович Шабанов. – Томск, 2007. – 50 с.

Лазарева Алла Олексіївна, пошукач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1:13+130.2+124.5+165.2

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ»

В статті досліджується актуальність вивчення категорії «національний менталітет» у сучасній науці з точки зору різних наукових підходів: історичного, психологічного, культурологічного та соціально-філософського. Важливий акцент дослідження робиться на виявленні специфіки вивчення складових національного менталітету через такі наукові підходи, як культурологічний, генетичний, системний, структурно-філософський та інституціональний.

Ключові слова: національний менталітет, національна ментальність, національний характер, етнічна ментальність, цінності, структура національного менталітету, архетипи, стереотипи

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КАТЕГОРИИ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ»

В статье исследуется актуальность изучения категории «национальный менталитет» в современной науке с точки зрения различных научных подходов: исторического, психологического, культурологического и социально-философского. Важный акцент исследования делается на выявлении специфики изучения составляющих национального менталитета через такие научные подходы, как культурологический, генетический, системный, структурно-философский и институциональный.

Ключевые слова: национальный менталитет, национальная ментальность, национальный характер, этническая ментальность, ценности, структура национального менталитета, архетипы, стереотипы

SOCIO-PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE STUDY OF CATEGORY «NATIONAL MENTALITY»

The article explores the relevance of the study of the category of "national mentality" in modern science, from the point of view of different scientific approaches: historical, psychological, cultural and socio-philosophical. An important focus of research is on identifying the specific study component of the national mentality through such scientific approaches, namely: cultural, genetic, systemic, structural, philosophical, and institutional.

Keywords: national mentality, national mentality, national, ethnic mentality, values, and structure of the national mentality, archetypes, stereotypes

Національний менталітет – це важливий елемент, що розкриває сутність нації в аспектах свідомої та підсвідомої поведінки в суспільних групах. Така категорія набула значущості в сучасному культурному і національному просторі поряд з відповідними елементами ірраціональної сфери свідомості; міфологією, архетипами та стереотипами. Оскільки гуманізація суспільних відносин стала основною ознакою більшості сучасних культурних систем, то увага привертається до таких якостей, що допомагають зберігати людяність особи в сучасному технізованому суспільстві.

В науці на сьогоднішній день існує декілька підходів дослідження національного менталітету. Перший підхід - історичний, представниками якого виступають дослідники школи «Анналів» М. Блока, Ф. Ле Февра та інших. Такий підхід – це розгляд даної категорії як рівня свідомої поведінки

представників різних суспільних груп у відповідних історичних умовах. Люди, що жили в період Античності, мали власний менталітет, який складався з міфів, уявлень про події суспільні та політичні; дотримувались відповідної системи дій та зберігали традиції. Також, зрозуміло, власний менталітет мали люди й інших історичних епох.

Автор припускає, що певні символи менталітету збереглися дотепер у суспільствах, які існують на основі колишніх цивілізацій. Отже, і сучасне українське суспільство зберігає деякі риси національного менталітету, що сформувалися ще в період творення перших слов'янських держав.

О. Я. Гуревич, якому належить перша спроба зафіксувати риси категорії «менталітет», підкреслює, що менталітет виступає узагальнюючим засобом сприйняття світу, манерою почувати та думати, що характерно для людей певного історичного періоду [5, с. 42].

Інший підхід - психологічний, автори якого розглядають менталітет як психологічне відображення навколишнього світу. Менталітет наче наповнює змістом дії людей. Причому цей зміст, як правило, людиною не усвідомлюється. Однак, як вже доведено вченими, свідомі та підсвідомі поведінки формуються і трансформуються не сама по собі, а під впливом соціального середовища, і відбувається прямий взаємозв'язок між соціальною сферою суспільства та менталітетом.

О. В. Юревич виділяє психологічні компоненти, котрі складають сутність менталітету: 1) когнітивні компоненти – соціальні уявлення, свідомі й підсвідомі уявлення, установки, картина світу, уявлення, склад розуму; 2) його афективні та нормативно-ціннісні компоненти; 3) моделі поведінки, життєвий уклад, стереотипні реакції, життєвий уклад [6]. На основі наданої структури О. В. Юревич виділяє базові компоненти менталітету: колективна пам'ять, соціальні уявлення, установки та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, що їх закріплюють, норми, цінності та ідеали, національний характер і темперамент, мова, ментальні репрезентації культури, стиль мислення і соціального сприйняття, стійкі моделі поведінки, національна ідентичність [6].

Отже, психологічний підхід у визначенні категорії «менталітет» спирається на аналіз групового рівня його формування. Причому в якості груп, котрі впливають на формування національного менталітету, можуть виступати професійні, національні, етнічні, релігійні та інші групи [7, с. 8].

Проблема дослідження менталітету охоплює психологічний зміст процесів моделювання реальності у свідомості, детермінованих історичною та культурною специфікою людського існування, а соціально-філософська тематика передбачає вивчення репрезентативності дійсності у свідомості людей, котрі належать до окремої спільноти, та вплив цієї свідомості на подальший розвиток суспільства і національної спільноти зокрема.

Ще з самого початку виникнення проблематики дослідження менталітету та його структури вчені акцентували увагу на існуванні трьох типів ментальних процесів: короткочасних, середніх за тривалістю та довгострокових [2, с. 5].

Короткочасні ментальні процеси характерні для історичного періоду, в умовах якого проживає спільнота; такі процеси призупиняються, як тільки змінюється середовище і умови існування, але вони впливають на формування середніх за тривалістю ментальних процесів. Наприклад, ментальні риси, притаманні статусним групам в період їх існування в суспільстві, досить сильно впливають як на свідомість самих членів цієї групи, так і на суспільні уявлення про неї. Та коли умови змінюються і деякі статусні групи зникають з соціальної структури, їх представники є носіями окремих ознак, що переносяться в новоутворені групи і впливають на їх діяльність в інших історичних умовах.

Так, соціальна група «аристократія», котра довгий час існувала в окремих типах суспільств, мала такі риси, як система цінностей та норм; кровні зв'язки, тобто аристократом не можна було стати, ним потрібно народитися; вони виконували тільки ті типи економічної та суспільно-політичної діяльності в суспільстві, що відповідали їх стану. В час же, коли така верства зникла з ієрархії соціальної структури, нові соціальні групи переймали систему цінностей, норм, традицій та символів. У сучасних умовах система цінностей, що була притаманна аристократії, асоціюється з якістю «інтелігентність». Однак сучасна інтелігенція так і не набула статусу аристократії.

Середньострокові ментальні процеси тривають і функціонують окремі періоди часу та можуть зберігатися і переноситися в нові умови. Таким чином, вони визначають поведінку та впливають на трансформацію свідомості наступних поколінь. Середні за тривалістю ментальні процеси впливають на створення довгострокових.

Так, соціальне явище – королівська влада – це колективні уявлення, які протягом століть панували над розумом і почуттями багатьох людей, що використовувалися монархією та духівництвом. Вона стала своєрідним уявленням особи та груп про королівську владу, пізніше і політичну владу взагалі, а отже показала, що будь-яка влада не може бути успішною доти, доки вона розглядається у відриві від того, як її розуміє суспільство [1, с. 36]. Деякі риси королівської влади

перенесені та відтворюються в діях сучасних політичних фігур.

Довгострокові ментальні процеси притаманні великим соціальним групам, що мають історичну традицію існування і збереглися у формальному вигляді в сучасних умовах розвитку суспільства, однак вони є носіями окремих рис, які зберігаються досить довгий період часу в свідомості особистості та впливають на перетворення не тільки особистості й невеликих спільнот, але й суспільства взагалі. Вони набувають форми символів, міфів та цінностей, що не тільки виокремлюють націю, але й впливають на трансформацію соціальних умов і відносин між людьми.

Завдяки цьому типу ментальних процесів забезпечується можливість соціальній групі та особі протистояти згубним суспільним змінам та запозиченням символів «чужих» культур і формування картини світу, що відображає навколишнє середовище у свідомості людини як представника соціальної спільноти. Сюди можна віднести культурну картину, релігійну, політичну, соціальну та мовну. Так відбувається перехід від моделювання картини світу в свідомості до переносу моделей на реальний світ, або зміну змісту в процесі діяльності. Людина отримує статус так званої ментальної істоти, що спостерігає світ крізь призму внутрішньої сутності [3, с. 8].

Таким чином, менталітет формується на основі образів свідомості, які сформовані досить давно, однак при відтворенні ситуацій у відповідних умовах вони знову відроджуються і використовуються у соціальній взаємодії. Хоча абсолютного відтворення не відбувається, але ж деякі риси зберігаються і визначають соціальну дійсність існування нації. В той же час, поруч з довгостроковими образами менталітету формуються нові, які дозволяють соціальній спільноті не тільки спиратися на попередній досвід, але й формувати новий, тим самим змінюючи світогляд, формуючи нові засади структури менталітету соціальної спільноти, в даному випадку – нації.

Визначене ментальними структурами пізнання є органічним в тому розумінні, що виявляє, а потім описує «образи», котрі мають власне природне життя, продуктом якого є наші думки та спостереження. Воно дозволяє формувати закони, як необхідні відносності, що витікають з природи речей [2, с. 45]. Так можна пояснити типові для будь-якої групи людей реакції на події, передбачити можливі реакції та варіанти їх поведінки, які часто виходять від прийнятих в даному соціокультурному середовищі орієнтирів, етичних норм, канонів, релігійних вірувань та досягнутих знань.

Психологічні аспекти аналізу акцентують увагу на специфіці психологічних рис національного менталітету: архетипах, стереотипах поведінки, міфотворчості, емоційності та рисах національного характеру як виявленню національного менталітету та національної ментальності як певного порядку життя, стану життя, стану мислення, рівня індивідуальної та суспільної свідомості, який характеризує психологічний стан особистості в суспільстві.

Соціально-філософські аспекти аналізу національного менталітету визначають його як соціальний феномен, котрий проявляється через світоглядні можливості нації, свідомість, прагнення до певних дій громадського волевиявлення та закріплюється інституціонально в системі цінностей і норм суспільного розвитку як фактор, спрямований на розвиток суспільства.

Соціально-філософський аналіз категорії «національний менталітет» передбачає дослідження цієї категорії як світогляду особистості, певного способу та порядку мислення, який стає основою для подальшого збереження і трансформації системи цінностей.

Соціально-філософський аналіз включає застосування таких підходів у дослідження національного менталітету: 1) культурологічний, або як називає його Н. І. Кресіна у дослідженнях національної свідомості, історично-культурологічний підхід [4]. Культурологічний підхід вперше був запропонований Н. Я. Данилевським і О. Шпенглером і використовувався для дослідження історії.

Культурологічний підхід в дослідженні національного менталітету акцентує увагу на дослідженні культурологічних аспектів аналізу національного менталітету як фактору соціокультурних змін через трансформацію національних традицій, цінностей, символів та певного іміджу нації у світовому товаристві.

В дослідження національного менталітету як соціокультурного феномену використовуються також такі підходи, як: генетичний підхід, який дозволяє розглянути національний менталітет з точки зору його формування, становлення та подальшого розвитку. Це особливо важливо у дослідженні даної категорії, адже нація проходить певні етапи формування і більшість набутих національних рис, в тому числі і менталітет формуються також проходячи крізь ці етапи.

Аналізуючи менталітет із застосуванням генетичного підходу, ми можемо виділити етнічну ментальність і національний менталітет, який формується на основі ознак етнічної ментальності.

Отже, аналізуючи менталітет української нації за допомогою генетичного підходу, ми визначаємо ознаки етнічної ментальності, які стають основою для становлення національного менталітету в

сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Системний підхід в аналізі національного менталітету передбачає дослідження національного менталітету як цілісної системи у сукупності її елементів.

Національний менталітет можна розглядати як систему, що включає складові елементи, до яких відносяться: притаманні цій культурі особливості сприйняття; способи та стилі мислення; типові форми емоційного реагування, переживання та відношення; характерні інтереси, мотиви, цінності, настанови, стереотипи, думки та переконання; комунікативні кліше; типи поведінки, що проявляються як форми активності або пасивності [2, с. 112].

Досліджуючи національний менталітет у сукупності з попереднім підходом можна розглядати національний менталітет у сукупності двох складових, таких як: національна ментальність і національний характер.

Структурно-функціональний метод досліджує менталітет як елемент більш складних соціальних систем, таких, як: нація та суспільство. Адже національний менталітет зберігає певну систему символів, які трансформуються у національну систему цінностей

Завдяки сукупності ознак менталітет спрямований на збереження цілісної структури нації та відтворення її елементів в системі соціальної реальності шляхом підтримки ціннісного значення у свідомості особистості та мотивації її діяльності в умовах, що змінюються. Реалізація цього процесу можлива через функціонування соціальних інститутів, шляхом перетворення символічної інтерпретації національних цінностей і закріплення цієї символіки в систему цінностей українського суспільства.

Ціннісний аспект функціонування соціальних процесів у відповідному соціальному середовищі є обов'язковим для аналізу національного менталітету, адже саме у структурних елементах даної категорії містяться символи, архетипи, традиції, які базуються на відповідній системі цінностей.

Ціннісна основа національного менталітету стає тією ланкою, яка пов'язує трансформаційні процеси в суспільстві та забезпечує певну стабільність, адже, як ми вже зазначали, національний менталітет містить у своїй основі як мінливі риси, що перетворюються під впливом соціальних умов, тому що нація входить до складу суспільства, а не навпаки, так і риси, що зберігаються у національному менталітеті незалежно від змін у соціумі.

Загальнолюдські цінності покладені в основу формування нації, адже кожна з націй має право на самозбереження, на життя, на захист власної культури та її розвиток, на розширення та урізноманітнення власного способу життя – це право кожної нації, покладене в основу боротьби проти асиміляції з іншими національними групами. Моральні та етичні принципи також зберігаються в національному менталітеті, адже вони складають основу соціальної взаємодії між представниками різних соціальних груп, які входять до нації. Моральні та етичні принципи формують світогляд нації у відповідних культурних умовах існування, адже, як ми з'ясували у попередньому параграфі, національна спільнота зберігає власні риси незалежно від країни, в якій вона перебуває в певних соціально-економічних умовах.

Моральні та етичні цінності є тією основою, в якій формується національний характер, тобто поведінка, що притаманна нації у відповідному середовищі.

Мораль та етика формують принципи толерантності й терпимості, які дозволяють співпрацювати націям та різним етнічним групам на єдиній території. Тобто моральні цінності забезпечують гармонійне поєднання загальнолюдських цінностей з національними.

Взагалі досить важко визначити межі в змісті самого національного менталітету, які б чітко виокремлювали одну групу цінностей від іншої. Тобто: що є ширшою за визначенням, а що – вузкою категорією, як перетинаються загальнолюдські, моральні, етичні та національні цінності, чи виключають одна одну тощо.

Моральні цінності містять в собі загальнолюдські, економічні, політичні, що впливають на поведінку соціальних груп у різноманітних соціально-економічних умовах. Ціннісна основа національного менталітету зберігається як цілісний образ у внутрішній структурі нації та її соціальній діяльності. Така цілісна ціннісна система зберігається протягом всього життя і переноситься у нові умови, якщо представники нації переїжджають жити на іншу територію і включаються до іншої національної чи культурної системи.

Ще один підхід, який можна застосувати у дослідженні національного менталітету як інституціонального фактору розвитку суспільства – інституціональний підхід. У сучасних умовах розвитку суспільства більшість змін соціально-політичного, соціально-економічного і соціокультурного порядку відбувається певним чином. Дослідники фіксують певне викривлення в системі цих перетворень, адже національний менталітет є певною матрицею, яка виступає мірилом

тих перетворень, що відбуваються через функціонування соціальних інститутів таких, як: сім'я, релігія, освіта, конституція.

Сучасні умови розвитку суспільства, що детермінують зміни в національній, культурній, освітній, економічній та політичній галузях, охопили світове співтовариство і визначають напрямки розвитку українського суспільства, тому українська нація знаходиться під впливом об'єктивних умов розвитку і намагається пристосуватися до них.

В той же час запозичення та використання всього чужого для української культури не можна розглядати лише з позитивного або негативного боку, адже старі традиції та норми, які були запозичені раніше, продовжують впливати на сучасність, а новації та риси нової типології розвитку, котрі перенесені в інші умови та середовище, привносять в систему розвитку сучасні тенденції та характеристики, тобто вимагають вироблення нових механізмів регулювання.

Окремі риси розвитку, традиції, мовні символи та системи релігійності, які проявляються в об'єктивних законах розвитку економічної та політичної галузей, що запозичені від західноєвропейських держав, яким українське суспільство намагається наслідувати, розвиваються швидше, ніж виробляються механізми регуляції поведінки в нашому середовищі.

Тому постає завдання вивчити старовину і те цінне, що було притаманне українцям з давнини, а потім трансформувати його і провести певні аналогії з сучасністю, використати на практиці. Це стосується не тільки культури і традицій, а й особливостей економічного розвитку та політичного управління.

Таким чином, інтерес до дослідження національного менталітету в сукупності його елементів та ступеню впливу на сучасний розвиток суспільства та української нації набуває все більшого значення, а підходи, котрі застосовуються, дозволяють виділити нові предметні галузі наукового дослідження національного менталітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А. Російська інтелігенція і ментальна альтернатива України. / А. Бичко/. – // Філософські обрії. – 1999. – Вип. 1-2. – С. 28–43.
2. Гнатенко П. И. Национальный характер: мифы и реальность. /П. И. Гнатенко/. – К.: Вища школа, 1984. – 151с.
3. Калина Н. Ф. Лики ментальности в поле политики. / Калина Н. Ф. Черный Е. Ф./ – К.: Агропромвидав Укр., 1999. – 184 с.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітологічний аналіз. /І. Кресіна/. – К.: Вища школа, 1998.– 392 с.
5. Лисий І. Менталітет і духовна культура українців. /І. Лисий//Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11-12. – С. 37–59.
6. Юревич А. В. Структурные элементы национального менталитета. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]://<http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n29/837-yurevich29.html>.
7. Юрій М. Г. Етногенез та менталітет української нації. /М. Г. Юрій/. – К.: Таксон, 1997. – 235 с.

Лисенко Елена Васильевна, доктор социологических наук, профессор кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 32.001.76:316.3(477)

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА ЭЛЕКТОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Статья посвящена анализу влияния сети Интернет как информационно-коммуникативного фактора на формирование электоральных предпочтений в условиях информационного общества. Выделяются различные факторы, влияющие на формирование электоральных предпочтений и электорального поведения. Обосновано, что сеть Интернет как фактор формирования политических настроений не только качественно видоизменяет старые представления, установки, стереотипы, но и формирует новые формы политического поведения, модели взаимоотношений между политическими институтами и индивидами. Проведён компаративный анализ данных национального экзит-полла и интернет-экзит-полла во время парламентских выборов 26 октября 2014 года, который свидетельствует о том, что электоральные предпочтения интернет-избирателей Украины отличаются от электоральных предпочтений граждан украинского

общества, которые приняли участие в выборах.

Ключевые слова: сеть Интернет, электоральное поведение, электоральные предпочтения, политические блоги, политическая коммуникация

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Стаття присвячена аналізу впливу мережі Інтернет як інформаційно-комунікативного чинника на формування електоральних переваг в умовах інформаційного суспільства. Виділяються різні фактори, що впливають на формування електоральних уподобань і електоральної поведінки. Обґрунтовано, що мережа Інтернет як фактор формування політичних настроїв та поведінки не тільки якісно видозмінює старі уявлення, установки, стереотипи, а й формує нові форми поведінки, моделі взаємовідносин між політичними інститутами та індивідами. Проведений компаративний аналіз даних національного екзит-полу і інтернет-екзит-полу під час парламентських виборів 26 жовтня 2014, який свідчить про те, що електоральні уподобання інтернет-виборців України відрізняються від електоральних уподобань громадян українського суспільства, які взяли участь у виборах.

Ключові слова: мережа Інтернет, електоральна поведінка, електоральні уподобання, політичні блоги, політична комунікація

THE INFLUENCE OF THE INTERNET ON ELECTORAL BEHAVIOR: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

This article analyzes the impact of the Internet as an information and communication factors on the formation of electoral preferences in the information society. Highlighted the various factors influencing the formation of electoral preferences and electoral behavior. Substantiated that the Internet as a factor in the formation of political attitudes and behavior, not only qualitatively alters the old ideas, attitudes, stereotypes, but also creates new forms of behavior, models of the relationship between political institutions and individuals. Conducted a comparative analysis of national exit poll and online exit poll during the parliamentary elections of October 26, 2014, which suggests that the electoral preferences of online voters in Ukraine differ significantly from the electoral preferences of the citizens of the Ukrainian society, who participated in the elections.

Keywords: Internet, voting behavior, electoral preferences, political blogs, political communication

В современном информационном обществе одним из значимых каналов формирования электоральных предпочтений и настроений становятся сеть Интернет, социальные сети, политические блоги. И хотя выборы – это процесс свободного волеизъявления граждан, этот процесс ограничен рамками создаваемого средствами массовой информации и сети Интернета представлениями о политических деятелях и партиях. Мнения учёных о влиянии Интернета на формирование политических предпочтений избирателей расходятся. С одной стороны, признаётся, что политические Интернет-ресурсы в качестве инструмента избирательных технологий способны оказывать влияние на формирование политических предпочтений граждан, изменить отношение людей к политику после обращения к его политическому блогу, с другой стороны, отмечается, что политизированная часть онлайн-аудитории составляет несущественную часть от всего количества избирателей.

Сейчас политический сегмент Укрнета переживает качественный рост: расширяются не только формы включенности политических акторов в Интернет, но и меняется отношение к ней. По данным компании «Gemius» в Украине аудитория интернета в июне 2014 года составила 18,8 млн. пользователей (старше 14 лет), при этом ежедневно пользуются Интернетом 90% [1]. По данным этой же компании почти 90% онлайн-аудитории имеют доступ к Интернету дома, 40% — на работе, 12,6% — у друзей или родственников, 7,7% — в местах учебы, 7,3% — пользуются интернет-кафе и клубами. Наибольшая часть интернет-пользователей сосредоточена в Киеве и области — 44%, в Восточном регионе — 24%, Южном — 16%, Западном — 9%, Центральном [1].

В тоже время PR-потенциал Интернет в политическом процессе, и в избирательной кампании в частности, реализуется неполностью. Политическими лидерами/ партиями недооценивается роль Интернета в избирательных кампаниях, его коммуникационные возможности. Также и в научном дискурсе проблема использования Интернета как коммуникационного канала формирования электоральных предпочтений и настроений пока ещё разработана недостаточно.

Изучение электоральных предпочтений как сложного комплекса различных факторов и

взаимодействий было заложено исследованиями, проведёнными группой американских учёных под руководством П. Лазарсфельда. Значительная работа по эмпирическому изучению и концептуализации процесса формирования электоральных предпочтений был сделан такими зарубежными исследователями, как С. Липсет, С. Роккан, Э. Даунс, М. Фиорина, Дж. Эванс, С. Уайнфилд и др. Изучение формирования электоральных предпочтений, настроений и электорального поведения населения в современном украинском обществе представлено в работах таких отечественных учёных, как И. Бекешкина, О. Балакирева, А. Вишняк, В. Полтораки, О. Петров, А. Резник, В. Степаненко.

Целью статьи является анализ влияния сети Интернет, новой информационно-коммуникативной технологии, на формирование электоральных предпочтений в условиях информационного общества.

В своём анализе формирования электоральных предпочтений в современном обществе автор статьи будет исходить из положения о том, что электоральные предпочтения украинских избирателей формируются под влиянием тех же самых факторов, что и избирательные предпочтения граждан в западноевропейских странах. Джеффри Эванс и Стефен Уайнфилд утверждают, что важнейшими факторами формирования электоральных предпочтений в Восточно-Центральной Европе является социально-экономическая дифференциация и этничность [2, с. 543]. При отсутствии социально-экономической либо этнической основ формирования электоральных предпочтений, по мнению Дж. Эванса и С. Уайнфилда, значимыми факторами, влияющими на электоральный выбор, выступают внешнеполитические факторы (противостояние внешней угрозе), внутривнутриполитические (территориальная целостность) и др. [2, с. 543].

Первый толчок к разработке концепции, исходящей из «экономического» характера голосования, дала классическая работа Э. Даунса «Экономическая теория демократии» [3]. Фундаментальное положение этой концепции состоит в том, что каждый гражданин голосует за ту партию, которая, как он полагает, предоставит ему больше выгод, чем любая другая. Сам Э. Даунс, правда, считал, что ведущую роль в соответствующих оценках играют идеологические соображения. Подобное теоретическое положение противоречило данным эмпирических исследований, показывающих невысокий уровень идеологической ангажированности массового электората. Недостатки данного подхода были преодолены в работах М. Фиорины, суть которых состоит в наличии прямой связи между положением в экономике и результатами выборов. Как отмечает М. Фиорина, «обычно граждане располагают лишь одним видом сравнительно твёрдых данных: они знают, как им жилось при данной администрации. Им не надо знать в деталях внутреннюю и внешнюю политику действующей администрации, чтобы судить о результатах этой политики» [4, с. 162-163]. Предложенная в работах М. Фиорины теория «экономического голосования» проверялась как на американских, так и на западно-европейских массивах электоральных данных и полученные результаты оказались достаточно убедительными. При этом дискуссионным является вопрос, что важнее для избирателей – результаты прошлой деятельности правительства (ретроспективное голосование) или ожидания по поводу того, насколько успешной будет его деятельность в случае избрания на новый срок (перспективное голосование).

В современной научной литературе выделяются различные факторы, влияющие на формирование электорального поведения, среди которых можно выделить следующие:

- уровень проводимых выборов: чем выше уровень, тем больше людей принимает участия в голосовании. Как частный случай данного фактора выступает «эффект усталости от выборов» — на переизборы люди идут менее охотно;

- экономическая ситуация на момент выборов. В периоды социально-экономических и политических кризисов наблюдается повышенная политизация массового сознания и увеличения электоральной активности как несогласия с проводимой политикой;

- уровень доверия, царящий в обществе. Причем необходимо учитывать доверие населения как к институтам государственной власти, политическим деятелям, избираемым кандидатам, так и к самому институту выборов;

- влияние предвыборной кампании и политической рекламы. Они оказывают опосредованное влияние на формирование электоральных предпочтений избирателей в конкретной ситуации в совокупности с другими факторами;

- административный ресурс. Активное участие в предвыборной агитации и пропаганде представителей исполнительной власти в пользу определённой политической силы - это ситуативный фактор, оказывающий влияние на окончательное решение избирателя. Если же под административным ресурсом понимать нарушения со стороны действующей власти во время выборов, а именно, нарушение на самом избирательном участке, подтасовка и неверный подсчет

голосов, то этот фактор оказывает влияние не на само электоральное поведение, а на результаты выборов.

Считается общепризнанным, что электоральные предпочтения формируются не только структурными факторами и институциональными условиями системного характера, но также и краткосрочными обстоятельствами текущего политического процесса. Непосредственное электоральное решение принимается на основе поведенческой установки и под воздействием ситуативных факторов. Ситуативные факторы влияют комплексно и степень влияния каждого из них меняется от выборов к выборам. При выборе разных субъектов избирательного процесса действуют различные мотивы. Когда выбирают Президента, то оценивается его программа, предшествующая политическая деятельность, политическая платформа. Критериями оценки кандидата на пост мэра является хозяйственная деятельность и организационные качества. Кроме этого, на реальное электоральное поведение избирателей также оказывают влияние случайные факторы, которые не поддаются прогнозированию, в отличие от предыдущих, но способны резко изменить электоральные предпочтения. Имеется в виду внезапное появление незадолго до выборов компрометирующих материалов, которые ведут к изменению расстановки кандидатов в избирательной гонке.

С конца 90-ых годов XX столетия впервые в арсенале политических партий и отдельных политиков помимо традиционных коммуникационных каналов формирования электоральных предпочтений была добавлена сеть Интернет. Активно внедряясь в сферу политики, новые информационно-коммуникационные технологии не только качественно видоизменили старые представления, установки, стереотипы, но и сломали многие формы поведения, модели взаимоотношений между политическими институтами и индивидами. В сущности происходит формирование нового канала политической коммуникации, динамика развития которого может кардинально перевернуть все наши представления о взаимодействии политиков и граждан, о традиционных инструментах политического участия.

Одними из первых Интернет как мощный ресурс формирования электоральных предпочтений и поведения стали использовать в США, когда в ходе выборов 1996 года кандидаты разместили на веб-сайте электронную версию своей предвыборной программы. В США, где киберполитика как форма социальной коммуникации, получила наибольшее развитие, политические блоги и сайты политиков постоянно читают 9% зарегистрированных американских избирателей. Как правило, читатель политических блогов - это мужчина 43 лет, его уровень дохода примерно в два раза превышает средний уровень доходов по США. Было установлено, что 18% жителей США, читающих политблоги, сами ведут дневники, 36% из них используют свой блог для того, чтобы влиять на общественное мнение, а 61% читателей блогов в 2004 году жертвовали деньги политикам, участвовавшим в президентских выборах. При этом 37% американцев, читающих политические блоги, одновременно называли просмотр политических телепередач «бесмысленной тратой времени». По данным опроса, проведенного компанией Harris Interactive, 22 % американцев читают политические блоги несколько раз в месяц или чаще, 56 % опрошенных заявили, что никогда не читают политических блогов и еще 23 % заявили, что делают это несколько раз в год. Этот же опрос показал, что, хотя среди молодых американцев больше активных интернет-пользователей, только 19 % людей в возрасте от 18 до 31 года и 17 % людей в возрасте от 32 до 43 лет читают политические блоги регулярно. Наибольший интерес к блогам на политические темы демонстрируют представители старшего поколения, больше всего постоянных читателей таких блогов среди опрошенных старше 63 лет. Следует отметить, что интерес к политическим блогам не связан с политическими взглядами американцев: доля республиканцев, демократов и неопределившихся избирателей примерно одинакова среди читателей блогов [5].

В президентской кампании 2008 года Барак Обама достаточно эффективно использовал свой блог, а также видеоканал YouTube, электронную почту и социальную сеть Facebook для завоевания и консолидации нужного ему электората. В многочисленных обсуждениях, последовавших за победой Барака Обамы на выборах, подчёркивалась роль Интернета в предвыборной кампании. По мнению некоторых экспертов, именно «армии» своих фолловеров Б. Обама обязан президентским креслом. Однако, как отмечают Чак Тодд и Шелдон Гоизер, выборы Б. Обамой были выиграны в первую очередь за счёт привлечения избирателей пожилого возраста, которые социальными сетями пользуются редко. В книге «Как Барак Обама победил» Чак Тодд и Шелдон Гоизер отмечают, что если бы никто моложе 30 лет не голосовал, Обама всё равно смог бы выиграть выборы во всех штатах, за исключением двух — Индианы и Северной Каролины [6].

Действительно ли социальные сети могут оказывать серьёзное влияние на политические процессы или их могущество сильно преувеличено? Изучив опыт активного интернет- и

политдеятеля Рона Пола (Ron Paul), исследователи Чак Тодд и Шелдон Гоизер подчёркивают, что имея 242 тыс. фолловеров в Twitter и 869 тыс. фанов в Facebook, Пол так и не смог выиграть праймериз в Нью-Хэмпшире. При этом 26% всех обсуждений выборов в социальных сетях содержали упоминание его фигуры. Этот процент оказался даже выше, чем у Митта Ромни (Mitt Romney, 22%), победителя гонки.

Почему же так называемые «лайки» в блоге политика не всегда означает готовность избирателя отдать за него свой голос? На наш взгляд, это может быть связано с тем, что Интернет и социальные сети воспринимаются избирателями как гигантская выставка, каждый участник которой любыми средствами пытается привлечь максимум посетителей именно к своему стенду, однако, люди более отзывчивы тогда, когда послание адресовано им лично. Это подтверждают данные эксперимента профессоров Алан Гербер и Дональд Грин (Alan Gerber, Donald Green), которые выбрали 30 тыс. потенциальных избирателей и провели их агитацию лично, по телефону и с помощью почтовой рассылки. По результатам исследования, выяснилось, что личная агитация способна существенно увеличить явку избирателей, в то время как «обезличенные» письма и звонки существенного влияния на неё не оказывали. Согласно выводам учёных, определённая часть электората вообще не голосует до тех пор пока лично не пообщается с кандидатом или его представителем. Кроме этого, учёные отмечают, что молодые люди, много времени проводящие в интернете, меньше заинтересованы принимать участие в голосовании, чем представители старшего поколения. Потенциал интернет-аудитории того или иного кандидата не столько зависит от численности, сколько от того, какими полномочиями наделены френды/подписчики политического деятеля.

С 2000-ых годов украинские политики начали осваивать Интернет в качестве информационного ресурса в своих предвыборных кампаниях, и своё представительство в Сети сегодня есть у всех крупных украинских политических партий, организаций, политиков. Президент Украины Пётр Порошенко в социальных сетях Facebook, Twitter постоянно оставляет короткие сообщения для своих сограждан.

На наш взгляд, можно выделить следующие аспекты, делающие сеть Интернет одним из эффективных каналов формирования электоральных предпочтений в современном украинском обществе:

- 1) Интернет обеспечивает возможность передачи о кандидате практически любой информации и доступа к ней из любой точки мира (особенно это важно для оперативной связи с регионами);
- 2) Интерактивность - позволяет «включить» избирателей в непосредственное взаимодействие с самим кандидатом (проведение дискуссий, голосований, переписки, акций).
- 3) Оперативность - в Интернете гораздо проще, быстрее и дешевле разместить новую информацию в виде текста, в аудиоформе, в виде качественного видеотрейлера, чем в любых традиционных средствах массовой коммуникации и в средствах рекламы.

При этом обозначились явные преимущества Интернета как эффективного метода ведения предвыборной агитации по сравнению с традиционными, а именно:

- использование Интернета позволяет создать наиболее полный образ кандидата, что труднее сделать, используя только традиционные СМИ;
- политический Интернет как форма предвыборной агитации в избирательной кампании открывает широкие возможности постоянного интерактивного общения кандидата с избирателями;
- Интернет обеспечивает оперативность связи с электоратом, предоставляет возможность гораздо чаще обновлять новости, обеспечивать быстрый доступ к информации, его можно использовать как средство общения с журналистами;
- неподцензурность Интернета, а, следовательно, и независимость политического Интернета от административного ресурса власти, что обеспечивает неограниченную возможность прямой и косвенной агитации за кандидата, а также передачи практически любой информации о кандидате, что позволяет вести эффективную контрпропагандистскую деятельность против конкурентов.

В связи с этим роль Интернета как политтехнологического средства связи с общественностью в рамках избирательного процесса возрастает, особенно в период проведения предвыборной агитации.

При исследовании влияния Интернета на формирование электорального поведения в современном украинском обществе мы обратились к данным экзит-поллов, проведённых во время парламентских выборов 26 октября 2014 года.

Данные Национального экзит-пола Рада-2014 по результатам голосования избирателей Украины 26 октября 2014 [7].

	Партии (по убыванию количества голосов)	%
1	Блок Петра Порошенко	23,1
2	Народный Фронт	21,2
3	Самопомощь	13,4
4	Оппозиционный блок	7,6
5	Радикальная Партия Ляшко	6,4
6	Свобода	6,3
7	Батьківщина	5,5
8	Гражданская позиция (Анатолий Гриценко)	3,5
9	Коммунистическая партия Украины	2,8
10	Партия Сергея Тигипко "Сильная Украина"	2,6
11	Правый Сектор	2,5
12	"Заступ"	1,8
13	Солидарность женщин Украины	0,6
14	ЧП "5.10"	0,5
15	Интернет партия Украины	0,4
16	Зеленая планета	0,3
17	Партия Зеленых Украины	0,2
18	Единая страна	0,2
19	Украина - Единая страна	0,2
20	Партия "Возрождение"	0,2
21	Сила Людей	0,1
22	Сила и Честь	0,1
23	Конгресс Украинских Националистов	0,1
24	"Блок Левых Сил Украины"	0,1
25	Новая Политика	0,1
26	Украина Будущего "	0,1
27	Национальная Демократическая партия Украины	0,1
28	Гражданское движение Украины	0,1
29	Либеральная партия Украины	0,0

Компаративный анализ данных национального экзит-пола, проведённого Фондом «Демократические инициативы» имени Илька Кучерива, Киевским международным институтом социологии (КМИС), Украинским центром экономических и политических исследований имени Александра Разумова и данных интернет экзит-полла, проведённого ТОВ «УКРНЕТ», свидетельствуют о том, что электоральные предпочтения интернет-избирателей Украины существенно отличаются от электоральных предпочтений граждан украинского общества, которые приняли участие в выборах. На наш взгляд, это может быть связано с тем, что пользователи социальных сетей придерживаются взглядов, нетипичных для остальной части электората. Кроме этого, довольно большая часть избирателей, пользующаяся интернетом предпочитает получать информацию о политиках не в социальных сетях, а из СМИ. Однако количество поклонников в Интернете стало ещё одним поводом для гордости политических деятелей. При этом, как показывает опыт, значительных результатов на итоги голосования он не оказывает. По результатам голосования избирателей Украины (данным ЦИК Украины) в Верховной Раде представлены 6 политических партий: Блок Петра Порошенко, «Народный Фронт», «Самопомощь», «Оппозиционный блок», радикальная партия Ляшко, партия «Батьківщина». По мнению украинских интернет-пользователей в

Верховной Раде должны быть представлены такие партии, как Блок Петра Порошенко, «Народный Фронт», «Самопомощь», «Правый сектор», «Свобода». При этом партия «Самопомощь», которая по сути является партией крупных городов и активных интернет-пользователей, показала неожиданно высокий результат на парламентских выборах 26 октября 2014 года, как по данным голосования избирателей, так и особенно по данным интернет-экзит-полла, где заняла первое место в рейтинге (27,06%).

Данные Интернет экзит-пола Рада-2014 по результатам голосования избирателей Украины 26 октября 2014 [8].

	Партии (по убыванию количества голосов)	Украина, %
1	Самопомощь	27,06
2	Блок Петра Порошенко	19,64
3	Народный Фронт	15,7
4	Правый Сектор	6,6
5	Свобода	6,16
6	Гражданская позиция (Анатолий Гриценко)	4,3
7	Батьківщина	4,1
8	Радикальная Партия Ляшко	3,8
9	Оппозиционный блок	2,7
10	ЧП "5.10"	2,05
11	Интернет партия Украины	1,9
12	Партия Сергея Тигипко "Сильная Украина"	1,8
13	Коммунистическая партия Украины	1,4
14	"Заступ"	0,5
15	Украина – Единая страна	0,3
16	Солидарность женщин Украины	0,2
17	Партия Зеленых Украины	0,2
18	Зеленая планета	0,19
19	Гражданское движение Украины	0,16
20	Сила Людей	0,15
21	Сила и Честь	0,09
22	"Блок Левых Сил Украины"	0,07
23	Конгресс Украинских Националистов	0,07
24	Партия "Возрождение"	0,07
25	"Украина Будущего "	0,05
26	Новая Политика	0,05
27	Национальная Демократическая партия Украины	0,04
28	Гражданское движение Украины	0,04
29	Либеральная партия Украины	0,04

Таким образом, в традиционном обществе электоральные предпочтения формируются под влиянием различных факторов и обстоятельств. Эти факторы могут быть представлены в виде трёх основных групп факторов, формирующих электоральные предпочтения: 1) социологические (социально-экономический статус, этнические и демографические характеристики, место проживания и др.); 2) ситуационные (реакции на конкретную обстановку, в которой оказалось общество и которая, в свою очередь, неразрывно связана с предварительно сложившимися политическими ориентациями как самого индивида, так и наиболее авторитетных для него референтных групп); 3) манипулятивные (обработка индивида и его непосредственного окружения с помощью современных избирательных технологий, в том числе Интернет-технологий). Наиболее значимыми коммуникационными каналами

формирования электоральных предпочтений в информационном обществе наряду с традиционными факторами становится политические Интернет-проекты, которые носят не столько информационный, сколько пропагандистский характер.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Режим доступа: <http://www.audience.com.ua/pages/display/about>
2. Evans G., Whitefield S. Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe / G. Evans, S. Whitefield // British Journal of Political Science. - № 23(4). – P. 530-545.
3. Downs A. Economic Theory of Democracy / A. Downs. – N., Y., 1957. – 270 p.
4. Вишняк О. Электоральна соціологія: історія, теорія, методи / О. Вишняк. – К, 2000. – 320 с.
5. Горошко Е. И. Политический блоггинг в глобальной и локальной перспективах / Е. И. Горошко/ Вісник Одеського національного університету. Серія « Соціологія і політичні науки» . – Одеса, 2009. – Т. 14, вип.. 13. – С. 335-345.
6. Chuck Todd, Sheldon Gawiser. How Barack Obama Won: A State-by-State Guide to the Historic 2008 Presidential Election- Режим доступа: <http://www.amazon.com/How-Barack-Obama-State-State/dp/030747366X>
7. Режим доступа: <http://www.dif-exitpoll.org.ua/>
8. Режим доступа: <http://www.ukr.net/elections/results.html>

Мальченко Любов Ігорівна, аспірант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1:316.3+323.112

ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу цінностей в структурі національного характеру населення України, що визначають національні особливості в забезпеченні цілісності українського суспільства. Показано, що національні риси українців впливають на сприйняття цінностей в структурі національного характеру в періоди історичного розвитку українського суспільства. Обґрунтовано, що в сучасній філософській науці відбувається переосмислення існуючих соціально-філософських положень щодо національного характеру з урахуванням нових реалій ХХІ століття. Проведено аналіз домінуючих цінностей в структурі національного характеру українського суспільства та запропоновано уточнення соціально-філософського сенсу поняття «національний характер».

Ключові слова: національний характер, національний менталітет, цінності, структура особистості, національні особливості

ЦЕННОСТИ В СТРУКТУРЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу ценностей в структуре национального характера населения Украины, определяющие национальные особенности целостности украинского общества. Показано, что национальные черты украинского народа влияют на восприятие ценностей в структуре национального характера в периоды исторического развития украинского общества. Обосновано, что в современной философской науке происходит переосмысление существующих социально-философских положений национального характера с учетом новых реалий ХХІ века. Проведен анализ доминирующих ценностей в структуре национального характера украинского общества и уточнен социально-философский смысл понятия «национальный характер».

Ключевые слова: национальный характер, национальный менталитет, ценности, структура личности, национальные особенности

VALUES IN THE STRUCTURE OF THE NATIONAL CHARACTER OF THE UKRAINIAN POPULATION

This article analyzes the values in the structure of the national character of the population of Ukraine, which determine the integrity of the national peculiarities of Ukrainian society. It is shown that the national characteristics of the Ukrainian people affect the perception of the values in the structure of the national

character in the periods of the historical development of the Ukrainian society. It is proved that in the modern philosophical science is redefining the existing social and philosophical positions of national character to the new realities of the XXI century. The analysis of the dominant values in the structure of the national character of the Ukrainian society and the refined socio-philosophical meaning of «national character».

Key words: *national character, national mentality, values, personality structure, national characteristics*

В останні десятиліття національний характер українського суспільства помітно змінюється не тільки під впливом економічних і політичних процесів в країні, але і соціокультурних змін. У зв'язку з історичними подіями змінюються ціннісні орієнтації українця, формується прагнення спиратися на власні сили.

Актуальність дослідження особливостей національного характеру народу пов'язана з тим, що в умовах динамічного розвитку суспільства необхідно знати і враховувати вже усталені традиції та якості народу для розробки стратегії соціального реформування суспільства та подолання духовної кризи. Адже всі цінності в структурі національного характеру проявляються як щось інтегроване, цілісне в контексті ситуації, часу, взаємодії, спілкування. Національний характер змінюється повільно, протягом століть. Від покоління до покоління він передається через механізми соціальної психіки. Цей процес змін можна прискорити завдяки національно-патріотичному вихованню та специфічним впливам.

Особливості національного характеру населення України досить давно стали предметом вивчення вчених. Важливим джерелом для виявлення цінностей в структурі національного характеру українського суспільства представляють народні прислів'я, приказки, ідіоматичні вирази і, найголовніше, традиції, що концентрує в собі стійкі асоціативні зв'язки нації. Серед українських вчених, які досліджували національний характер українців, слід, перш за все, назвати Ю. Липу, Д. Чижевського, П. Гнатенко, М. Бузького, О. Вишневського та інших.

Вивчення національного характеру є складним об'єктом дослідження для представників різних наук. Кожний вчений використовує свою методологію та методи дослідження національного характеру. Вивчення національного характеру народу вимагає визнання внутрішньої суперечливості її духовного життя, що розглядається як форма протікання духовних процесів на ґрунті певних соціально-історичних умов.

Метою статті є уточнення соціально-філософського сенсу поняття «національний характер» та аналіз цінностей в структурі національного характеру сучасного українського суспільства.

Перш ніж розглянути сутність поняття «національний характер», звернемося до епістемологічного аналізу поняття «характер». Визначення поняття характеру можна знайти в тлумачному словнику В. І. Даля: «Характер - норов людини, моральні властивості, якості його, властивості душі та серця» [1].

В філософії, як і в інших науках, поява поняття «характер» знаменує собою поглиблення людського пізнання в осягненні самого себе і навколишнього світу. Так спроба визначення поняття національного характеру з'являється ще в 5 в. до н. е. Платон та Аристотель констатували і намагалися осмислювати відмінності між народами, визнаючи наявність у кожного народу свого особливого складу.

Якщо розглядати національний характер як предмет філософського аналізу, то навіть просто описати його практично неможливо, так як перерахування таких рис йде у нескінченність. У сучасному світі характер розглядається як певна цілісна структура. Однак питання природи цієї структури залишається спірним. Залежно від своєї світоглядної та суспільно теоретичної орієнтації одні вчені зводять характер до структури мотивів, інші - до структури ціннісних орієнтацій, треті - до структури інстинктивних прагнень. Є й спроби з'єднання всіх цих підходів. [2, с. 162, 163]

В даний час існує велика кількість визначень національного характеру. Так, наприклад, П. І. Гнатенко національний характер визначає як «віддзеркалення на психіці представників нації своєрідних історичних умов її існування». [3, с. 124] І. С. Кон вважає національний характер спільністю вироблених і засвоєних в ході спільного історичного розвитку психологічних рис і способів дії, закріплених групувою самосвідомістю. [4, с. 47]

Елементи національного характеру закладалися на ранніх, докласових етапах розвитку суспільства. Вони служили найважливішим способом стихійного, емпіричного, повсякденного відображення навколишньої дійсності. На наступних етапах історичного розвитку на національний характер впливає політична система суспільства, проте його ціннісно-сміслові ядро залишається константним, хоча і коригується політичним життям, режимом, системою в цілому. У кризових

ситуаціях, в періоди загострення національних проблем і протиріч ті чи інші риси національного характеру можуть виходити на передній план.

Прийнято вважати, що національний характер - складовий елемент і одночасно основа психологічного складу нації й національної психології в цілому. Однак саме взаємозалежність і взаємообумовленість емоційних і раціональних елементів складає психологічний склад нації чи національний характер, який проявляється і переломлюється в національній культурі, способі думок і дій, стереотипах поведінки, обумовлюючи специфічність кожної нації, її відмінність від інших. [5, с. 20-21]

Однією з головних причин формування національного характеру населення України - географічне положення країни, історичні обставини, суспільні умови, культура та, власне, особливості психології цього народу. Найяскравішими представниками вітчизняного світобачення були Г. Сковорода, Т. Шевченко і М. Гоголь. Саме в їхній творчості ми знайдемо найглибше його розуміння.

Зовнішня політика України тривалий час зводилася до вибору «з ким бути»: з Туреччиною, Литвою, Росією, Австро-Угорщиною чи Польщею. Життя серед прекрасної природи і постійна загроза все це втрачати виховували любов до життя, напруженість за її кожен момент.

Український народ сприймав світ не розумом, а серцем. Почуття, інтуїція для нього - важливіші докази. Він не обмірковує, а переживає життя - тому в українських піснях стільки ліризму, ніжності. Прагнучи до власного щастя, український народ створює прекрасні зразки любовної лірики. На прикладі фольклору видно, що на відміну від більшості держав кохання було чи не головним чинником у виборі супутника життя.

Особливістю національного характеру українського народу була реальність. Українська нація відзначається особливими рисами менталітету, народного характеру, які в своїй специфічній сукупності, проявах і сутності не мають аналогії в світі. Серед визначальних факторів, які сприяли формуванню такого унікального феномену, насамперед варто відзначити геополітичну «межовість», яка тісно пов'язана з культурною «межовістю» існуванням людини на межі боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті. Звідси - поява вищих ідеалів порятунку Батьківщини, турбота про честь, свободи, незалежності. Одним з наслідків цього була поява своєрідного козацького типу. Одна з головних особливостей українського козацтва полягала в його глибокій релігійності. Християнська православна віра була для козаків провідною ідеологічною установкою.

Цілком очевидно, що українська ментальність багато в чому формувалася під впливом української родини, яка зберегла чимало рис, успадкованих від матріархату. У зв'язку з цим соціальні та психічні норми, ідеали, установки, ієрархія моральних цінностей України є типовими для жіночої свідомості.

Пізніше, звільнившись від комуністичних ілюзій, українці, з одного боку, ринули до світової цивілізації, а з іншого, повернули до своїх споконвічних цінностей і архетипів. Разом з уламками радянської імперії залишилися в минулому її утопічні сподівання, надія на світле майбутнє, імітація трудової діяльності, тотальний дефіцит. Цей фактор згуртував український народ, але зробив менш довірливим до влади.

Однією з головних рис українського національного характеру є природа ставлення громадянина до влади. Воно будується на непереносимості деспотичного характеру останньої. Український народ боїться влади і тому всіляко намагається позбутися її, самостійно вирішувати свою долю. Влада в його підсвідомості є постійним насильством і наругою. Сімейно-побутовий демократизм відбивався на формуванні не тільки повсякденного, але й суспільної свідомості українського суспільства [6, с. 111]. Типова для української нації схильність до індивідуальної свободи поєднується з традиціями народного самоврядування та демократично республіканськими принципами суспільно-політичного ладу.

У національному характері поєднується суто - особистісне від кращих представників народу і водночас типова, загальна в їх переживаннях, як «відгук» на події перед їх очима, умами, серцями. Такі відгуки, душевне відлуння лунають не лише на голоси і роздратування, що йде з надр самої нації, а й з об'єктивної природи її соціуму, її соціальної та історичної обстановки [7, с.119]. Якщо розглядати Україну як державу, розташовану в основному на рівнині, відкритих в своїх неозорих степах і садах, то задача її захисту від ворогів, успішної перемоги над ними з найменшими витратами в усі часи диктувало перший «пакет» вимог до характеру його як захисника свого народу, своєї землі.

Ціннісно - значущими рисами українців ставали оптимізм, товариськість, чесність, щедрість, чуйність. Вони ставали морально виправданими і в створенні народу, ідеальними в програмі виховання кожного нового покоління.

Також однією з важливих цінностей в структурі українського національного характеру є сім'я. Прагнення до створення сім'ї у людей - це інстинкт, який зародився в первісному суспільстві, де сім'я була єдиним джерелом знань, необхідним для подальшого виживання людини. Це були знання про те, як піклуватися про інших і про себе, як домогтись досягнення наміченої мети, як поводитися зі світом предметів. Початковий набір навичок був дуже простий. Мета життя зводилася до виживання і саме цей факт сприяв створенню шлюбів. У сучасному українському суспільстві на функціонування та розвиток сім'ї впливають як соціокультурні традиції, архетипи, так і уявлення про сім'ю, отримане від батьків. Сім'ї належить важлива роль у соціальному розвитку суспільства, у вихованні підростаючого покоління, у досягненні особистого успіху кожною людиною. Характер людини формується з раннього дитинства. Значний вплив на нього роблять батьки, їх образ думок, стиль поведінки, спілкування і діяльності. Успішність виконання ними своєї батьківської ролі зобов'язує їх бути психологічно компетентними у вихованні дітей. Але в сучасному українському суспільстві не тільки сім'я стає важливим агентом соціалізації людини. Оскільки процес осягнення нових знань виноситься за рамки сім'ї, а самі знання перенасичені технологічними досягненнями, суспільство забуває найголовніше: справжня цінність - це самі люди. Таким чином, в сім'ю повертається те, що вклали в нас школа, церква, які як інститути виховання повинні дбати про благополуччя сім'ї і її моральне здоров'я. Адже як суспільство впливає на сім'ю, створюючи певний її тип, так і сім'я надає відповідний вплив на розвиток і спосіб життя суспільства.

Всі світові гіганти людського духу, всі вічні шедеври мистецтва слова піднялися до висот загальнолюдських цінностей тільки за національним корнем, на ґрунті свого народу, нації, національного характеру. Так як однією з важливих цінностей українського суспільства і в структурі національного характеру є продовження роду, то сьогодні стає актуальним бачення для українського народу свого шляху протягом століть, особливо це, зокрема, стосується сучасної молоді.

Для того, щоб виявити цінності національного характеру молоді сучасної України, потрібно зрозуміти їх світогляд. Свідомість виконує визначальну роль у формуванні світогляду особистості. Світогляд має життєву позицію особистості, її ціннісні орієнтації. Саме в світогляді тісно взаємодіють національні аспекти світосприймання і національна самосвідомість. Структура світогляду відображає складну і суперечливу сутність навколишнього буття.

Важливим структурним елементом світогляду є знання. Причому мова йде не тільки про знання професійні, яке людина отримує в процесі життєдіяльності, а й про теоретичні знання. Крім того, у формуванні світогляду важливе місце належить почуттям. Вони наповнюють світогляд особистісним змістом, різноманітними емоціями, настроями, переживаннями. Саме в формуванні національної самосвідомості такий елемент розгляду, як почуття, набуває більшої значущості. На процес перетворення знань, на переконання впливають різні чинники, в тому числі особистого характеру, пов'язані з особливостями індивідуальної свідомості.

Щоб виявити домінуючі цінності в національному характері українців, звернемося до результатів соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, проведеного з 1992 року. Як свідчать дані дослідження за 2009 рік, з 20 життєвих цінностей (за 5-тибальною шкалою) найбільш значущими для населення України є такі цінності, як «міцне здоров'я» (4, 85 балів), «міцна сім'я» (4,82 бали), «благополуччя дітей» (4,73 бали), «матеріальне благополуччя» (4,66 балів), «створення в суспільстві рівних можливостей для всіх» (4,23 бали), «сприятливе морально-психологічне становище в суспільстві» (4,16 балів), «суспільне визнання» (4,17 балів), «цікава робота» (4,13 бали). Таким чином, саме традиційні цінності домінують сьогодні в ціннісній свідомості громадян України [8]. В той же час, цінності, які забезпечують самореалізацію особистості в різноманітних сферах суспільного життя («створення в суспільстві рівних можливостей для всіх», «участь у діяльності політичних партій і громадських організацій», «можливість висловлювати думку з політичних та інших питань, не боячись за особисту свободу», «можливість підприємницької ініціативи», «критика і демократичний контроль рішень владних структур»), як свідчать дані моніторингу, в ціннісній свідомості громадян України теж займають досить важливе місце. Протягом 2006-2009 років 2 життєві цінності не втратили високої значимості у наших громадян - це «цікава робота» (4,13 балів), «можливість підприємницької ініціативи» (3,27 балів).

Існують різні концепції дослідження механізмів спадковості національного характеру. Багато дослідників пов'язують національну психіку, характер з механізмами біологічної спадковості - генами. Серед таких теорій вагомою залишається концепція К. Юнга. Підсвідома сфера психіки кожної людини, на думку вченого, містить приховані сліди пам'яті про історичні досвіди своєї раси, нації. Ці сліди, закарбовані генами, які К. Юнг назвав архетипами [9].

З біологічною спадковістю сучасного українського суспільства передалася така цінність, як

традиція. Вона є найважливішим механізмом стабілізації та інтеграції народів, передачі від покоління до покоління духовних ідеалів, які містяться в основі національного характеру. І так як українці дбають про збереження традицій, саме це і об'єднує національний характер предків українського суспільства і сучасної України, роблячи їх єдиним народом в ретроспективі вивчення національного характеру України.

Висновки. Запропоновано уточнення соціально-філософського сенсу поняття «національний характер» як соціокультурного феномену, специфіка якого формується в певних історичних умовах розвитку суспільства. В соціально-філософському дискурсі термін «національний характер» визначається як філософський конструкт, який формує і відтворює семантичне і символічне поле нації, в якому відбуваються всі процеси сприйняття, розуміння і пояснення світу як на рівні свідомості, так і на рівні несвідомого.

Аналіз цінностей українського національного характеру показав, що українському народу важливе відчуття дружби, актуальним для них є власне здоров'я, однак вони вірять тільки в свої сили і не чекають допомоги від інших. Для українців важлива свобода дій і думок, цілком закономірно, що вони цінують самостійне прийняття рішень і не вважають покірність формуванням українського національного характеру. Українське суспільство цінує свободу і незалежність. Цей народ піклується про збереження традицій. Українцям не притаманна хаотичність у прийнятті рішень, у них високий рівень моральності й індивідуалізму. І незважаючи на багатогранність характерів українців, різноманітність їх видів діяльності, доходів, стилів життя, в формуванні їхнього національного характеру є ті цінності, які майже не залежать ні від сімейного стану, ні від освіти, ні від статусу. Їх можна розділити на три групи: перша - важливі цінності, що передаються від покоління до покоління - власне здоров'я, сім'я, безпека, повага до батьків і старших, свобода, незалежність, справжня дружба, збереження традицій; друга - не надто важливі цінності, придбані шляхом історичних змін і соціального реформування - соціальна влада, почуття краси, впливовість, популярність, статус; третя - не важливі, отримані від субкультурного виховання - прагнення до пригод, випадковість, покірність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=42274>
2. Філософський словник / Під ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдіна. - вид. 2-е. - М., 1968 - 390 с.
3. Гнатенко П. І. Національна психологія /П. І. Гнатенко// Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2000. - 213 с.
4. Кон І. С. Національний характер - міф чи реальність? /І. С. Кон// Іноземна література. 1968 № 9. 228 с.
5. Василькевич К. Характеристика національного характеру сучасної української молоді / К. Василькевич// Політична психологія, Київ: ЦУЛ, 2003 - 216 с.
6. Чернова Л. Е. Труднощі дослідження національного менталітету характеру / Чернова Л. Е.// Національна психологія та духовні цінності народу.-Дніпропетровськ ДГУ, 1994 - 143 с.
7. Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний словник / За ред. Ю. І. Рімренко - Київ, Донецьк: Донбас, 1998 - 544 с.
8. Ручка А. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / А. Ручка // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка СОЦІАЛЬНИХ змін / В. М. Ворона, М. О. Шульга. - Інститут соціології НАН України, 2009.- 560 с.
9. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=163.

Маслов Юрий Константинович, Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 342.5:328.132.7

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТСТВА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Институт президентства в странах Центральной и Восточной Европы изучается с позиций правового регулирования, политической роли в системе власти с целью определения специфики восточноевропейской модели президентства, сложившейся под влиянием различных факторов, имеющих историческую основу.

Ключевые слова: система власти, президент, институт президентства, конституционная реформа, функции и полномочия президента

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Інститут президентства в країнах Центральної та Східної Європи досліджується з позицій правового регулювання, політичної ролі в системі влади з метою визначення специфіки східноєвропейської моделі президентства, що склалася під впливом різних чинників історичного характеру.

Ключові слова: система влади, президент, інститут президентства, конституційна реформа, функції та повноваження президента

POLITICAL AND LEGAL BASIS THE FUNCTIONING OF INSTITUTION OF PRESIDENCY IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Institution of the presidency in the countries of Central and Eastern Europe is studied from the standpoint of legal regulation, the political role in the power system in order to determine the specificity of the East European model of the presidency, formed under the influence of various factors that have a historical basis.

Keywords: system of government, the president, the presidency, constitutional reform, the functions and powers of the President

Практически все формы современных республик в странах Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ) в своей системе органов власти предусматривают институт президентства как один из наиболее важных и значимых. Для некоторых из них институт президентства был известен давно, а для некоторых, в особенности для стран постсоветского пространства, он стал абсолютно новым институтом власти. Сегодня системы власти абсолютно всех стран ЦВЕ сосредотачивают свое внимание на усовершенствовании структурных связей между президентом и выборными органами власти, считая именно президента и его функции наиболее значимыми и влиятельными на всю конфигурацию власти в стране. Для Украины, которая находится в стадии трансформации существующей системы власти, опыт стран ЦВЕ в области организации функционирования института президентства в них.

Необходимо признать, что институт президентства в рамках современной политической науки достаточно хорошо изучен, чему во многом поспособствовали такие известные исследователи, как О. Дроннелл, М. Дюверже, Г. Линц, А. Липхарт, М. Шугарт и др. Особенности становления и функционирования института президентства в странах постсоветского пространства изучали российские ученые К. Гаджиев, Д. Златопольский, А. Кынев, Н. Сахаров и др. Среди украинских исследователей следует отметить работы В. Горбатенко, О. Долженкова, Л. Дунаевой, М. Миловой, А. Музыченко, С. Наумкиной, В. Шаповала и других авторов. Однако современная ситуация в Украине требует проведения основательного анализа политико-правовых основ функционирования института президентства в восточноевропейских системах власти.

Данная статья посвящена анализу политико-правовых основ формирования и утверждения института президентства в действующих системах власти стран Центральной и Восточной Европы. Для этого необходимо выяснить сущность и современное значение института президентства в политической теории и практике, выявить сходства и различия между отдельными его модификациями, а затем сопоставить действующие в странах ЦВЕ модели с теми, которые распространены в других частях планеты.

Проблема института президентства в современном мире является чрезвычайно актуальной, поскольку президент как государственный институт занимает особое, специфическое положение, охватывая своей деятельностью весь широкий круг вопросов государственного значения.

В правовом аспекте понятие главы государства точно и однозначно определить достаточно сложно. Конституции многих зарубежных государств вообще не используют этот термин, а полномочия главы государства могут определяться сложившейся конституционной практикой. Но обычно глава государства является лицом, воплощающим собой представление о данном государстве, как во внутренних делах государства, так и в международных отношениях. Его можно назвать символом государства и официальным представителем всего народа.

Б. П. Елисеев определяет институт президентства как интеграционный правовой институт, цель которого состоит в согласовании деятельности институтов государственной власти. Его также

определяют как совокупность государственно-правовых норм, регулирующих формирование и функционирование государственной власти [1].

По мнению Г. В. Цегтева, институт президентства должен рассматриваться как совокупность властных полномочий президента в сфере государственного управления, основанных на конституционных нормах, регулирующих функционирование президентской власти. Данное определение, на наш взгляд, является верным и с ним можно согласиться [6].

Несмотря на высокую степень разработанности научного аппарата в области исследования президентства, в научной литературе нет четкого разграничения между понятиями «институт президентства» и «институт президента». На наш взгляд, использование второго термина не совсем правомерно, поскольку является отступлением от общепринятой научной терминологии и, кроме того, не в полной мере отражает сущность данного института. Президентство включает не только президента как высшее должностное лицо в государстве, но и конституционные нормы, регулирующие функционирование президентской власти; реальный объем полномочий, сложившийся в результате соотношения политических сил в государстве; структурные подразделения, обеспечивающие работу президента.

Типологизации государств с президентским правлением с исчерпывающим перечнем признаков, которые бы позволяли безошибочно классифицировать систему органов государственной власти каждой конкретной страны, пока не создано. Однако, видится достаточным обозначить существенные характеристики, определить границы обобщений и установить жесткие критерии, позволяющие судить о принадлежности государства к некоему определенному типу.

При классификации систем с институтом президентства следует исходить из семи перечисленных ниже критериев, автором которых является российский исследователь А. Кынев. Как справедливо замечает автор классификации, нужно учитывать то, что типологизация по данным критериям имеет смысл только в условиях конкурентной политической среды. Если в стране существует монополия на власть, то конституционное разграничение полномочий оказывается формальным и не играет той роли, которая ему отводится в демократических обществах.

1. Состав избирательного корпуса. Всенародное избрание ставит президента в совершенно иное положение, нежели избрание парламентом, поэтому данный критерий считают важнейшим все исследователи института президентства. Как отмечает известный юрист Д. Л. Златопольский, при выборах «всем избирательным корпусом страны Парламент и Президент формально обретают одинаковый статус: в результате этого, естественно, вопрос об ответственности Президента перед Парламентом, как правило, даже не возникает [Цит. по: 2]. При прочих равных президент, избранный непосредственно населением, будет гораздо независимее президента, избранного парламентом.

2. Способ избрания (для президентов, избираемых населением). Выборы президента по определению являются мажоритарными. Мажоритарная избирательная система и, следовательно, президентская республика стимулируют возникновение гетерономных партий, ориентированных на привлечение голосов всех слоев населения, что создает благоприятные условия для политического централизма и стремления к максимальному общественному согласию.

Формула, по которой устанавливается победитель, оказывает серьезное влияние на характер партийной системы. Общеизвестно, что «мажоритарная система в один тур способствует установлению двухпартийности, пропорциональная система, наоборот, — многопартийности, а мажоритарная в два тура — объединению партий в коалиции» [5, с. 171]. При системе относительного большинства для достижения успеха необходимо заранее определить единого кандидата для максимально широкого спектра сил. В США это достигается с помощью института «праймериз», в других странах действуют иные механизмы взаимных консультаций. При системе абсолютного большинства партии, как правило, в первом туре выступают поодиночке, а во втором поддерживают согласованного кандидата, формируя различные конфигурации двухполюсных коалиций.

3. Совмещение/разделение постов главы государства и главы правительства. Важность этого критерия не вызывает сомнений, так как от способа формирования правительства во многом зависит организация власти в стране. Президент, лично возглавляющий правительство, непосредственно несет ответственность за деятельность всей исполнительной власти. При наличии же самостоятельного поста главы правительства президент оказывается несколько в стороне от кабинета и, таким образом, не может прямо отвечать за его работу. Соответственно, по-разному строятся взаимоотношения президента и парламента, президента и правительства, парламента и правительства. Иначе говоря, расхождения по этому критерию свидетельствуют о существенных различиях в системе власти.

4. Механизм формирования правительства. Важно не только наличие самостоятельного поста главы кабинета, но и механизм формирования правительства, прежде всего распределение полномочий, касающихся назначения и смещения его членов. Очевидно, что данный фактор имеет решающее значение с точки зрения иерархического подчинения правительства президенту или парламенту. Чем важнее роль президента при назначении и увольнении министров, тем в большей степени он контролирует правительство. Существенно также, насколько самостоятелен президент при выборе кандидата в премьер-министры, может ли он по своей воле отправить в отставку правительство. Если при прочих равных в одной стране президент наделен таким правом, а в другой нет, то речь идет о разных типах президентского режима, так как президент обладает там неодинаковым политическим влиянием и его взаимоотношения с правительством строятся на совершенно разной основе.

5. Наличие/отсутствие у президента права распустить парламент. Значимость данного критерия определяется тем, что наделение президента такими полномочиями во многом уравнивает влияние парламента на формирование правительства, прежде всего его право на вотум недоверия. Кроме того, если президент уполномочен распускать законодательное собрание, он может вынуждать премьер-министра к компромиссам с партнерами по коалиции, прибегая к угрозе досрочных выборов.

6. Наличие/отсутствие ограничений на переизбрание. Включение данного критерия обусловлено тем, что предоставление президенту права баллотироваться на новый срок усиливает его властные возможности и меняет отношение к лицу, занимающему президентское кресло. При этом следует отметить, что какого-либо влияния на особенности политической системы продолжительности президентского мандата не было обнаружено и никто из исследователей никогда не использовал этот показатель при типологизации президентских режимов.

7. Порядок замещения поста президента (наличие/отсутствие института досрочных выборов). Порядок замещения поста президента в случае вакансии оказывает серьезное воздействие на партийную, и шире — на всю политическую систему. В странах, где не предусмотрены досрочные выборы и при невозможности исполнения избранным президентом своих обязанностей его полномочия переходят к следующему по рангу должностному лицу, партии в состоянии планировать свою деятельность на длительный срок. Более того, им незначительно иметь постоянный актив, который требуется главным образом в период выборов. Именно благодаря этому обстоятельству и возможно существование партий — «избирательных машин» без фиксированного членства.

В соответствии с представленными критериями А. Кынев выделяет следующие типы систем с институтом президентства:

1. Североамериканский тип. Президент избирается населением (формально — через систему выборщиков) по однотуровой системе относительного большинства. Он является главой не только государства, но и правительства; назначает членов правительства при условии утверждения их в Конгрессе; не имеет права распускать высший законодательный орган, который, в свою очередь, не вправе выразить недоверие правительству; не может быть избран более двух сроков подряд. Механизм досрочных выборов отсутствует, четко оговорен порядок замещения вакансий.

2. Латиноамериканский тип. В странах латиноамериканского типа президенты избираются непосредственно населением по мажоритарной системе абсолютного большинства. Система «сдержек и противовесов» здесь развита слабее. Они возглавляют правительства; назначают членов правительства без согласия парламента и наделены обширными полномочиями в случае чрезвычайных ситуаций; лишены права распускать высший законодательный орган, который, в свою очередь, не вправе выразить недоверие правительству. Конституции латиноамериканских стран не предусматривают досрочных президентских выборов.

3. Французский тип. Президент избирается населением по мажоритарной системе абсолютного большинства и является только главой государства. Правительство подотчетно и парламента, и президенту; по итогам парламентских выборов президент назначает премьер-министра и по представлению последнего — остальных членов правительства. Президент наделен обширными полномочиями во всех сферах государственной жизни; он имеет право распускать нижнюю палату парламента и назначать новые выборы, а также переизбираться на свой пост неограниченное число раз. Предусмотрен институт досрочных президентских выборов, в преддверии которых функции президента временно исполняет председатель Сената.

4. Российский тип. Президент избирается непосредственно населением по двухтуровой мажоритарной системе. Он назначает (с согласия нижней палаты парламента) председателя правительства, а также — уже самостоятельно — всех остальных министров и может в любой

момент отправить правительство в отставку. При определенных обстоятельствах президент вправе распустить парламент, вместе с тем один человек не может быть избран президентом более двух раз подряд, а в случае вакансии назначаются досрочные выборы.

5. Парламентский тип. Парламентские республики можно разбить на две группы: условно мягкого типа, при котором президента избирает население, и условно жесткого, при котором его избирает парламент.

Сравнивая страны ЦВЕ с другими странами мира, имеющими институт президентства, можно констатировать, что действующие в регионе президентские модели существенно отличаются от северо- и латиноамериканских. Всюду имеются отдельные посты президента и главы правительства, выборы главы государства проходят преимущественно по двухтуровой системе и введен механизм досрочных выборов. Налицо также серьезные расхождения с французской моделью. Ни в одной из стран ЦВЕ президент не может самостоятельно и немотивированно распустить парламент, ограничены и его возможности в законодательной сфере. Значительно уступая по объему полномочий французскому президенту, президенты рассматриваемых стран вместе с тем обычно превосходят в этом отношении своих коллег из парламентских республик. Они в основном избираются населением, имеют пусть ограниченное, но реальное право распустить парламент, назначают немалую часть государственных чиновников, обладают рядом прерогатив исполнительной власти. Восточноевропейские правительства (за исключением хорватского) подотчетны парламентам, но ряд полномочий премьер-министр может осуществлять только совместно с президентом.

Как справедливо отмечает А. Кынев, речь идет об особом восточноевропейском типе президентских систем, отличающемся от описанных выше. К данному типу относятся Польша, Словакия, Румыния, Болгария, Югославия, Сербия, Черногория, Республика Сербская и Хорватия. Словения и Македония могут быть отнесены к мягким парламентским республикам, а Чехия и Венгрия — к жестким, хотя полномочия президентов последних гораздо шире, чем обычно бывает при парламентаризме.

Собственный, но, похоже, неустойчивый и временный тип института президентства сложился в Албании, где президент избирается парламентом, однако при этом оказывает непосредственное влияние на формирование правительства и обладает рядом других важных полномочий, включая право на роспуск парламента. Вероятно, временной является и система коллегиальной главы государства, установленная в Боснии и Герцеговине [См.: 2].

Какие факторы определяли тот или иной путь развития государственности в постсоциалистических странах? Поиск ответа на этот вопрос требует анализа не только современности, но и исторического прошлого этих стран.

Такой подход позволяет разбить бывшие социалистические страны условно на две группы. Первая группа — страны с довольно продолжительной историей национальной государственности; народы этих стран жили, по крайней мере, в течение нескольких веков в собственных государственных образованиях, хотя иногда они переживали периоды оккупации и утраты независимости — это Венгрия, Болгария, Грузия, Армения, Литва, в значительной степени Латвия и Эстония. Упомянутые страны, как правило, имеют определенную историческую традицию и сложившуюся национальную политическую культуру.

Вторая группа представляет независимые государственные образования, возникшие только в конце XX в. Их возникновение — результат распада бывших крупных социалистических государств. Перипетии становления в них самостоятельной государственности связаны с острой политической борьбой различных геополитических сил и традиций. В ряде стран (Украина, Молдова, Грузия и др.) возник открытый конфликт различных политических традиций.

До начала 1990-х институт президентства существовал в Чехословакии с 1918 г., в Польше — в 1921-1952 гг., в Венгрии — в 1919 и в 1946-1949 гг., в Румынии — с 1974 г., в Югославии — в 1953—1980 гг., в Латвии и Литве — в 1918—1940 гг., в Эстонии — в 1938—1940 гг., в Словакии и Хорватии — в годы второй мировой войны. Однако в этих случаях избрание президента производилось парламентом. До 1989 г. ни в одной из бывших социалистических стран Центральной и Восточной Европы не было прямых выборов президента.

С окончанием второй мировой войны во всех этих странах к власти пришли коммунисты и был установлен режим «народной демократии». Особенность такого режима заключалась в том, что, несмотря на конституционно закрепленный принцип верховенства народа и наличие представительных органов, реальная власть принадлежала коммунистической партии. Высший партийный орган принимал все важнейшие решения, а его лидер выступал в качестве подлинного

главы государства. Тем не менее, формальные схемы государственного устройства стран региона сохранили определенную преемственность с существовавшими ранее. Иными словами, сложившиеся там системы политических институтов являли собой синтез советской модели управления и элементов национальной политической традиции.

В ходе реформ конца 1980-х годов во всех странах ЦВЕ был введен (или сохранен имевшийся ранее) институт президентства. Первоначально глава государства избирался парламентом, однако по мере углубления преобразований в большинстве стран был осуществлен переход к прямым президентским выборам. При этом четко прослеживалась следующая закономерность: чем большую роль в процессе перемен играли реформированная компартия либо покинувшие ее ряды функционеры, тем мощнее оказался институт президентства; чем активнее действовали бывшие диссиденты, тем сильнее стал парламент.

История создания института президентства в ЦВЕ отражает основные моменты развития политических систем стран региона в 1990-е годы. Огромное влияние на ход этого процесса оказали как политические традиции конкретных сообществ, так и внешние факторы, прежде всего политика Запада и молчаливое согласие СССР на замену однопартийных режимов конституционно-плюралистическими. Вместе с тем необходимо учитывать, что ни та, ни другая внешняя сила не пыталась навязать странам ЦВЕ какое-то определенное государственное устройство: непосредственная выработка институциональных форм была оставлена на усмотрение самих восточноевропейцев. Правда, известно несколько случаев прямого вмешательства Запада в политический процесс рассматриваемых стран — но только в кризисных ситуациях. Наиболее ярким примером здесь могут служить Дейтонские соглашения, определившие конституционный строй Боснии и Герцеговины и узаконившие вмешательство международных организаций в формирование и деятельность органов власти этой страны.

Следует отметить, что новые лидеры стран ЦВЕ отнеслись к опыту западных демократий сугубо прагматически. Если первоначально еще имели место чисто идеологические решения, то потом возобладал подход с позиций так или иначе понятого национального интереса, что является закономерным и, несомненно, положительным результатом произошедших реформ.

Генезис института президентства в странах ЦВЕ свидетельствует о том, что во всех случаях этот институт был введен легитимным путем и к настоящему времени в целом устоялся и достаточно стабилен.

Все действующие в регионе президентские модели существенно отличаются от северо- и латиноамериканских, а также французской модели президентства. Всюду имеются отдельные посты президента и главы правительства, выборы главы государства проходят преимущественно по двухтуровой системе и введен механизм досрочных выборов.

Специфической особенностью данного региона стало двойственное отношение к институту президентства, сложившееся в силу исторического прошлого этих стран. В тех странах, где изначально наблюдался перекося властных полномочий в пользу парламента, в настоящее время есть тенденция к усилению полномочий Президента. И, наоборот, в тех странах, где изначально были сильны полномочия президента, происходит усиление роли парламента (Польша, Хорватия).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Елисеев Б. П. Нормативно-методическое государственных органов / Б. П. Елисеев // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 33-36.
2. Кынев А. В. Институт президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации / А. В. Кынев // Политические исследования. — 2002. - №2. — С. 15-24.
3. Рахимов Е. К. Общие закономерности развития института президентства в постсоциалистических странах [Электр. ресурс] / Рахимов Е. К. // Вестник КарГУ. — 2009. - №1. — Режим доступа: <http://articlekz.com/node/667>
4. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире / Н. А. Сахаров, — М.: Юрид. лит. 1994. — 176 с.
5. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник / В. М. Шаповал. — К.: АртЕк: Вища шк., 1997. — 262 с.
6. Цегтев Г. В. Некоторые теоретические закономерности становления института президентства на современном этапе // Государство и право. — 2005. — № 2. — С. 13-21.

Маслова Вікторія Павлівна, аспірант кафедри філософії та соціології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1.316.3+316+111.32

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ЧЕЛОВЕКУ И ОБЩЕСТВУ

В данной статье анализируется содержание постнеклассического подхода к пониманию человека как субъекта и общества как саморазвивающейся системы. Обоснована мысль о том, что разработки в период постнеклассической рациональности способствуют переходу науки и общества к новой методологической парадигме, в основе которой лежит идея разворачивающейся целостности.

Ключевые слова: классическая, неклассическая и постнеклассическая рациональность, саморазвивающиеся системы, тоталогия, сизигия, целостность

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

У цій статті аналізується зміст постнекласичного підходу до розуміння людини як суб'єкта і суспільства як системи, що саморозвивається. Обґрунтована думка про те, що розробки в період постнекласичної раціональності сприяють переходу науки і суспільства до нової методологічної парадигми, в основі якої лежить ідея цілісності, що розгортається.

Ключові слова: класична, некласична і постнекласическая раціональність, системи, що саморозвиваються, тоталогія, сизигія, цілісність

MODERN DIRECTIONS OF THE POSTNONCLASSICAL GOING NEAR A MAN AND SOCIETY

In this article maintenance of the postnonclassical going is analysed near understanding of man as a subject and society as a system that develop. An idea is reasonable that developments in the period of postnonclassical rationality assist passing of science and society to the new methodological paradigm, that an idea of the developed integrity is the basis of.

Keywords: classic, nonclassical and postnonclassical rationality, systems that develop, totallogy, syzygy, integrity

Соответствующие традиционному человеку два типа практик, классические (внешние) и неклассические (внутренние), связывались с разными сторонами человека, которые не только не согласовывались между собой в одном и том же человеке, существе природном и духовном одновременно, но все тем же человеком поочередно пренебрегались. В итоге, сегодня мы вынуждены говорить о глобальном кризисе мирового сообщества. При этом именно экологический и антропологический кризисы стали его самыми острыми проявлениями, свидетельствующими о том, что изменениям, вплоть до катастрофических, подверглась как окружающая человека природа, так и его собственная.

В вопросе о постнеклассических практиках исходным является представление о человеке постнеклассическом. Ведь в плюральности действий человека всегда проявляет себя одна и та же его сущность, реализуемая и развиваемая в практике. Поэтому вопрос о практиках человека, связанный с его постнеклассическим пониманием, предполагает одновременно преодоление узости методологических оснований традиционной рациональности и выход на более высокий, нетрадиционный уровень осмысления проблемы самого человека.

Этому способствует разрабатываемое в постнеклассике понимание субъект – объектных отношений как единства субъекта и объекта. Появление в постнеклассике новых объектов исследования – саморазвивающихся и одновременно «человекоразмерных» систем, предполагающих интеграцию субъектных и объектных измерений, открывают взгляд на человека в его одновременной взаимосвязи со средой и самим собой как ее частью. Это изменяет представление не только о человеке, его природе и границах, об антропологической целостности и единстве с окружающим миром, но и его деятельности как основе всякой практики.

Целью статьи является рассмотрение целостности человека в период классической, неклассической и постнеклассической рациональности, выявление специфики антропологической сущности постнеклассических практик, открывающих новые способы самореализации и развития самого человека.

В историческом развитии науки можно зафиксировать эпохи, которые характеризуются изменениями типа научной рациональности. Можно выделить три таких типа: классическую, неклассическую и постнеклассическую рациональность.

Критериями их различия выступают: 1) особенности системной организации объектов, осваиваемых наукой (простые системы, сложные саморегулирующиеся системы, сложные саморазвивающиеся системы); 2) присущая каждому типу рациональности система идеалов и норм исследования (объяснения, описания, обоснования, структуры и построения знаний); 3) специфика философско-методологической рефлексии над познавательной деятельностью, обеспечивающая включение научных знаний в культуру соответствующей исторической эпохи.

Исходя из трёх типов рациональности можно соответственно построить три типа целостности человека. Первому типу соответствует классическая модель целостности человека.

Классический тип рациональности акцентирует внимание на объект, максимально дистанцируясь от субъекта. Все усилия ученых направлены на получение объективно-истинного знания об объекте. Изучаются универсальные законы и силы природы, а социум и человек подчиняются этим законам.

Классическая модель человека строилась, соответственно, на ньютоново-картезианской парадигме, и изучался и описывался исключительно материальный мир. Человек полностью определен этим внешним, природным, материальным миром, он является его производным. Познать себя человек может только познав внешний мир, его законы, причины, закономерности, он детерминирован природными факторами. Мир предстал сложным физическим механизмом, что подкреплялось механикой И. Ньютона. С появлением электродинамики мир предстал как электронный часовой механизм, но это не изменило представления о мире как объективной целостности. Целостность человека стала суммой механически действующих его частей (целое равно сумме его частей). Часть внутри целого и вне его имела одни и те же свойства. Поэтому считалось, что человек внешний и внутренний, физический и духовный – это один и тот же природный, физический человек, сущность, которого не изменяется.

Природа человека являлась неизменной, ограниченной в своих проявлениях, независимой ни от социальных, ни от культурных факторов и оценок. Считалось, что в природе человека нет ничего специфического, принципиально отличного от внешнего мира. Все действия, которые совершает человек, – это замаскированное выражение все тех же физических законов. Сознание человека, его чувства и мысли – это ничто иное как электрические импульсы в его нервной системе.

В аксиологическом аспекте происходит абсолютизация ценности истины сравнительно с другими видами ценностей (добром, красотой и т. д.). Все остальные ценности рассматриваются как подчиненные истине. Позже эта позиция немного смягчается.

Бог понимался деистически. Хотя необходимо отметить, что классический рационализм повлиял на истолкование Бога как начала природы, и в этом понимании тоже природного. Дух, духовность человека представлялись результатом усложнения форм природного мира. Классическая рациональность потеряла душу человека, разъединила внешнее и внутреннее, физическое и духовное, природное и индивидуальное. Постоянные противоречия и конфликты между составными личности порождают метафизическую растерянность и отчаяние. Классическую европейскую антропологию С. С. Хорунжий назвал негативной или антиантропологией (деантропологией), в которой присутствие человека – это его отсутствие. «Человек как выявляется весь и без остатка разделен, рассеян... причем разделен не по принципам своей собственной организации, а по другим, чужим» [9, с. 118].

Такому упрощенному представлению о человеке способствовало классическое определение причинных связей как единой формы детерминизма, мир представлен линейно, как движение от простого к сложному, от прошлого к настоящему, есть причина, порождающая следствие, следствия без причины не бывает. Реальным могло считаться только то явление, которое представлялось следствием действующей причины, имеющей определенную силу, степень активности и описываемую физическими величинами. Другие детерминанты, в т. ч. и «несиловая» причина, не учитывались и выносились за границы научной картины мира. Соответственно к причинно-следственному детерминизму в классическую модель целостного человека не относились не только внутренний мир человека, но и события, которые такой причиной не являлись. Так, например, единственной причиной слабости человека могла быть только физическая причина, непосредственно связанная с его телом как суммой клеток и их природным взаимодействием. А то, что индивидуально переживал в себе человек как специфическую реальность, в принципе считалось несуществующим. Такое жесткое редуцирование естественно привело к противоречиям и проблемам науки и религии, философии и метафизики, мистическое выбросилось, появилось иррациональное, парадоксально, но из-за «прокрустова ложе» возрос интерес к сверхприродным силам и т. д.

В период классической рациональности человек не рассматривался как часть многоуровневого бытия, социальное, индивидуальное, духовное бытие человека редуцировалось к биологическому, а метафизические проблемы вообще снимались с повестки. В качестве единой основы существования считался природный, онтический мир, без какого-либо внутреннего бытия. Любая онтология, которая в осмыслении целостности человека пыталась выйти за её природно-ограниченные рамки, приводила к поискам внеразумной реальности и редукции к иррациональному.

Таким образом, в эпоху классической рациональности, в период господства разума и познания, представления человека о собственной целостности оказалось частичным, неполным, отображающим только внешние связи с окружающим миром.

Во время научной революции, повлекшей за собой смену типа рациональности, формируется неклассическая модель целостности человека. В конце XIX - начале XX века в науке происходят крупные изменения, получившие название научной революции. Они связаны, в первую очередь, с возникновением квантовой физики, теории относительности, математической логики. Произошедшие в связи с этим изменения в научной рациональности оказались столь кардинальными, что стали говорить о возникновении нового - неклассического - типа научной рациональности, идущего на смену классической рациональности.

Состоялся пересмотр субъект-объектных отношений, субъект познания уже не дистанцирован от объекта, а включен в него. Это определило ситуацию, когда человек оказался в центре внимания, причем внимания к осмыслению его внутреннего мира: душа, чувства, переживания, стремления. Мир самого человека, с которым связывалась его целостность явился тайной больше фундаментальной и сложной, чем мир неживой природы. Подтверждением этому стали такие направления как психоанализ, феноменология, экзистенциализм, персонализм и др.

Неклассика стала отстаивать право на существование непричинного фактора антропологического события. Линейное мышление перестраивается на нелинейное, убирается жесткий причинно-следственный детерминизм, появляются понятия порядка, хаоса, энтропии, неравновесные системы, (чуть позже – эмерджентности).

У границ новой рациональности произошла смена представлений о бытии человека. Определяя единственной истиной субъективную внутреннюю реальность самого человека, его бытие сведено до характеристики структур человеческого переживания, которое нельзя осмыслить рационально. Это внутреннее бытие человека теперь не имело никакого отношения к природному миру, внешним причинам, связям и вещам. Но несмотря на это внутренний мир человека как бытие его «Я» при всем декларировании его иррациональности, несхватывании, полноты, оказался ограниченным, разорванным. Абсолютно свободный от мира и вещей, свободный в выборе своих целей и действий, человек, в частности, в представлении экзистенциалистов, оказался поставлен перед временностью и конечностью собственного существования, наполненный страхом и трагичностью, разорванным между существованием и небытием, жизнью и смертью.

Неклассическая модель человека отобразила и смену представлений о характере и роли деятельности, что в свою очередь, изменило представления о её практике. В неклассическом варианте понимания человека, обладая бесконечным внутренним миром, который не сводился к природному, деятельность человека определялась стремлением к собственному саморазвитию, для которого природа явилась причиной отсутствия её полной свободы. Поэтому, игнорируя действительность, неклассический человек явился неудержимым в своей активности, стремлении к полному освобождению от внешней зависимости, безграничной переработки природы и контроля над ней. Деятельность человека как субъекта связывалась с душой и сознанием, с её внутренним миром, а не с физическим миром. Это помогает понять непредметный характер неклассических практик, как их специфическую особенность.

Итак, неклассическая модель целостности человека, построенная по принципу доминирования субъекта над объектом, явилась половинчатой, неполной, одномерной, отчужденной во всех своих действиях. Связь человеческой души со Вселенной, её духовный уровень существования оказался за границами внимания неклассической науки. Сегодня она имеет собственную идеологию – постмодернизм.

Далее методология формировалась как движение от классической методологии к неклассической и дальше к постнеклассической. На передний план выдвигаются междисциплинарные исследования, стираются жесткие разграничительные линии между картинками реальности той или иной науки, они становятся взаимозависимыми и предстают в качестве фрагментов целостной общенаучной картины мира.

По мнению основоположника постнеклассической концепции В. С. Степина характерной чертой

постнеклассики являются открытые, саморазвивающиеся системы, с уровневой её организацией (в современной науке еще нет одного устоявшегося названия, их еще называют «самоорганизующиеся системы», «неравновесные системы», «энергоинформационные системы» и др.), которые становятся объектами междисциплинарных исследований [7]. Эти структурные уровни саморазвивающейся системы способны порождать новые уровни, при этом они оказывают обратное воздействие на ранее сложившиеся уровни, перестраивают их, в результате чего система обретает новую целостность, при этом возникают новые типы прямых и обратных связей. Такие системы характеризуются открытостью, обменом веществом, энергией и информацией с внешней средой. Такие саморазвивающиеся системы требуют других стратегий эксперимента. Эксперимент, основанный на энергетическом и силовом взаимодействии с такой системой, в принципе не позволит воспроизводить ее в одном и том же начальном состоянии, система постоянно будет меняться. Необходим особый способ действия: в точках бифуркации иногда достаточно небольшого энергетического «воздействия-укола», чтобы система перестроилась и возник новый уровень организации с новыми структурами. В точках бифуркации возникает спектр возможных сценариев развития системы, зависящий от условий взаимодействия системы со средой. И если человек создает определенные условия, которые втягивают систему в определенное русло развития, то можно считать, что мы сконструировали эти процессы своей деятельностью. Человеческое действие при этом не является чем-то внешним, а как бы включается в систему, необратимо изменяя каждый раз поле ее возможных состояний.

Сложные саморазвивающиеся системы требуют для своего освоения особого категориального аппарата. Категории части и целого включают в свое содержание новые смыслы. При формировании новых уровней организации происходит перестройка прежней целостности, появление новых параметров того или иного уровня. При этом необходимо, но недостаточно зафиксировать наличие системного качества целого, следует дополнить это понимание идеей изменения видов системной целостности по мере развития системы. Целое постоянно видоизменяется, как бы плавает и невозможно войти в одну и ту же воду. Здесь же уместно вспомнить об эффекте эмерджентности (при наложении двух сред возникают новые свойства), или пограничной ситуации, которые могут понести систему в то или иное русло развития.

Среди исторически развивающихся систем современной науки особое место занимают природные комплексы, в которые включен в качестве компонента сам человек. Примерами таких «человекообразных» комплексов могут служить медико-биологические объекты, объекты экологии, включая биосферу в целом (глобальная экология), объекты биотехнологии (в первую очередь, генетической инженерии), системы «человек - машина» (включая сложные информационные комплексы и системы искусственного интеллекта) и т. д. С системами такого типа нельзя свободно экспериментировать. Особую роль начинают играть знание этических запретов, предупреждающие катастрофические последствия. Объективно истинное объяснение и описание применительно к «человекообразным» объектам предполагает включение ценностных факторов в состав объясняющих положений. Внутренняя этика науки соотносится с общегуманистическими принципами и ценностями. В постнеклассической науке аксиология фактически уравнивается в правах с эпистемологией и онтологией.

Зарождение постнеклассической методологии было теснейшим образом связано с экзистенциалистскими, феноменологическими и герменевтическими интенциями. Российский философ В. И. Аршинов выделяет и такую специфическую черту постнеклассической науки, как пролиферация идей (пользуясь термином П. Файерабенда). Постнеклассическая наука расстается со свойственными науке классического образца авторитаристскими тенденциями, монопольными притязаниями на истину. Это – уже близко к эпистемологическому анархизму П. Файерабенда [1].

С появлением постнеклассической рациональности возникает новый тип взаимодействия социально-гуманитарных, технических и естественных наук. Социально-гуманитарные науки раньше естествознания столкнулись с объектами, представляющими собой исторически развивающиеся человекообразные системы. И многие методологические идеи наук о духе предвзяли методологию постнеклассической рациональности. В изменениях научной рациональности открываются также новые возможности диалога культур (актуальным остается диалог культур Запада и Востока). Многие из того, что новоевропейская наука ранее отбрасывала как ненаучные заблуждения традиционных культур, начинает резонировать с новыми идеями переднего края науки.

В Украине постнеклассика сформировалась в нескольких направлениях. Согласно докладу В. В. Кизимы, в честь 10-летия Лаборатории постнеклассических методологий центра гуманитарного образования НАН Украины постнеклассические исследования в Украине представлены рядом самостоятельных исследовательских направлений и имен. Сегодня в понятие постнеклассики, по В.

В. Кизиме, вкладывается по меньшей мере три смысла. Соответственно, с определенной долей условности выделяются три направления: формально-хронологическое, синергетическое и сизигическое [4].

Формально-хронологическое направление носит разные названия, такие как, «постклассика», «неонеклассика», «посттрадиционный подход» и др., относит к постнеклассике все, что возникло после периодов классики и неклассики, но чаще всего отождествляют постнеклассику с постмодернизмом. Л. В. Телиженко в своей статье вносит между постнеклассикой и постмодернизмом, который иногда соотносит себя с постнеклассикой. Это направление могло бы собрать под своим флагом многих авторов из разных областей, но реально из-за своей концептуальной неопределенности оно не представлено никакой оформившейся исследовательской структурой, и мало что дает для положительного движения постнеклассики. Хронологическое направление - это скорее широкий культурно-исторический фон постнеклассики, чем собственно постнеклассика.

Синергетическое направление было заявлено вместе с термином «постнеклассика» в известной статье В. С. Степина «Научное познание и ценности техногенной цивилизации» (1998), где ученый зафиксировал два существенных обстоятельства [8]. Во-первых, необходимость исследования человекообразных (или человекомерных) систем, где человек и неживые объекты находятся не в разрыве, противостоянии и разной приоритетности, как это имело место в классической и неклассической науке, а в единстве (биотехнология, геновая инженерия, системы современного проектирования или иная технико-технологическая система с участием человека). Ученый вводит новый тип объектов изучения - человеко-машинных, человеко-информационных, человеко-технологических, человеко-природных (медицинских, психологических), социально-природных (экологических), человеко-ситуационных с учетом междисциплинарных взаимосвязей. Во-вторых, человекообразные системы следует рассматривать как саморазвивающиеся, связанные с рефлексивностью и нелинейными эффектами. Но вскоре произошла редукция ко второму обстоятельству, к синергетике, что в дальнейшем породило неясность и двойственное словупотребление постнеклассики и синергетики, а также привело к утрате важного антропологического принципа, о чем В. В. Кизима писал: «...тотальная «синергетизация» (увлеченность естественнонаучными самоорганизационными аспектами) сегодня носит временный характер» [3].

Сизигийное направление (сизигия – от греч. *syzygia* – соединение, парное сочетание) – постоянное стремление человека к гармонизации, усоответствливание онтической и онтологической, внешней и внутренней сторон своего бытия). Начало истории этого направления можно датировать появлением в 1993 году постнеклассического манифеста В. В. Кизимы «Человекомерная тотальность» [5]. В этом манифесте было отмечено отличие нового направления от постмодернизма как неконструктивного, а также от синергетики как преимущественно естественнонаучной концепции и подчеркивался его философско-мировоззренческий характер. В то же время это направление не противопоставляло себя синергетическому, рассматривая синергетику как свою естественнонаучную базу. Постмодернизм же толковался как переходный процесс от традиционной методологии к постнеклассической, причем именно в сизигической форме. Основная идея нового подхода была связана с провозглашением необходимости пересмотра традиционных трактовок субъект-объектных отношений. Отмечалось, что субъект не является производным от объекта (как это имеет место в классическом подходе), как и не определяет объект (неклассическая парадигма). Он должен рассматриваться как объект собственной активности. Сизигический вариант исходит из целокупности субъекта и объекта, в которой субъект одновременно является объектом. Причем, данное субъект-объектное единство присутствует как тотальность. В отличие от прежних традиций роль субъекта и объекта здесь качественно меняется - между ними нет постоянного принципиального различия, функции субъектности могут переноситься с одних частей тотальности на другие, а содержание тотальности может качественно и в принципе неограниченно трансформироваться. Закономерности тоталлогенеза, как метаантропологического, и анализ факторов его детерминации, овладение на этой основе возможностями управлять им, - все это составляет общую задачу данного направления.

Новое направление успело проделать достаточно отчетливую эволюцию своего развития: появившись как тоталлогия оно переросло в метафизику тотальности – онтологическое учение. Главной темой последнего является сизигия (усоответствливание) онтического и онтологического моментов бытия. На этой основе разрабатывается также представление о сизигической рациональности – по сути метафизика эффективной человеческой деятельности, а также сизигическая антропология, в которой человек рассматривается как человекомерная тотальность, которая в

отличие от степинской человекоразмерности понимается как специфическая ситуация единства мира в человеке и человека в мире, здесь субъект целиком и полностью «погружается» в объект, и наоборот, – формируется онтическая субъект-объектная пара (точнее, как предпочитает говорить сам В. В. Кизима, «тотальность»), а не диалектическая оппозиция.

Сегодня в Украине из названных направлений организационно оформлены только второе и третье. Второе – в виде Украинского синергетического общества, Президентом которого является профессор Ирина Серафимовна Добронравова (г. Киев). Третье представлено Лабораторией постнеклассических методологий при ЦГО НАН Украины, руководитель профессор Кизима В. В.

В постнеклассическом пространстве Украины присутствуют еще несколько развивающихся интеллектуальных зон. Это менее многочисленная, но оригинальная школа «реляционного холизма», которая на основе проблемного материала субатомной физики настойчиво разрабатывает идею единого, немножественного мира [10]. Возглавляет эту работу профессор Иван Захарович Цехмистро (г. Харьков).

Кроме того, работают также вполне определившиеся по тематике еще два центра. Один представляет интервальный подход, стремящийся совместить классическую рациональность научного мышления с постмодернистскими новациями (представляет его профессор Таврического национального университета Феликс Васильевич Лазарев (г. Симферополь)) [6].

Другой центр – разрабатывающий психонетический подход – близкое к тоталлогии направление, ориентирующееся на разработку новых технологий с позиций целостности трех сред – знаковой, технической и психической среды человека (представляет его Генеральный директор Центра психологических и социальных технологий Олег Георгиевич Бахтияров (г. Киев)) [2].

Возвращаясь к постнеклассическому пространству, можно дать такую общую картину. Хронологическое подпространство в нем весьма размытое и, в то же время, атомизированное, ведет стихийную, тематически неопределенную и непредсказуемую жизнь. Тоталлогия (метафизика тотальности), реляционный холизм, психонетика, а также направление синтеза знаний, по мнению В. В. Кизимы., хотя существенно различны между собой, но пребывают все же в границах общего сизигического (тоталлогического) подпространства. Учитывая, что проблема самоорганизации является органической частью философских проблем тоталлогенеза и метаморфозов, подпространство синергетики объективно также входит в сизигическую сферу влияния. Несколько особняком стоит интервальная концепция. Она занимает необычное место между классикой и хронологическим (понимаемым как постмодернизм) подпространством постнеклассики и потому оказывается как бы за пределами постнеклассики. Поэтому ее принадлежность к постнеклассике требует отдельного обсуждения.

Несмотря на неоднородный пейзаж постнеклассической жизни, образующие ее исследовательские поиски и разработки в конечном итоге решают общую задачу: способствуют переходу науки и общества к новой, непрерывно актуализирующейся мировоззренческо-методологической парадигме, в основе которой лежит идея развертывающейся целостности.

Выводы. Подводя итог сказанному, отметим, что возникновение каждого нового типа рациональности не приводит к исчезновению предшествующих типов, а лишь ограничивает сферу их действия. Научная рациональность на современной стадии развития науки представляет собой гетерогенный комплекс со сложными взаимодействиями между разными историческими типами рациональности.

В настоящее время активно просматривается тенденция привести все знания, накопленные человечеством – к некоему фундаментальному «теоретическому знаменателю», создать систему синтетического знания. Современная наука как форма общественного сознания обнаруживает стремление к целостному познанию. На смену скрупулезным исследованиям отдельных проблем приходят попытки концептуально связать огромный массив зачастую разрозненных знаний и не только описать, но и объяснить, понять множество фактов, накопленных наукой. Достижение понимания того или иного явления предполагает его целостный охват, когда интерпретация определенного факта действительности требует выхода за пределы конкретного онтологического и гносеологического контекста его актуализации. А это можно сделать именно на путях комплексного, междисциплинарного исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аршинов В. И., Буданов В. Г. Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. - С. 67-108.

2. Бахтияров О. Г. Постинформационные технологии: введение в психонетику. - К.: «ЭКСПИР», 1997. – 160 с.
3. Кизима В. В. Метафизические начала сизигийной антропологии // Totallogy – XXI (четырнадцатый выпуск). Постнеклассические исследования. – К.: ЦГО НАН України, 2006. – С. 7 – 153.
4. Кизима В. В. От постнеклассики к метафизике тотальности // Totallogy – XXI. Постнеклассичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України. – 2007. - № 17/18. – С. 7 – 34.
5. Кизима В. В. Человекомирная тотальность. Постнеклассический манифест. – К.: ЦГО АН Украины, 1993. – 34 с.
6. Лазарев Ф. В., Брюс А. Литтл. Многомерный человек. Введение в интервальную антропологию. – Симферополь: СОНАТ, 2001. – 264 с.
7. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии – 2003. - № 8. – С. 5 – 18.
8. Степин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1998. - № 10. – С. 3–18.
9. Хоружий С. С. Неотменимый антропоконтур. Антиантропология классического немецкого идеализма / С. С. Хоружий // Вопросы философии. – 2007. - № 6. – С. 114–128.
10. Цехмистро И. З. Холистическая философия науки: Учебное пособие. - Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 364 с.

Музиченко Ганна Вячеславівна, доктор політичних наук, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 324:32.019.51

МЕХАНІЗМ ЗАВОЮВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ВИБОРЦІВ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЙОГО СКЛАДОВИХ ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ-2014 В УКРАЇНІ

Розглядаються політична реклама, джинса та інші види передвиборчої агітації як складові механізми завоювання прихильності виборців під час дострокових виборів Президента України та депутатського корпусу Верховної Ради України в 2014 році.

Ключові слова: виборці, політичний маркетинг, електоральний маркетинг, виборча кампанія, позачергові вибори, політична реклама, джинса

МЕХАНИЗМ ЗАВОЕВАНИЯ СИМПАТИЙ ИЗБИРАТЕЛЕЙ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО СОСТАВЛЯЮЩИХ ВО ВРЕМЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЙ-2014 В УКРАИНЕ

Рассматриваются политическая реклама, джинса и другие виды предвыборной агитации как составляющие механизма завоевания симпатий избирателей во время досрочных выборов Президента Украины и депутатского корпуса Верховной Рады Украины в 2014 году.

Ключевые слова: политический маркетинг, электоральный маркетинг, избирательная кампания, внеочередные выборы, политическая реклама, джинса

MECHANISM OF CONQUEST VOTER SUPPORT AND EFFICIENCY OF ITS CONSTITUENTS DURING THE ELECTION CAMPAIGN IN 2014 IN UKRAINE

Considered political advertising, jeans and other campaign elements of the mechanism of conquest voter support during the extraordinary presidential elections in Ukraine and the deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine in 2014.

Keywords: voters, political marketing, electoral marketing campaign, special elections, political advertising, jeans

Відомі політичній науці та відпрацьовані політичною практикою методи та форми агітації та політичної реклами, які використовуються політичними силами під час виборчих перегонів, у 2014 році в Україні вимагали свого перегляду та пошуку через низку причин, серед яких законодавчі нововведення щодо скорочення термінів проведення виборчої кампанії, а також складні політичні обставини, які й призвели до дострокових виборів у вищі органи влади в Україні. Наразі сформувалася об'єктивна потреба в аналізі існуючих інструментів механізму завоювання прихильності виборців щодо з'ясування ступеня їх ефективності під час виборчих перегонів-2014.

Вибори, виборчі технології та механізм завоювання прихильності виборців, зокрема, завжди привертала увагу українських політологів, соціологів та журналістів, таких як В. Бебик, А. Джабасов, Т. Джига, І. Іванов, О. Заярна, Н. Лебідь, Т. Ляпіна, І. Поліщук, Г. Почепцов, М. Слюсаревський, І. Терлецька, О. Шпортко, І. Шкурат та ін. Віддаючи належне всім дослідженням відомих українських та зарубіжних авторів з проблем електорального маркетингу та виборчих технологій відзначимо, що кожна виборча кампанія привносить свої акценти, особливо, якщо здійснюється вона в умовах політичної кризи та соціально-політичної напруженості.

Мета даної статті полягає в здійсненні аналізу складових механізму завоювання прихильності виборців у електоральному процесі сучасної України щодо обрання вищих органів влади в умовах політичної кризи-2014.

Завоювання прихильності виборців є одним із завдань політичного маркетингу, а саме його окремого виду – електорального маркетингу. Під поняттям електорального політичного маркетингу слід розуміти сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування та впровадження у суспільно-політичну практику засобів організації й регулювання виборчих кампаній та настанов суспільної свідомості з метою завоювання ринку влади [4].

Сам термін «електоральний маркетинг» надає можливість розглядати виборчі кампанії суб'єктів політики за допомогою термінів ринкової поведінки, адже в політичній сфері діють закономірності та правила, які характерні для сучасного товарного ринку. В якості товару на політичному ринку виступає певний узагальнений портрет особистості або організації, що створюється громадськістю на підставі заяв та практичних справ. Плата за подібний продукт проявляється, перш за все, у вигляді голосів, які віддають за уявлення про партію або кандидата виборці.

Відповідно до концепції електорального маркетингу визначальним чинником політичного розвитку партії або окремого політика стає політичний ринок, точніше, попит на них на цьому ринку. Основним індикатором величини такого попиту є кількість голосів виборців, які партія (кандидат) отримали на чергових виборах в обмін на певні уявлення про себе з боку електорату, їх обіцянки, а також оцінки електоратом їх попередньої діяльності. Отже, можна стверджувати, що результат партії або кандидата на політичному ринку залежить від ефективності їх електорального маркетингу.

У дослідженні електорального маркетингу фахівці часто виділяють дві різні орієнтації – академічну (теоретичну) і прагматичну (практичну). Перша – це суто теоретичний підхід до проблеми, що ставить своєю метою наукове дослідження електорального феномена, в більшості випадків відірваний від практики і далекий від проблем, з якими реально зіштовхуються політичні лідери та організатори виборчих кампаній. Прагматична орієнтація – це альтернативний науковий підхід, націлений на допомогу політичним лідерам у їх практичній політичній діяльності: у розробці ефективної стратегії і тактики кампанії, її успішної організації та проведенні [1].

На основі аналізу змісту, форм і методів здійснення електорального політичного маркетингу виокремлюють наступні види електорального політичного маркетингу:

- дослідження передвиборного політичного ринку (аналіз даних статистики, соціологічних досліджень та експертних політологічних оцінок);
- виборча інженерія (розробка та впровадження політико-правових технологій та процедур формування органів влади);
- виборча іміджологія (розробка та «просування» в суспільну свідомість політичних іміджів суб'єктів політики) [Див. : 4].

Електоральний політичний маркетинг, його методи та інструменти лежать на межі комерційної та політичної сфери. Вони можуть різнитися по предмету і по досліджуваним суб'єктам (індивідам та інститутам). Так, наприклад, дослідження зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають або тільки здатні вплинути на політичний продукт; дослідження «цільової аудиторії», тобто тих соціальних груп, яким політичний продукт призначається, тощо.

Електоральний маркетинг в даний час носить скоріше емпіричний, ніж концептуально-теоретичний, характер, що є серйозною перешкодою для його ефективного застосування в Україні. Багато дослідників все ще не розглядають електоральний маркетинг в якості самостійного терміну, маючи на увазі під ним лише сукупність методів і технологій.

Загалом, в електоральному маркетингу виокремлюють наступні форми політичної комунікації – політична реклама; політичний публік рилейшнз; особисті зустрічі політика з громадянами; представницький політичний маркетинг; прямий політичний маркетинг; політичний брендинг; лобістська політична діяльність тощо.

Окреслені вище інструменти електорального маркетингу утворюють в своїй сукупності механізм завоювання прихильності виборців, успіх і якість якого буде залежати від майстерності та

професіоналізму команди кандидата чи політичної сили, яка залучається до виборчих перегонів.

Одним із найбільш важливих та впливових інструментів проведення політичних кампаній в світі та в Україні зокрема є політична реклама, що надає суб'єктам політичного процесу широкі можливості для маніпуляції свідомістю електорату. Вона є невід'ємною частиною електорального маркетингу, який суб'єкти виборчого процесу використовують з метою впливу на громадську думку.

В межах політичної теорії наразі не існує єдиного тлумачення терміну «політична реклама», що обумовлено різницею наукових підходів до його визначення*. Що стосується зарубіжної науки, то тут існує широко розповсюджена і відома модель AIDA (attention-interest-desire-action), запропонована Елміром Елвісом ще в 1896 р. Основні теоретичні й практичні вимоги цієї моделі полягають у тому, що ідеальне рекламне звертання повинне обов'язково привернути увагу. Для досягнення цієї мети використовуються різні методи і прийоми – вдалий гасло-слоган, використання контрастів, яскраве зовнішнє оформлення, нестандартне рішення тощо.

Для забезпечення ефективності політичної реклами американські дослідники сформулювали п'ять основних вимог, які наразі широко використовуються на практиці. Суть їх зводиться до наступного: гасло повинне відповідати мовним стандартам; легко запам'ятовуватися; мати позитивний емоційний заряд; тісний зв'язок з об'єктом рекламування; мати чітку комунікативну спрямованість (наявність визначеного адресата з конкретними цілями й установками).

Виборний процес в Україні налічує вже декілька виборчих кампаній, отже, має певний досвід застосування політичної реклами в електоральному процесі. Не виняток і виборчі кампанії 2014 року щодо обрання Президента України (травень) та депутатського складу Верховної Ради України (жовтень). Зазначимо, що в Україні наразі не існує окремого закону чи іншого нормативного акту, який би регулював всі питання, пов'язані з політичною рекламою та політичною агітацією, тоді як практика засвідчує досить широке застосування її елементів у виборчих перегонах, які з кожною кампанією все ускладнюються та дорожчають.

Аналіз виборчих фондів претендентів на посаду Президента України у 2014 році свідчить про те, що більшість коштів виборчих пішли саме на виготовлення матеріалів передвиборної агітації та використання ЗМІ. Саме ЗМІ набувають все більшого поширення та популярності серед претендентів, оскільки виявляються найбільш ефективними засобами впливу на свідомість людей та їх електоральну поведінку. П'ятірка лідерів за обсягом витрат на використання ЗМІ під час електорального процесу щодо виборів Президента України виглядала наступним чином: (1) Бойко Ю. А. – 97,7% всіх витрат; (2) Тягнибок О. Я. – 97,3%; (3) Тігіпко С. Л. – 95,8%; (4) Рабінович В. З. – 95,78%; (5) Коновалюк В. І. – 90,37%. Найменше коштів на використання ЗМІ витрачено з виборчого фонду Симоненка П. М. (0%) та Богомолець О. В. (25,5%) [Див.: 8].

Аналогічна ситуація спостерігається і на виборах у Верховну Раду України-2014, яка відбувалася за умови економічної кризи та зниження ВВП країни на 8% та законодавчого скорочення термінів передвиборчої кампанії, що мало очікувати зниження активності політичних партій щодо використання політичної реклами. Однак, як справедливо зазначає А. Біденко – голова Асоціації зовнішньої реклами України, вона не тільки стала дорожчою, а ще й інтенсивнішою. «Раніше рекламні бюджети поділялися 50/50 – медійна реклама та агітація «в полі». Зараз 70/30 на користь реклами, оскільки сама кампанія коротша, тому партії з більшою інтенсивністю витрачають кошти» [Цит. за: 5, с.20]. За його оцінками, за півтора місяця передвиборчих перегонів претенденти на депутатські крісла витратили на агітаційні цілі близько 600 млн. грн. Для порівняння: чотири місяці виборів-2012 загалом обійшлися кандидатам дорожче – в 1 млрд. грн. Однак рівнем інтенсивності виборча кампанія-2012 програє цьогорічній – тижневі витрати на рекламу у 2012 році склали 62 млн. грн., а у 2014р. – 100 млн. грн. [Див.: 5].

До типів політичної реклами належать: пряма, безпосередня політична реклама — платна агітація в пресі, на радіо чи телебаченні (тематичні статті, виступи, рекламні радіо- і телеролики); опосередкована — безплатна інформація про заходи, які проводяться за участю кандидата чи партії (партійні з'їзди, зустрічі, гасла, фото); особистий контакт із виборцями (зустрічі кандидатів чи довірених осіб на вулицях, підприємствах; розсилання поштою друкованої політичної реклами); розповсюдження інформаційних матеріалів (листівок, буклетів, газет, брошур) [Див.: 4].

Як свідчить досвід України, зі всіх типів політичної реклами найбільш впливовими на свідомість виборців є білборди, реклама на ТВ та джинса. Політична ситуація, що склалася в Україні у 2014 році

* Детальніше про зміст поняття «політична реклама» та її ефективність під час виборів Президента України-2014 дивись в статті автора [8]

та характеризувалася виходом з політичної арени Партії регіонів та появи нових політичних гравців, особливо на виборах у Верховну Раду України, сприяла тому, що нові політичні сили вимушені були звернутися до агресивної політичної кампанії. Зокрема, таким шляхом пішли Опозиційний блок, об'єднання «Самопоміч» та Народний фронт. Традиційно в період виборчої кампанії політагітацію кожна політична партія розміщує на 600-1,6 тис. рекламних площ по всій території країни, однак для агресивної політичної кампанії необхідно набагато більше. Наприклад, Н. Королевська замовляла у 2012 році близько 2 тисяч білбордів, а В. Янукович у 2004 році – 5 тисяч.

У травні 2014 року під час виборчої кампанії у Президенти України, Ю. Тимошенко майже не використовувала зовнішню рекламу, що й стало однією з причин її необрання. Саме тому на жовтневих виборах у Верховну Раду «Батьківщина» спробувала надолужити втрачене й розмістила зовнішню рекламу на 5,5 тисячах білбордів. За даними Асоціації зовнішньої реклами України, це є абсолютний рекорд у порівнянні з іншими політичними силами: Народний фронт – 3,5 тис. носіїв; Блок Петра Порошенка – 1,5 тис. носіїв, Радикальна партія Олега Ляшка та Гражданська позиція Анатолія Гриценка – по 1 тис. носіїв [5]. Як довели результати виборів у Верховну Раду, кількість білбордів ще не гарантує пропорційний результат. Якщо для Народного фронту він виправдався, то для Ю. Тимошенко обернувся навпаки.

Ще один з ефективних типів політичної реклами у виборчих кампаніях – реклама на ТВ. За даними Інституту Медіа аудиту (ІМА) у жовтні 2014 року розцінки на телевізійні ролики збільшилися на 50%. Наприклад, хвилина реклами на 5-тому каналі коштує – 33 тис. грн., на ICTV – 124 тис. грн., на Інтері – 138 тис. грн., СТБ – 190 тис. грн. Лідерами є Народний фронт, Блок Петра Порошенка, Опозиційний блок та «Батьківщина».

Окремі вимоги висувуються до якості політичної реклами. «Передвиборчу кампанію 2014 щодо виборів Президента України експерти назвали найгіршою за останні роки. На їх думку, ролик Гриценка знятий правильно і асоціюється саме з ним. Ляшко правдивий, щирий, хоча й знов нагадує про Майдан, а у Порошенка «не відео, а вінегрет». Рабінович використовує живе спілкування з виборцями, і це спрацьовує, незважаючи на «кислотний фон», у Симоненка – старі, звичні для комуністів шаблони, а у Тігіпка майже ідеальний ролик трохи портять бігаючі очі політика. Оцінку «5» від режисерів отримали Олег Ляшко, Петро Симоненко та Сергій Тігіпка. Петро Порошенко, Михайло Добкін та Олег Тягнибок отримали по «трійці» за режисерську роботу, а найнижча оцінка дісталася Юлії Тимошенко – її ролик, на думку експертів, нудний, традиційний та зовсім не асоціюється з її іміджем сильного та оригінального політика» [8, с.81].

Рекламний бум охопив і ЗМІ, де у 2014 році також спостерігається зростання медіаактивності політичних партій під час виборчих перегонів майже у 5,5 рази. Основна проблема останніх кампаній – це широке застосування так званої «джинси» - проплачених, замовних матеріалів.

За результатами моніторингу друкованої та інтернет-преси, проведеному Інститутом масової інформації, явище джинси в медіа лишається масштабним. Лідером джинсового антирейтингу є телеканал «**Інтер**», на другому місці — «**Україна**». Такі самі негативні тенденції простежуються і на регіональних телеканалах, й у пресі. Моніторинг зафіксував нерозбірливість друкованих ЗМІ у спектрі розміщуваної джинси — в одному виданні публікуються замовні матеріали від ідеологічно протилежних партій. У регіональній пресі ситуація найгірша — до 80% площі відводиться під замовні матеріали [6].

Також впадає у вічі нерозбірливість штабів у цільовій аудиторії видань, у яких друкуються замовні матеріали. І це певною мірою пов'язано з попереднім чинником. Приміром, важко повірити в коефіцієнт корисної дії розміщення політичної «джинси» Опозиційного блоку чи «Сильної України» в «Газеті по-українськи» або в «Україні молодій». Все ж здається, що читачі цих часописів розбірливіші в уподобаннях. Або ж масовість представлення партії «Заступ», котра називає себе «захисником селянства», передусім в інтернет-медіа (за результатами моніторингу ІМІ, у вересні на чотирьох інформаційних сайтах найбільше згадувань було якраз про ЗАСТУП). Нашвидкуруч придумані слогани, дивне жонглювання інтересами, невизначеність керівництва партії з огляду на вживання термінів «один із лідерів», «один із заступників» (майже кожну новину коментує як не новий «лідер», так новий нікому не відомий «експерт») створюють враження про проєкт як про суто передвиборчий або технічний: розпиляти голоси, ввести своїх представників у комісії і вигідно продати їхню лояльність до сильніших гравців [7].

Проведений аналіз складових механізму завоювання прихильності виборців під час виборчих перегонів в Україні у 2014 році дозволяє зробити висновок про підвищення ролі політичної реклами в даному процесі та присутність брудних технологій та замовних матеріалів (джинси) в них.

Серед відомих політичній науці інструментів електорального маркетингу (політична реклама,

пропаганда, агітація, зустрічі з виборцями, маніпулятивні технології, політичний піар тощо) найбільш впливовим залишається саме політична реклама, витрати на яку зростають з кожною кампанією, а якість реклами потребує пошуку нових форм та смислів.

Довели свою дієвість під час виборчих перегонів візуальні форми політичної реклами, а саме зовнішня реклама (білборди), телевізійні ролики та джінса – замовні відео та друковані інформаційні повідомлення, які за змістом є прихованою політичною рекламою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухова Н. Ю. Электоральный маркетинг как разновидность политического маркетинга [Электронный ресурс] / Н. Ю. Алтухова. – Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=1972
2. Балашова А. Н. Технология избирательной кампании в западной политической науке / А. Н. Балашова // Вест. Моск. ун-та. Сер. 12: полит. науки. – 2000. - №2. – С. 62-75.
3. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб [для студ. вищ. навч. закл.]. / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2001. – 216 с.
4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина / В.М. Бебик.: [Монографія]. –К.: МАУП, 2003. – 424 с.
5. Бутченко М. Аттракцион невиданной щедрости / Максим Бутченко // Новое время. – 2014. - № 23 (23). - С. 20-22.
6. Дорош М. Джинса в медіа – які реальні методи протидії? [Електр. ресурс] / Марина Дорош. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/35656>
7. Кабачій Р. «Джинсове» віяло виборця [Електр. ресурс] / Роман Кабачій // Тиждень. – 2014. - №43(363). – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/121930/PrintView>
8. Музиченко Г. В. Ефективність політичної реклами в електоральному процесі: досвід позачергових виборів Президента України-2014 / Г. В. Музиченко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2014. - № 9 (113). – С. 76-82.

Настасійчук Елена Сергеевна, аспирант Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

УДК 130.2

МИФОЛОГЕМА «ДОМА» В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

В статье анализируется мифологема «дома» на материале творчества М. Цветаевой. Автор раскрывает специфику данной мифологеми, её смысловые особенности, показывает роль дома в духовной жизни человека.

Ключевые слова: мифологема, архетип, дом, мифотворчество

МІФОЛОГЕМА «ДОМУ» В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ

У статті аналізується міфологема «дому» на матеріалі творчості М. Цветаєвої. Автор розкриває специфіку цієї міфологеми, її сенсові особливості, показує роль дома в духовному житті людини.

Ключові слова: міфологема, архетип, дім, міфотворчість

MYFOLOGEME «HOME» IN MARINA TSVETAEVA'S CREATIVE HERITAGE

The article deals with the analysis of the mythologeme of "home" on the basis of M. Tsvetaeva's works. The author reveals the specifics of the mythologeme, its semantic features, shows the role of the home in the spiritual life of man.

Key words: mythologeme, archetype, home, mythmaking

Дом играет ключевую роль в практической и духовной жизни человека. Однако быстротечность смены событий всегда, а особенно в наше время, оттесняет домашний очаг на второй план и способствует обесцениванию его принципиальной духовной значимости. Теперь дом выступает преимущественно как место, где можно отдохнуть, набраться сил для очередного этапа пути, для очередного погружения в нескончаемый поток повседневности. Дом связывается всего лишь с

плотскими, физиологическими потребностями, материальными удобствами и комфортом. Мы перестали видеть дом в его подлинном, существенном облике, перестали наполнять его истинными ценностями. Из кладези духовных сокровищ дом превратился в обычное убежище. И мы всё дальше и дальше уходим от духовных основ жизни, от священных традиций, которые должны не только передаваться, но и соблюдаться из поколения в поколение. А ведь еще древнекитайский философ Лао-Цзы говорил, что реальность здания заключается не в четырех стенах и крыше, а во внутреннем пространстве, предназначенном для жизни.

Проблема дома, а точнее его отсутствия, в XXI веке становится актуальной как никогда. Еще несколько лет назад события, подобные событиям гражданской войны начала XX века, казались безвозвратно пройденным этапом нашей истории. И вот мы вновь вовлечены в пучину войны, ещё более беспощадной и бессмысленной. Люди вновь вынуждены покидать свой родной кров и скитаться в поисках убежища. Именно в такие времена и ощущается подлинная значимость места, именуемого домом. Отсюда и *цель настоящей статьи* – актуализировать и показать ценность дома, его духовный смысл на примере житнетворчества М. Цветаевой. Однако сначала остановимся на ряде положений историко-теоретического плана.

Несомненно, дом является одним из основополагающих элементов культуры. Издревле дом представлялся центром вселенной. Он повторял пространственное устройство мироздания. Так, в славянской мифологии четыре стены дома символизировали четыре стороны света. Фундамент, жилая часть дома и крыша соответствовали трем уровням Вселенной: преисподней, земной сфере и сфере небесной. Одним из важных составляющих дома была печь. «В доме главным оберегом считалась печь. У печи давали клятвы, у печного столба заключали договоры» [1, с.173]. Печь, как и мировое дерево, обозначала центр жилища. Одновременно она играла и роль границы, поскольку через дымоход и печную трубу осуществляется связь с внешним миром и тем светом. Дом можно отнести к основополагающим архетипам культуры. Архетип «дома» выступает в качестве упорядоченного внутреннего пространства – космос, который противостоит внешнему миру – хаосу. Интересен также и тот факт, что в древнерусском языке за словом «домъ» утверждалось большое количество значений. Это не только здание, усадьба или любое другое помещение, но и «Дом божий, храм или церковь», жилище человека, жилище души, христиане, христианский народ» [4, с.306].

Для того, чтобы раскрыть духовную значимость дома в творческом наследии М. Цветаевой, нам необходимо также уточнить понятие «мифологема». Термин «мифологема» возник еще в начале XX века в Западной Европе и Америке в рамках двух школ: мифологической и психологической. Затем на протяжении десятилетий смешивались воедино два термина мифологема и архетип или, наоборот, употреблялись в противовес один другому как сознательное (мифологема) и бессознательное (архетип). В последнее время ученые чаще сходятся на том, что мифологема представляет собой различные комбинации и модификации архетипа, тогда как архетип объединяет в единое культурно-мифологическое поле разбросанные во времени и пространстве мифологема, обеспечивая тем самым единство человеческой культуры. Таким образом, обе категории (мифологема и архетип) раскрывают статические и динамические черты мифологически ориентированного сознания. Разного рода комбинации мифологем и архетипов обуславливают многоуровневость мифологического континуума.

Творение не всегда включает в себя мифологему «каждое художественное произведение, в котором и в помине нет никаких мифологем или архетипов может быть превращено (как видно на десятках примеров) в миф» [3, с.47], но она должна быть реконструирована и воплощена в жизнь. Так, один из современных ученых использовал понятие «мифологема» как фундаментальный термин и применял её как «метод мифореставрации» [5, с.15]. Как раз через мифологему мы можем восстановить традиции. В отличие от архетипа и мифа мифологема является динамической составляющей. Она задает многослойную и многомерную структуру данного континуума. Под мифологемой, по сути, понимается «сознательно заимствованное в мифологии понятие (образ, мотив), перенесенное в мир художественной культуры» [2, с. 22]. Мифологема является первичной формой мифологического образа. Через неё человек получает фундаментальные образы, которые впоследствии формируют жизненный или художественный миф. Она также является основополагающей единицей культурно-исторического континуума, поскольку обладает способностью объединять разные эпохи и культуры, тексты различных родов, жанров и стилей. Однако, несмотря на многочисленные разыскания, четко разработанной теории мифологема до сих пор не существует. Тем не менее есть работы, в которых предпринимаются попытки систематизировать представления о мифологеме [см.: 3, 5, 6 и др.]

Перейдем к рассмотрению мифологема «дома» в творческом наследии Марины Цветаевой. Пожалуй, сложно найти такого другого поэта, которому был бы так чужд и в тоже время так

необходим быт. «Жизнь – вокзал, скоро уеду, куда – не скажу», – писала она [9, с.624]. Стало быть, каждый её дом – это всего лишь остановка, место временного пребывания, а потом опять в путь, на поиски нового пристанища.

Цветаевой довелось жить в эпоху серьезных потрясений и переломных событий, в эпоху революций и войн. Обычные бытовые проблемы усложнялись дефицитом всего самого необходимого. С ценными вещами приходилось прощаться для того, чтобы не умереть от голода: собственноручно рубить мебель, чтобы топить печь. Духовные ценности в силу необходимости оттеснялись материальными заботами. Политическая обстановка того времени в прямом смысле вытесняла Цветаеву из родного крова. К тому же оставленные дома опустошались и расхищались: «Вся моя утварь исчезла, уцелели только книги, а мебелью взломщики до сих пор пользуются, потому что мне некуда ее взять» [12, с.700]. Волею судьбы Цветаева потеряла не только Россию как родину и подлинный дом, но и дом в самом обычном, человеческом смысле. На протяжении всех лет эмиграции у неё не было постоянного жилища, не было родного очага и крова, только лишь временные, всегда чужие и чуждые пристанища.

В силу жизненных обстоятельств ей приходилось менять дома один за другим. «Новый неприютный дом – по ночам опять не сплю – боюсь –слишком много стекла – одиночество – ночные звуки и страхи: то машина, черт ее знает что ищущая, то нечеловеческая кошка, то треск дерева – вскакиваю» [12, С. 696]. Ни в одном из новых убежищ она не обретала гармонии. Не раз в её стихотворениях звучат мотивы: «Всяк дом мне чужд, всяк храм мне пуст, / И всё – равно, и всё – едино...» [10, с.316].

Нельзя обойти стороной и тот факт, что еще в детстве, благодаря матери М. Цветаевой, Марии Александровны Мейн, вся их семья была хорошо знакома с истинными ценностями домашнего очага. А ведь действительно. Ни один из домов, обретаемых человеком в зрелой жизни, не может сравниться с домом детства, родительским домом. Этот дом Цветаева очень любила и называла «самым родным из всех своих мест». В письме к чешской подруге Анне Тесковой она писала: «Кстати «Трехпрудный» – в моих вещах – Трехпрудный переулок, где стоял наш дом, но это был целый мир, вроде имения (Hof), и целый психический мир – не меньше, а м.б. и больше дома ...» [11, с. 431-432].

Дом детства – самый родной, самый красочный. И если пребывание в нем было в радость, то он всегда вспоминается как самое сладостное место жизни. В детстве все окрашено яркими, светлыми тонами. С возрастом нам свойственно приукрашивать и нередко мифологизировать события детских лет: дом детства – это сказка, место, где всегда уютно и светло. Еще при жизни Цветаевой первый дом их семьи был разрушен, а вместе с ним ушли в небытие и лучшие моменты жизни.

«Ты, чьи сны еще непробудны,
Чьи движенья еще тихи,
В переулок сходи Трехпрудный,
Если любишь мои стихи.

О, как солнечно и как звездно
Начат жизненный первый том,
Умоляю — пока не поздно,
Приходи посмотреть наш дом!»

[8, с.196]

Когда мы лишаемся родительского крова, бесспорно, ощущается боль потери, но эта боль становится ещё острее в момент расставания с родиной, поскольку это и есть, по сути дела, наш подлинный дом: язык, родной язык, традиции, обряды, сам воздух, которым мы дышим. Марина Цветаева долгие семнадцать лет жила вне родины, вне дома. И, тем не менее, дом свой она свято хранила в сердце.

Мы видим, что на значимость дома в жизни человека влияют несколько факторов: во-первых, дом как воспоминание о сказочном времени, о детстве, во-вторых, разрушение дома, невозможность вернуться в родовое гнездо, потеря Дома, и вдобавок всё обостряется сложившимися жизненными обстоятельствами, эмиграцией. Дом остается лишь в памяти и здесь уже дополняется, домысливается.

Через мифологему «дома» человек упорядочивает мир. В предисловии к российскому изданию книги «Мифологемы: Воплощения невидимого мира» Джейм Холлис обращает наше внимание на то, что произойдет без мифологемы. «Если мы оставим без внимания эти энергетически заряженные идеи, – пишет ученый, – то очень вероятно, что будем проживать чью-то чужую жизнь [6, с. 11]. И пусть самого дома уже не существует, но в памяти, которая также в некотором смысле есть наше

духовное пристанище, навсегда укоренены традиции и идеалы этого места.

В апологии «Кедр» мы можем видеть, как Цветаева уравнивает в правах дом и душу: «Почему никто от Революции не спасается внутрь себя, под веки, вглубь собственной груди, в свой единственный дом – Душу? Почему все ищут спасения вокруг, от других, тех или этих?» [12, с. 260]. Во время тяжелых испытаний судьбы, нет лучшего убежища, чем родные пенаты. Но если дома нет и негде спрятаться, остается искать дом в душе. В письме к Пастернаку от 14 февраля 1925 года Цветаева писала: «Душу свою я сделала своим домом (maison son lande), но никогда дом – душой. Я в жизни своей отсутствую, меня нет дома. Душа в доме, – душа – дома, для меня немислимость, именно не мыслю» [11, с.242].

Находясь в эмиграции, все чаще разочаровываясь в людях, Цветаева отметит, что у каждого человека есть свои истоки, на которых вырастает личность. Человек не мыслим без истории, и у каждого она своя. История человека все равно, что корни у дерева: «В корнях легко увязнуть: корни – и родниковые воды, да, но и: корни – и черви. И часто: начав корнями, кончают червями» [10, с.247]. Как и у человека, у каждого дома есть своя история, свои основы. В зависимости от того, какой будет заложен «фундамент» дома в понимании человека, на такой основе и будет выстроен кров. Дом – зеркало человеческой души. Какую заложишь основу в свой родной кров, какое посеешь зерно – такие возрастут плоды. Червивые корни цветения не дают.

Приведенную выше цитату можно отнести и к Родине поэта. Россия погрязла в революции, в смене политического режима, в процессе переутверждения ценностей – страна утратила свои корни, изменила истокам. «Дерево не растет в воздухе, что корни, но не ошибка ли русских в том, что они за корнями («нутром») не только забывали вершину (цветение), но еще считали ее некой непозволительной роскошью» [12, с.246]. Спустя столетия мы вновь наталкиваемся на одну и ту же проблему – потерю жизненных ценностей, но это тема уже для другого исследования.

Нельзя обойти вниманием строки Цветаевой в письме к Пастернаку от 14 июля 1925 года, где автор проводит аналогию между образом дерева и домом: «дерево ждет любви (внимания)» [11, С.248]. Как и каждое дерево, так и каждый дом нуждается в уходе. Сквозь призму мифологемы «дома» формируются и выстраиваются новые образы, которые впоследствии формируют жизненный или художественный взгляд.

Невозможность обрести постоянное пристанище и в то же время острая необходимость в оном, приводят к тому, что Цветаева выстраивает образ дома в своем творчестве. Неосязаемый кров мы можем увидеть, окунувшись в поэзию, прозу, дневниковые записи и письма поэта. Еще в далеком 1923 году в письме к Бахраху от 25 июля она вспоминала разговор с Мандельштамом, которого тогда учила: «Если мне, через свою живую душу, удастся провести вас в Душу, через себя – во Всё, я буду счастлива. Ведь Всё – это мой дом, я сама туда иду, ведь я для себя – полустанок, я сама из себя рвусь!» [12, с.573].

На примере житнетворчества Цветаевой мы можем видеть, сколь глубокими смыслами наделялся дом, какое значимое место он занимал в её жизни. Воспоминания о родном доме она берегла всегда.

«Возгласами звонкими
Полон экипаж.
Ах, когда же вынырнет
С белыми колонками
Старый домик наш!»

[7, с.160]

Так сложилась жизнь, что Марине Цветаевой не удалось создать свой очаг, но она сумела сделать гораздо большее: ей удалось создать дом в сердце, в творчестве, пронести его через революции и войны, через тяжелейшие годы эмиграции и разлуки с родными людьми, а главное - ей удалось сделать этот дом вне времени и пространства. И, обращаясь к её наследию, у нас есть шанс через сотни лет ощутить подлинную ценность дома.

На примере жизненного пути Марины Цветаевой мы видим, насколько важное место в жизни человека занимает дом. В наше быстротечное время порой абсолютно не замечаемое пространство – пространство дома продолжает нести необходимые жизненные ценности. Человеку свойственно ощущать всю значимость ценностей лишь в момент острой нехватки оных – в момент потери. Дому, которому поручено огромное количество назначений, дарована возможность храниться и в необходимый момент раскрыться в мифологеме «дома». Житнетворчество поэта Серебряного века Марины Цветаевой является лучшим тому подтверждением.

Мифологема «дома» является неиссякаемым кладезем человеческих ценностей. В культурологическом аспекте мифологема «дома» до сих пор остается до конца не изученной. Вопрос

о правильном построении родного очага, как одной из жизненно важных ценностей, не может не быть актуальным. В наше сложное время проблема дома как никогда нуждается в изучении. Посредством родного дома человек выстраивает свое представление о жизненных ценностях. С истоков родного крова начинается любовь к Родине, любовь к своей земле.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Белякова Г. Славянская мифология. – М.: Просвящение, 1995. – 240с.
2. Карпов И. Словарь авторологических терминов. Йошкар-Ола: Марийский гос. пед. Институт, 2003. – 64с.
3. Козлов А. Миф и его современные интерпретации. – Севастополь: СевГТУ. – Вып.102. – С.44-48
4. Словарь русского языка XI - XIVвв.. В 10 т. – М.: Наука, 1977. – Т. 4. – 407с.
5. Телегин С. Термин «Мифологема» в современном российском литературоведении // Архетипы, мифологема, символы в художественной картине мира писателя. Материалы заочной научной конференции. – Астрахань: Астраханский университет, 2010. – С. 14 – 16.
6. Холлис Дж. Мифологема: Воплощения невидимого мира. – Москва: Класс, 2010. – 184с.
7. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 1: Стихотворения. – М.: Эллис Лак, 1994. – 639 с.
8. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 2: Стихотворения. Переводы. – М.: Эллис Лак, 1994. – 591 с.
9. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.4: Воспоминания о современниках. Дневниковая проза. – М.: Эллис Лак, 1994. – 686 с.
10. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.5: Автобиографическая проза. Статьи. Эссе. Переводы. – М.: Эллис Лак, 1994. – 718 с.
11. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.6: Письма. – М.: Эллис Лак, 1995. – 798 с.
12. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.7: Письма. – М.: Эллис Лак, 1995. – 847 с.

Палазова Тетяна Михайлівна, кандидат політичних наук, викладач, Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 32(477)

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Завдяки вивченню особливостей функціонування політичної еліти на пострадянському просторі в останні десятиліття, було встановлено, що політична еліта відіграє значну роль у модернізаційних процесах через недостатній розвиток громадянського суспільства. Показано, що політична еліта характеризується неконсолідованістю та неефективністю функціонування, неможливістю оновлення її складу. Серед головних чинників такого стану виділено формування політичних мегасуб'єктів.

Ключові слова: політична еліта, модернізація, політичні суб'єкти, політичні мегасуб'єкти

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА КАК СУБЪЕКТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Благодаря изучению особенностей функционирования политической элиты на постсоветском пространстве в последние десятилетия, было установлено, что политическая элита играет значительную роль в модернизационных процессах вследствие недостаточного развития гражданского общества. Показано, что политическая элита характеризуется неконсолидованностью и неэффективностью функционирования, невозможностью обновления ее состава. Среди главных факторов такого положения выделено формирование политических мегасубъектов.

Ключевые слова: политическая элита, модернизация, политические субъекты, политические мегасубъекты

POLITICAL ELITE AS SUBJECT OF POLITICAL PROCESS

Due to the study of features of functioning of political elite on post-soviet space in the last decades, it was set that a political elite plays a considerable role in modernization processes through insufficient

development of civil society. It is shown that a political elite is characterized inefficiency of functioning, impossibility of updating of her composition. Among the main factors of such state it is distinguished forming of political megasubjects.

Keywords: *political elite, modernization, political subjects, political megasubjects*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Динаміка цивілізаційних змін у сучасному світі характеризується посиленням процесів глобалізації та демократизації, а також розгортанням системних модернізаційних перетворень у країнах, які перебувають на перехідному етапі суспільно-державного розвитку. Група країн перехідного типу постійно збільшується, адже у стадії демократичного транзиту сьогодні перебуває значна частина держав.

В останні роки на посткомуністичному просторі склався надзвичайно широкий спектр політичних режимів, структур розподілу та відтворення влади, сформувалися різні політичні системи. Як наслідок, в одних країнах завершився процес консолідації ліберальних демократій, в інших – демократичні компоненти взаємодіють разом з недемократичними, в третіх – формальні демократичні процедури використовуються як фасад, за яким приховуються нові різновиди авторитарного правління. Відмінності політичних режимів настільки наявні та безпрецедентні, що перед сучасною політологічною співдружністю постає завдання докорінного концептуального оновлення усталених уявлень про політичну модернізацію, зміни та політичний розвиток з урахуванням принципу альтернативності та трансформації політичних систем.

Аналіз останніх публікацій з проблематики дослідження. Історико-політичний досвід ХХ століття беззаперечно довів: демократія є єдиною ефективною альтернативою загальносвітового цивілізаційного поступу людства. Отже, не дивно, що одним із центральних питань політичної науки виступає «теорія транзиту», в межах якої досліджується проблематика розвитку суспільств перехідного типу в контексті аналізу процесів демократизації, глобалізації та модернізації.

Окремим аспектам проблеми вивчення шляхів трансформації політичних систем перехідних суспільств присвячені монографії вітчизняних авторів – В. Андрущенко, В. Беха, В. Богданова, М. Михальченка та ін. У формуванні концептуального базису політичної модернізації помітну роль відіграють роботи українських (Е. Головаха, Д. Табачник, І. Курас, Л. Нагорна) та російських (В. Гельман, В. Єлізаров, О. Кинев, А. Мельвіль) учених.

За умов активізації загальноцивілізаційних перетворень трансформація функціонального виміру політики зачіпає всі сфери політичного життя – і структурну організацію політичної системи, і специфічну царину здійснення влади у державі, і сфери політичної інституціалізації та політичної участі еліт у процесах трансформації та модернізації.

Україна, як і решта постсоціалістичних країн, здійснює демократичний перехід і має вибрати найдоцільнішу модель демократії, яка дасть їй змогу зберегти національну специфіку і при цьому посісти гідне місце серед держав і народів світу. З огляду на це, визначення пріоритетів трансформації, модернізації та етапів її реалізації є актуальним завданням української політичної еліти.

На нашу думку, в посткомуністичних державах політична модернізація є першочерговою, тому що в умовах неорганічного типу модернізації політична сфера домінує стосовно інших. Першопочтовком (внутрішнім) до модернізації є поява політичної волі до змін у середовищі суспільних очільників. Вибір шляхів та методів модернізації також відбувається у сфері політики. Виконання країною завдань політичної модернізації, до яких, на думку В. Горбатенка і О. Бабкіної, належать, по-перше, інституційне забезпечення функціонування демократії; по-друге, запровадження демократичних процедур у всі сфери суспільного процесу сприятиме здійсненню структурних і якісних змін не лише в політиці, а й у соціально-економічній, духовно-культурній та інших сферах, створюючи умови для збереження стабільності та внутрішньої консолідації суспільства [3, с. 280-282].

Виклад основних результатів дослідження. Україна в своєму розвитку пройшла три (за В. Горбатенком) етапи модернізації: ранньомодернізаційний, імпульсивно-еклектичний, що тривав з середини XVII до початку ХХ ст.; псевдомодернізаційний, тоталітарно-бюрократичний, хронологічні межі якого збігаються з часом існування СРСР (від початку 20-х до кінця 80-х років ХХ ст.); сучасно-модернізаційний, транзитно-кризовий збігається в часі з існуванням України як самостійної держави (від 90-х років ХХ ст.) [2, с. 88-107]. Кожен з цих етапів мав певні особливості. Проте практично завжди на перший план виходить питання про політичного суб'єкта трансформації та модернізації.

Дослідники теми політичної суб'єктності вважають, що чітке спрямування модернізаційним процесам здатні надати або політичні інститути (наділені необхідними конституційними

повноваженнями), або політична еліта (за умов консолідації елітних груп навколо модернізаційної мети), або численні соціальні групи, або харизматичні лідери. Ідеальною схемою суб'єктності вважається варіант, за яким діє синергетичний ефект усіх названих чинників [4]. Утім, в умовах пострадянської трансформації бездіяльність суспільства (соціальних груп) компенсується активністю еліт. В умовах нестабільності значно зростає роль еліти у нав'язуванні суспільній свідомості системи оцінок та цінностей. Як наслідок – суспільні групи в сучасних умовах впливають на політичний процес лише тією мірою, якою їм це дозволяють робити еліти. У зв'язку з цим соціальні групи слід розглядати, швидше, як специфічний вид ресурсів, доступних елітам, а не як суб'єктів [1]. Реальну можливість впливати на трансформацію державних інститутів має лише політична еліта, а отже, лише вона (або окремі її сегменти) має достатній потенціал аби стати суб'єктом модернізації.

Інший підхід, загальноприйнятий у сучасній транзитології, передбачає, що «динаміка і траєкторія політичних змін у посткомуністичних країнах можуть пояснюватися цілком як похідні від структури і поведінки еліт» [5]. Одним з можливих результатів взаємодії елітних груп є «інституційний компроміс», який є вирішальним кроком до встановлення політичної конкуренції під верховенством права завдяки колективному встановленню обопільно прийнятних інститутів. Таким чином, певний сценарій конфліктів еліт, незалежно від якісних характеристик їх представників (стратегічного мислення, управлінської майстерності тощо), може мати своїм наслідком встановлення не формальної, а реальної демократії, а відтак і стати ефективним інструментом політичної модернізації.

Розглянемо еволюцію суб'єктності політичної еліти в Україні. Так, протягом 1991 – першої половини 1994 рр. в Україні діяла емпірично створена владна конструкція, в межах якої жоден з політичних інститутів (Президент, Уряд та Верховна Рада) не був наділений такою кількістю прерогатив, які б дозволяли йому здійснювати вирішальний вплив на формування політичного та економічного курсу країни. Отже, діючи на той момент в Україні владна конструкція унеможлиблювала виконання будь-яким політичним інститутом суб'єктних політичних функцій, не кажучи вже про модераторську модернізаційну місію.

Щодо політичної еліти, то вона в цей час перебувала в розбалансованому стані: політичні рішення все ще ухвалювалися переважно представниками пострадянської еліти, яка, у свою чергу, «патрунувала» процес інтенсивного формування бізнесу фінансово-промислових груп. Через бурхливі події, пов'язані із накопиченням капіталу, новітні власники ФПП не мали можливості сконцентруватися на питаннях інституціоналізації політичного впливу. Отже, нова конструкція українського політичного класу (політичної еліти) лише починала вимальовуватися, що також унеможлиблювало виконання ним місії модератора перетворень.

Виконання середнім класом певних функцій модератора модернізаційних процесів також було ускладнено, мінімум, двома обставинами. По-перше, розшарування українського соціуму за геополітичними уподобаннями хоч і мало на той момент переважно латентний характер, але вже чітко вимальовувалося (доказ – президентські вибори 1994 року, під час яких вирішальну роль відіграли саме геополітична орієнтація кандидатів і їх чітка «географічна» підтримка). По-друге, переважно патерналістське пострадянське українське суспільство було деморалізоване гіперінфляцією початку 1990-х рр. і, відповідно, позбавлене політичної волі. Радянський середній клас (ІПП, вчителі, лікарі, науковці) за нових політичних умов став найменш забезпеченим прошарком суспільства, новий середній клас ледве починає формуватись.

Період від другої половини 1994 р. до 2004 р. характеризується економічною стабілізацією; появою впливового політичного інституту (президента), що здійснював моновплив на політичну систему; формуванням нової структури політичного класу (владної еліти) шляхом інституціоналізації політичного впливу ФПП; відсутністю модератора модернізаційних процесів в Україні і, відповідно, чіткої стратегії перетворень. У 1992 році з проханням «сказати, що потрібно будувати в Україні» до депутатів Верховної Ради України звернувся тоді ще прем'єр-міністр Леонід Кучма.

Ставши у 1994 році Президентом України і зрозумівши, що поставлене парламентарям (як частині політичного класу) питання так і залишається риторичним, Л. Кучма прямує до Конституції 1996 року, яка політично перетворила Україну у президентсько-парламентську республіку, в межах якої глава держави отримав майже необмежені важелі впливу на всі гілки влади. В політичному та правовому сенсі (за кількістю повноважень) Президент ставав центром політичного та владного механізму України. Фактично, інституційні повноваження Президента надавали йому історичну можливість стати суб'єктом (модератором) української модернізації. Втім, через низку об'єктивних обставин, таких, як політично та національно неструктуроване суспільство (слабкість та висока конфліктність еліти, яка сфокусована на розширенні ареалу власного політичного та бізнес-впливу, замість розробки консолідуючої модернізаційної моделі; поляризоване – за ідеологічними,

світоглядними, економічними ознаками – суспільство; монозалежність від Російської Федерації) та суб'єктивних (відсутність у Президента політичної волі до глибокої модернізації) Президент України Л. Кучма не став суб'єктом модернізації в Україні.

Цікаві процеси в цей період відбувалися і з політичною елітою, невід'ємною частиною якої в Україні став олігархат. За майже десять років президентства Л. Кучми великий капітал формувався владою шляхом відкриття окремим представникам бізнесу доступу до реекспорту російської енергетичної сировини, до дешевих фінансових ресурсів, до державних монополій (земля, дороги, вода і т. д.), практично безкоштовної приватизації державної власності, створення ліберальних умов експорту-імпорту для певної групи продуктів. Низькі собівартість продукції (яка досягалася за рахунок доступу до демпінгових цін на російські енергоносії) та заробітна плата зумовили експортну конкурентоздатність української продукції. Цілком зрозуміло, що низький рівень життя українців та існування демпінгових цін на російські енергоносії як умови формування та існування капіталу в Україні суперечили оновленню (модернізації) вітчизняної економіки. Більше того, отримання прибуткової ренти за рахунок демпінгових цін на енергоносії та людську працю перетворювало нову вітчизняну бізнес-еліту у найбільш послідовного консерватора, прибічника збереження Україною статус-кво як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

Українські олігархи та створені ними ФПГ на початку ХХ ст. стають впливовими, майже визначальними політичними та економічними акторами. Разом із вмонтуванням олігархії в економіку України, а потім – і реорганізацією всієї економіки для отримання олігархічними фінансово-промисловими групами прибуткової ренти, олігархи стають невід'ємною частиною політичної еліти України. Більше того, наприкінці минулого століття вони починають адаптацію під себе політичного механізму в Україні, модеруючи процес т. зв. «політичної реформи», яка разом із створенням умов для політичної інституціалізації в Україні мала значно обмежити вплив Президента (який на початку ХХІ ст. ще залишався центром владного механізму і, перебуваючи понад рештою політичних інститутів та гравців, дещо врівноважував політико-економічну конкуренцію решти українських політичних гравців, серед яких були і олігархи). Нагадаємо лише, що процес адаптації бізнес-елітою «під себе» політичного механізму в Україні відбувався поступово. Якщо протягом 1994-1995 рр. політичні рішення все ще приймалися пострадянською елітою, по відношенню до якої власники ФПГ виконували васальні функції, то Конституція 1996 року стає свого роду політичним компромісом між бізнес-елітами відносно того, що в межах президентської республіки статус-кво між бізнес-елітами буде зберігатися за допомогою гіпервпливового Президента. Втім, рішення Верховної Ради (де в той час уже перебували народними депутатами лідери найвпливовіших ФПГ або лобісти ФПГ) про зміну у 1997 р. мажоритарної виборчої системи на змішану свідчило про те, що цей статус-кво є питанням тимчасовим, оскільки через присутність партій у парламенті ФПГ взяли курс на здійснення політичного впливу на виконавчу та законодавчу влади. У 1998 р. до парламенту за списками проходять представники декількох партій: ПЗУ, СДПУ(о), КПУ, СПУ, НДП, СППУ. Ці політичні проекти ще не можуть впливати на виконавчу владу (оскільки виконавчу владу формує Президент), але вони вже можуть впливати і суттєво впливають на хід законодавчого процесу. Йде «політична приватизація» (не інституційна) ФПГ структур виконавчої влади в центрі й на місцях, створюється система васальної залежності чиновника від ФПГ.

У 2000 році різко падає вплив Президента на політичні процеси, що відбуваються в країні («справа Гонгадзе») і ФПГ через своїх представників у парламенті та інших органах влади починають активну дискусію щодо зміни владного каркасу в Україні в бік парламентської республіки, яка дозволить вивести виконавчу владу в центрі та на місцях з-під впливу Президента.

Стислі результати періоду 1994-2002 років полягали у тому, що:

– Президент, інституційно наділений повноваженнями, необхідними для здійснення модераторської ролі української модернізації, виконував лише роль провідного політичного суб'єкта, який перетворився на фундатора, а потім – на «третейського суддю» українських олігархів;

– фрагментована політична еліта як поєднання номенклатури та олігархічного капіталу не була здатна за своєю природою генерувати ідеї, адекватні модернізаційним викликам України, оскільки головною умовою отримання нею прибуткової ренти є низька вартість робочої сили та доступ до демпінгових цін на російські енергоносії. Заради збереження стабільності формування капіталу вітчизняні олігархи виборювали таку політичну модель, яка гарантувала їм (після відходу від влади Л. Кучми) відсутність різких модернізаційних реформ, які могли б серйозно вплинути на ціни на енергоносії (у разі чітко вираженої євроатлантичної геополітичної орієнтації України) або на зростання рівня заробітних плат в Україні (у разі адаптації українського законодавства до європейського);

– середній клас через свою нечисельність і слабкість, залежність від олігархів, нерозвинутість інститутів громадянського суспільства в Україні також не мав можливості виконувати функцію суб'єкта модернізації;

– поглиблювалося відчуження політичного класу (зорієнтованого на збереження існуючого статус-кво) від переважної більшості населення, орієнтованого на запровадження більш високих соціальних та економічних стандартів життя;

Період 2004-2007 рр. характеризується, по-перше, закінченням моноцентричного впливу на політичні процеси в країні з боку Президента і початком жорсткої політичної конкуренції всередині політичного класу за визначення політичного курсу розвитку країни; по-друге, пролонгацією процесу перетворень в Україні з відсутнім суб'єктом модернізації.

Підсумки президентства В. Ющенка протягом 2004-2007 рр. дозволяють стверджувати, що разом із Президентом Ющенком в Україні не з'явився суб'єкт модернізації. Аналітики підкреслюють, що сталося це не тільки через суб'єктивні обставини, але й завдяки цілком об'єктивним факторам, головним серед яких є стан сучасної української еліти. Олігархічні групи після відходу Л. Кучми від влади в Україні створили для себе (через політичну реформу 2004-2006 рр.) політичне поле, в межах якого відсутній домінуючий політичний суб'єкт. Політично обмежений у важелях впливу на політичну та економічну сфери, позбавлений підтримки у парламенті, Президент не може виконувати роль суб'єкта модернізації. Уряд та парламент, що формуються і контролюються правлячими олігархічними групами, також не здатні виконувати модернізаційні функції, оскільки виконують роль політичних інститутів, через контроль яких українські олігархи продовжують отримувати свої ренти шляхом консервації сучасного політичного та економічного стану України.

На наш погляд, політичні реалії сучасної України та сучасні українські лідери є такими, що змушують констатувати, що модернізація – не оптимальний на даний момент метод оновлення суспільства, оскільки вимагає існування дієвого суб'єкту модернізації. На цю роль не може претендувати в Україні ані політик, ані політична еліта, ані політичний інститут, ані соціальний прошарок. Шлях поступового оновлення України – це демократичний транзит. Головна умова демократичного транзиту – існування внутрішньоелітного конфлікту – достатньо рельєфно представлена в сучасній Україні. Вада демократичного транзиту як методу оновлення суспільства полягає в тому, що пошук української моделі демократії відбуватиметься через пошук внутрішньоелітного діалогу, а питання ідеологічного концепту, мети і завдань діалогу поки що залишаються поза межами серйозної уваги елітних груп. Утім, подальше імплантування України у світові та європейські процеси стає тим чинником, що вимагає чіткого позиціонування нашої країни щодо діючих у світі центрів впливу, систем безпеки, політичних та соціально-економічних стандартів. На думку автора дисертації, саме процес неминучої вбудови України в сучасний світ буде тим чинником, що прискорить остаточне завершення формування нового політичного класу, який буде змушений зайнятися стратегічним позиціонуванням України, шукати синтезні схеми та політичні конструкції та через це відійти від домінування корпоративних стандартів і провайдерської місії інтересів у «великій політиці» лише частини українських регіонів.

Зазначимо, що за роки незалежності в більшості пострадянських країн політична еліта так і не перетворилася на повноцінного суб'єкта суспільного оновлення. В Україні цьому заважає низка чинників.

Першим з них є кланово-олігархічна модель сучасної української еліти. Сама по собі вона не є автоматичною перешкодою для становлення такої еліти як суб'єкта розвитку. Все залежить від того, на що буде така модель націлена: швидке економічне зростання суспільства чи подальше збагачення еліти. Корпоративно-олігархічна модель еліти ефективно функціонує у більшості розвинутих країн. Українські реалії діаметрально протилежні. Вітчизняні фінансово-промислові політичні групи використовують владу передовсім з метою контролю над фінансовими потоками та їхнім перерозподілом на власну користь. Їхньою візитівкою є корупція на всіх рівнях влади, зацикленість на цінностях особистого вжитку, зневага та цинізм у ставленні до народу, прикриті димовою завісою декларативного «народовства» та безсоромного популізму. Досягнення за всяку ціну високого матеріального та політичного статусу, не підкріплене позитивною соціальною ідентифікацією, породило феномен «влади без слави» (у термінах В. Злиwkова), коли представники еліти можуть робити що завгодно, однак нездатні отримати визнання суспільством себе як непересічних особистостей.

Другим чинником є надмірна фрагментованість політичної еліти, що породжена недостатньою соціальною структурованістю суспільства. Розколота за ідеологічними, організаційними, цинічно-орієнтаційними, регіональними та іншими ознаками, еліта провокує перманентні конфлікти як у

власному середовищі, та і у суспільстві загалом. Це, в свою чергу, впливає на легітимізацію влади та її рішень і створює постійну загрозу сповзання у бік тотальної нелегітимності правлячого режиму.

Істотним недоліком сучасного модернізаційного процесу є нерозробленість ідеології реформування суспільства. Невирішеність принципів питань докорінних перетворень зводить нанівець всі наміри реформаторів. Спроби розроблення концептуальних засад суспільного реформування були (взяти хоча б програму «Україна – 2010»), однак їхній науковий рівень був доволі сумнівним. Кожна елітарна група починає своє правління запереченням того, що зробили попередники, та намаганням розпочати все, так би мовити, «з чистого аркуша». Ігнорування елітою факту зростання ролі інтелектуалізації усіх сфер суспільної діяльності значно обмежує модернізаційний потенціал суспільства.

Обмежує модернізаційний потенціал сучасної еліти також фінансова неспроможність будь-якого з існуючих владних угруповань самотужки реалізувати хоча б один модернізаційний проект національного масштабу. А ділитися реальною владою задля досягнення суспільного прогресу вони поки що не бажають.

Істотний вплив на модернізаційний процес має високий ступінь «приватизації» інститутів держави різними кланово-корпоративними структурами. Інтереси держави значною мірою отожднюються з інтересами конкретних комерційних структур, а «приватизоване» державне чиновництво виступає лобістами цих інтересів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що попри всю недосформованість, недорозвиненість, неподготовленість політична еліта відіграє значну роль у модернізаційних процесах. Це зумовлено недостатнім розвитком громадянського суспільства, пасивністю населення стосовно постійної участі у суспільно-політичному житті. За таких умов українські можновладці, не відчуючи контролю і стимулювання до реформ з боку суспільства, віддають перевагу суто формальним перетворенням, а не реальним системним змінам, що свідчить про недостатню ефективність та неадекватність їхньої діяльності стану справ. Єдиним виходом з такої ситуації є істотне підвищення якості української політичної еліти шляхом її глибокого оновлення та залучення нових людей, яскравих особистостей, які краще відповідали б потребам модернізації суспільства та викликам сучасного глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски теории / В. Я. Гельман // Полис. – 2001. – № 1. – С. 15–29.
2. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія / В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 1999. – 240 с.
3. Політологія: посібник для студентів вищих навч. закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Академія, 2001. – 528 с.
4. Щедров С. В. Політичні партії як джерело ротації еліти / С. В. Щедров // Грані. – 2009. – № 6 (68) Листопад-грудень. – С. 167–170.
5. Kullberg I. Elites, Institutions and Democratization in Russia and Eastern Europe / I. Kullberg, J. Higley, J. Pakulski // Gill G. (ed.) Elites and Leadership in Russian Politics. – St. Martin's Press, 1998. – 176 p.

Поліщук Наталія Володимирівна, Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне (Україна)

УДК [101:37]:[130.123.4:17]

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РОЛІ БОГОЛЮДИНИ У СТАНОВЛЕННІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ

В статті розглядається можливість благородного впливу прикладу навчання Ісуса Христа на сучасних студентів при отриманні ними відповідної освіти. Показано, що навіть такій визначній постаті, Боголюдині, необхідно було старанно навчатися на протязі тривалого часу, щоб виконати свій обов'язок Месії.

Ключові слова: студенти, навчання, освіта, духовність, мораль, релігія, Ісус Христос, Біблія, Бог, людство, історія, педагогічний процес

ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РОЛИ БОГОЧЕЛОВЕКА В СТАНОВЛЕНИИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматривается возможность благородного влияния примера обучения Иисуса Христа на современных студентов при получении ими соответствующего образования. Показано, что даже такой выдающейся фигуре, Богочеловеку, необходимо было старательно учиться на протяжении продолжительного времени, чтобы исполнить свой долг Мессии.

Ключевые слова: студенты, обучение, образование, духовность, мораль, религия, Иисус Христос, Библия, Бог, человечество, история, педагогический процесс

PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL ASPECTS OF THE ROLE OF THE GOD-PERSON IN BECOMING SPIRITUALLY-MORAL VALUES YOUTH

In clause the opportunity of noble influence of an example of training of Jesus Christ on modern students is considered at reception of corresponding formation. It is shown, what even to such outstanding figure, the god-person, it was necessary to study diligently during long time to execute the duty of the Messiah.

Keywords: students, training, formation, spirituality, morals, religion, Jesus Christ, the Bible, the God, mankind, history, pedagogical process

Постановка проблеми. Не зважаючи на численні у минулому пророцтва відносно того, що розвиток науки неодмінно приведе до зникнення релігії, остання продовжує жити в сучасному суспільстві та відіграє важливу роль. Із висоти історичного досвіду, здобутого цивілізованим людством на початку XXI ст., можна впевнено стверджувати, що релігія в наш час постала в якості органічного компоненту суспільної історії, людського усвідомлення світу та самоусвідомлення [1, с. 429]. У сучасній філософській думці утвердилося розуміння того, що в духовному житті людства неможливо знайти феномен, який протягом тисячоліть, а точніше, впродовж усього його земного існування відігравав би вагомішу роль, ніж релігія. Від кам'яного віку і до сьогодні, зазнаючи дивовижних метаморфоз, живе вона в нерозривному зв'язку з людським духом як надбанням світової культури [2, с. 391]. Тому сучасним студентам варто цікавитись духовно-релігійними особами, оскільки це суттєво впливає на становлення молоді особистості через навчання, освіту і є ціннісною характеристикою моральної свідомості та постає якісним показником моральної та духовної зрілості людини. Ядром духовності є уявлення про моральний ідеал і шляхи його досягнення. На новому витку історії було зроблено ще один важливий крок на шляху духовності. Виник і почав розвиватися світський гуманізм, що сприяв утвердженню релігійної терпимості та свободи совісті, розвиткові творчих сил людини. Релігійна етика, яка ґрунтується на вірі в Бога, і світська (безрелігійна) етика, яка ґрунтується на принципах світського гуманізму, не перебувають в антагоністичній суперечності [3]. Спільним для них у сучасних умовах є боротьба проти аморальності, насильства, бездуховності, наркоманії, моральної деградації [4, с. 42].

На нашій планеті були два вищі духовні місіонери – Ісус і Будда, що й зафіксувалося в пам'яті людства. Звичайно для християн найбільше значення має феномен Ісуса Христа [5, с. 340-350]. Навіть видатний послідовник Будди Мохандас Ганді сказав: «Я не знаю нікого, хто зробив би для людей більше, ніж Ісус». «Слова Ісуса, які записані в Євангелії, сказані ним всенародно і наодинці з учнями, можна було б відтворити за дві години, – написав відомий біблеїст Едгар Гудспид, – проте і це мале так захоплює серця і будоражить розум, що можна сміливо стверджувати: ніхто інший не вплинув на світ так, як він».

Коли Ісус Христос у 33 роки завершив своє земне служіння, в нього було, по меншій мірі, 120 послідовників [Діяння 1:15]. Сьогодні більше двох мільярдів людей називають себе християнами. Ще сотні мільйонів вважають Ісуса пророком. Його вчення, беззаперечно, справило величезний вплив на людство. Ісус Христос за християнською традицією вважається Боголюдиною, що поєднала божественні та людські начала, постає як друга іпостась Святої Трійці – Бог-син [6, с. 225].

Історія страждань і смерті Ісуса, напевно, є найбільш знаною історією у світі. Для послідовників християнства це – серцевина їхньої віри, драма, що сповнює Пасху її змісту. Галерея характерів, змальована у чотирьох євангельських оповіданнях завжди будила уяву істориків, надихала на створення світових шедеврів, живопису, музики та літератури. Драматургія євангелістів послужила відправним матеріалом для реквіємів Моцарта, Верді та Берліоза, фольклорних страчних вертепів і сили-силенної місцевих легенд. На противагу деяким іншим релігійним постатям на зразок Будди, те, як саме помер Ісус, має для християн непересічне значення. Те, що Ісус вплинув на увесь світ, визнають навіть ті, хто не сповідує християнство. Наприклад, видатний іудейський раввін Гіман

Енелов відзначив: «Ісус став самою відомою, самою вивчаємою і самою впливовою фігурою в релігійній історії людства». Також цей раввін сказав: «Вплив Ісуса на людство не можна переоцінити. Любов, яку він ніс, утіху, яку він давав, добро, яке він робив, надія і радість, яку він вселяв, – хто ще стільки зробив для людей? Ніхто з великих і визначних людей світу і близько не може зрівнятися з Ісусом по силі його притягання і впливу на інших та великого інтересу».

Видатний лідер індійської нації Мохандас Ганді сказав: «В християнстві немає нічого неправильного. Проблема в вас, християнах. Ви не живете в злагоді з вченням Ісуса Христа». Виявляється, що християнський світ повністю не живе по заповідях Христа на протязі багатьох століть. Сесіл Джон Каду, історик християнства, відзначив, що «поступово в Церкві проявилась тенденція до деякого нехтування нормами моралі, закладеними у вченні Ісуса Христа» і що «християнські вожді звернули на це увагу десь... у 140 р. нашої ери».

Розвиток християнства нараховує два тисячоліття. Спочатку воно поширювалося в середовищі іудеїв і вважалося ерессю, або сектою, всередині іудаїзму. Пізніше ця релігія переросла національні рамки Іудеї (вже у другій половині і в кінці I ст. н. е.) та почала швидко поширюватися на території всієї Римської імперії. На протязі I-III ст. християнство піддавалося жорстоким переслідуванням зі сторони держави і тільки в 311 р. було легалізовано, а в 324 році імператором Костянтином Великим проголошено офіційною державною релігією імперії. Перетворення християнства в офіційну державну ідеологію привело до уродливих явищ, які отруювали церковне життя (О. Мень). Наприклад, окрім спалювання десятків тисяч «єретиків» на багаттях інквізиції, в тих же обширах практикувалася кастрація хлопчиків, володарів надто тонких голосів (сопрано, фальцет як ангельських голосів) для використання їх протягом життя в церковних, у тому числі, і в папських хорах. Рішення папи Сінста V (1562 р.) покляло початок появи співців-кастратів, бо в той час жінкам, які народжували тих же священнослужителів і пап, заборонялося співати в церковних і папських хорах, оскільки вони вважалися нечистими створіннями.

Моральне відступництво від первісного християнства з особливою силою стало проявлятися з IV ст. (період пізнього античного християнства), коли римський імператор Костянтин, а з ним і рабовласники, прийняли християнство. За імператора Костянтина християнство було зрівняне з усіма іншими релігіями, а в 324 році стало державною релігією, користуючись економічною, політичною та ідеологічною підтримкою Римської держави [6, с. 228]. Почалась централізація церкви: єпископії та митрополії об'єдналися у патріархії на чолі з патріархом. Тоді ж було скріплено союз держави і церкви, який забезпечував вождів християнства казковими багатствами. Це триває і донині. Держава стала суттєвим чином вмішуватися в церковні справи, а святі отці всемірно підтримували і підтримують існуючу владу. Справа дійшла до конкордату – договору між державними властями і папою римським, який визначав взаємовідносини між державою і католицькою церквою в даній країні.

Моральними й ідеологічними нормами християнства стали постанови Вселенських соборів. За минулі століття християнська церква здійснила багато негативних справ, які розходилися з вченням Христа, що породило масовий атеїзм і бездуховність молоді.

Проте з розвалом соціалізму і визнанням католицькою релігією багаточисельних бузувірств, які чинилися в минулому (це не квапиться визнавати православна Церква), справи з наповненням храмів поліпшилися і намітилася співпраця між релігією і наукою [3], а, відповідно, і їх впливом на зростання духовності та моральності в громадян, особливо під впливом вірувань первісних християн, яких навчав особисто Ісус Христос.

Але чому насправді учив Ісус Христос і як він сам учився? Звичайно, це питання адресується перш за все релігійній особистості, під якою розуміється людина, яка вірить у Бога як творця і промислителя світу. Тобто людину – носія мінімуму релігії слід вважати релігійною особистістю, оскільки цей мінімум (віра в Бога як творця і промислителя світу) суттєво позначається на всіх особистісних утвореннях психіки і насамперед на ключовому з них – цілісно-орієнтаційному [7, с. 182]. У нинішніх умовах незалежної держави України такими особистостями не можна вважати більшість учнів і студентів і тому духовне виховання потрібно починати ще з школи.

Цілі статті. Вивчаючи Біблію можна застерегти, що про Ісуса Христа нічого невідомо від 12 до 30 років, коли він почав нести людям свою ідею Добра. Необхідно з'ясувати, де і як провів цей час Ісус Христос, де і як він навчався, як це може вплинути на виховання духовних цінностей при отриманні освіти сучасним студентом на прикладі навчання найвпливовішої особи в історії людства [8, с. 11].

Виклад основного матеріалу дослідження Знання, якого прагнув Ісус, могло бути в ті часи тільки у есеїв. Євангеліє обходить повною мовчанкою життя Ісуса до зустрічі з Іваном Хрестителем,

після якої він береться до відправи свого високого служіння. Безпосередньо після цього він з'являється в Галілеї з цілком окресленим вченням, з упевненістю пророка і свідомістю Месії. Цьому сміливому виступу передувала довга підготовка і вище втаємничення. Не менш ймовірно й те, що втаємничення це мало статися в єдиному братстві, яке зберігало в ті часи в Ізраїлі істинні езотеричні традиції та високий рівень духовного життя пророків.

Це підтверджується не тільки внутрішньою близькістю між вченням Ісуса і вченням есеїв, але і тим мовчанням, яким Христос і його близькі оточили цю секту. Чому Він, який нападає так сміливо і вільно на всі релігійні партії свого часу, а ні разу не згадує есеїв? Чому апостоли та євангелісти не кажуть про них майже нічого? Цю обставину можна пояснити тільки тим, що вони дивилися на есеїв як на своїх, що вони були пов'язані клятвою, яка давалася при втаємниченні в містерії, і що секта злилася з християнами.

У есеїв прийняті брати жили в громаді (ось чому Ісус набирав апостолів), користуючись спільним майном і зберігаючи безшлюбність, вони обирали для місця проживання відлюдні місцини, обробляли землю і нерідко виховували покинутих дітей. Розпорочені по всій Палестині, в Єгипті, до самої гори Хорив, вони радісно гостили один в одного. І ми бачимо Ісуса та його учнів, які йдуть від міста до міста, з округи до округи, впевнені, що скрізь знайдуть притулок.

Есеї відрізнялися зразковою моральністю: вони прагнули панувати над своїми пристрастями і стримували спалахи гніву; завжди доброзичливі та миролюбні в стосунках, вони викликали повну довіру та ладні були радше зазнати страшних мук, і при тому з усмішкою на вустах, ніж порушити найменше з своїх релігійних переконань. Спільні риси між вченням есеїв і вченням Ісуса такі: любов до ближнього; заборона клястися і божитись ради свідчення істини; ненависть до брехні; покора; встановлення Таємної Вечері, схожої з братськими агапами есеїв, але з новим значенням – офіри.

Прийнятий як брат і обранець, він мав справляти величезний вплив на самих вчителів ордену завдяки своїй перевазі, палкому милосердю і тій божественній означеності, яка відрізняла все його єство. А проте він отримав від них те, що тільки есеї й могли дати: езотеричний переказ пророків і, отже, правильну історичну та релігійну орієнтацію.

Він усвідомив те провалля, яке відділяло офіційну доктрину від давньої мудрості втаємничених, яка була істинною матір'ю всіх релігій, постійно переслідуваною «сатаною», духом зла, егоїзму, ненависті та заперечення, сполучене з політичним абсолютизмом і облудою священників. Він дізнався, що Книга Буття під своїм символізмом містить теогонію і космогонію, таку ж далеку від буквального значення, як найглибша з наук від дитячих казок. Він побачив у днях Елогима вічну творчість шляхом еманції елементів і утворення нових світів. Його вразила велич думки Мойсея, який прагнув підготувати релігійну єдність всіх націй, створюючи культ єдиного Бога і втілюючи цю ідею в народі. Там же він пізнав вчення про Боже Слово, яке в Індії проповідував Крішна, в Єгипті – жерці Осиріса, в Греції – Орфей і Пітагор, і яке було відоме серед пророків під ім'ям Містерій Сина Людського і Сина Божого. За цим вченням найвищий вияв Бога – Людина, яка за своєю будовою, формою, органами, розумом є образом і подобою універсальної Сутності, властивості якої вона має. Обранець людей ототожнюється з божеством, притягаючи їх до себе Силою, Мудрістю і Любов'ю. І тоді божественна природа, що проникла в нього силою Духа, втілюється в ньому: Син Людський стає Сином Бога і його живим словом.

У есеїв Ісус прожив 18 років. Він підкорявся їхній дисципліні, вивчав разом з ними таємниці природи і вправлявся в окультній терапії. Він перемиг свою земну природу і оволодів вищою свідомістю. День у день міркував над долею людською і заглиблювався у самого себе. Найважливішим моментом його перебування в есеїв була та знаменна для всього братства ніч, коли він таємно прийняв вище посвячення четвертого рівня, яке давалося тільки у разі високої пророчої місії, що приймається на себе Втаємниченим і що стверджується Старійшинами. І коли Ісус, який відчував у собі пророче покликання, прийшов до Івана Хрестителя, той під променем дивовижної лагідності погляду цього пророка затремтів і в нього мимоволі вихопилося питання: «Чи ти не Месія?».

Ісус міг відповісти на це питання тільки після зосередження у глибині свого єства. Звідси потреба в самоті, той сорокаденний піст, який Матвій детально описав через спокушання. Спокушання в житті Ісуса – справді велика криза і те найвище прозріння в істину, через яке неминуче проходять усі пророки, всі фундатори релігій перед початком звершень. Після посту він прийшов у селище есеїв і дізнавшись, що Антипа схопив Івана Хрестителя і ув'язнив у фортеці Макеру, оголосив, що піде проповідувати в Галілею Євангеліє царства небесного.

Таким чином, Ісус Христос пройшов до свого месіанства довгий шлях навчання і виховання в есеїв, а не тільки тому, що він виконував місію вищого космічного розуму. Отже, освіта потрібна не

тільки пересічним особистостям, а їй необхідна була такій видатній, вибраній Богом-батьком (Богом-отцем), історичній особі, як Ісус Христос. Його спосіб навчання був зрозумілим, простим і практичним. У тому, чого він навчав, віддзеркалювалося його сердечне бажання познайомити своїх слухачів з правдивим Богом. Ісус навіть охоче пожертвував своїм досконалим людським життям, для того щоб недосконалі люди мали надію на майбутнє. Якою ж глибокою була Ісусова любов до людей! Тому важливо, щоб молодь продовжувала набувати біблійні знання і ще краще пізнавати Ісуса Христа. «В ньому всі скарби мудрості й пізнання заховані» [Колосян 2:3]. Сам він говорив: «не подумайте, ніби я прийшов скасувати закон або писання пророків: не скасувати прийшов я, а доповнити» [Матвія 5:17].

Підтвердженням перебування і навчання в есеїв Ісуса Христа є наступні слова, приведені в книзі пророка Ісаї [Ісаї 10:11]: «Корень Єсея стане прапором народам. І вийде пагінчик із пня Єсеєвого і Галузка дасть плід із коріння його. І спочине на Нім Дух Господній, – дух мудрості й розуму, дух поради й лицарства, дух пізнання та страху Господнього, Його уподобання – в страху Господньому...». Дійсно, у 1947 році на березі Мертвого моря в долині Кумрану було знайдено цілу бібліотеку рукописів громади есеїв, яка діяла в першому і другому століттях. Деякі сучасні автори твердять, що есейство майже тотожне ранньому християнству [9]. Це аргументується збігом деяких елементів віровчення, обрядів і схожістю внутрішньої організації. Дійсно дотичних фактів достатньо, щоб твердити про спорідненість есейства і раннього християнства. У «горизонтальному» синхронному плані це була споріднена течія, віровчення, культ, організація якої збігалися з раннім християнством.

Висновки. Отже, оскільки найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву релігія знайшла в людській особі [10,с.391], то широкомасштабність впливу інформації про навчання Ісуса Христа на освіту студента незаперечна. Церква є своєрідною педагогічною установою – колективною інстанцією, метою якої є виховання, удосконалення людського життя. У релігії є чому повчитися, що перейняти педагогам, зокрема, це постать Спасителя – ідеал безсмертної, мужньої, вольової, морально стійкої особистості. Він любить народ, і народ любить його. Він прийняв смерть в ім'я життя людей, в ім'я їх спасіння (приклад жертвовної любові).

Ідеал Боголюдини пережив віки й тисячоліття. Потенційні виховні можливості християнської релігії та її реальний виховний вплив потребують їх врахування та тісних взаємозв'язків цього суспільного інституту з іншими виховними й освітніми інституціями. Навіть багато нехристиян вірять, що Він – великий і мудрий учитель. Він безперечно, був одним з найвпливовіших людей, які будь-коли жили. Навіть стислий розгляд Ісусових вчень та життя спонукає нас полюбити його та викликає прагнення наслідувати його любов.

Ми маємо зробити все можливе, щоб поставити на міцну основу християнські школи, де кожний викладач був би одухотворений Богом і відповідно підготовлений, і в яких всі заняття і навчальні посібники в школах і вузах всіх рівнів повністю відповідали б біблійним принципам, інакше ніколи не виховаємо духовно багату молодь і не розв'яжемо ті негативні проблеми, які людству приніс науково-технічний прогрес (НТП).

Декларацією правил життя у християнському гуманістичному (спрямованому на розвиток людської особистості) суспільстві є Нагірна проповідь Ісуса Христа і Золоте правило мудрості, проголошене в ній. Біблійські моральні норми, на переконання багатьох вітчизняних і закордонних істориків, філософів, соціологів, стали основою уявлень про загальнолюдську мораль, склали етичний базис усієї Європейської цивілізації, оскільки у Нагірній проповіді сконцентровано норми християнської моралі. Як один із засобів духовного відродження нації потрібно впроваджувати морально-етичні виховні курси, які будуть спрямовані на відродження історичних і моральних традицій народу з метою оновлення морально-етичних засад духовності та культури; будуть формувати у молоді систему християнських цінностей, якою вони будуть керуватися упродовж всього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрушенко В. Л. Філософія [Текст]: в 2-х част. / В. Л. Петрушенко. – Львів: Новий світ, 2000, 2011. – Ч. 1: Світова філософія, фундаментальні проблеми філософії. – Ч. 2: Релігієзнавство, етика та естетика, логіка; [навч. посібник для студентів ВНЗ України III – IV рівнів акредитації]. – 647 с.
2. Причепій Є. М. Філософія: [підручник] / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с. (Альма-матер).

3. Калашніков В. Г. Зближення науки та релігії / В. Г. Калашніков // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острого: Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 205–221.
4. Закович М. М. Про духовність і освіту / М. М. Закович // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 42–44.
5. Поліщук Н. В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді: [монографія] / Н. В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2012. – 464 с.
6. Лубський В. І. Релігієзнавство: [підручник] / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. – К.: Академвидав. 2006. – 431 с. (Альма-матер).
7. Москалець В. П. Психологія релігії: [посібник] / В. П. Москалець. – К.: Академвидав., 2004. – 240 с. (Альма-матер).
8. Шуре Е. Ісус (Місія Христа) / Е. Шуре; пер. з франц. Л. І. Герасимчука. – К.: Криниця, 2002. – 76 с.
9. Яроцький П. Л. Релігієзнавство: [навч. посібник] / П. Л. Яроцький. – К.: Кондор. – 2004. – 76 с.
10. Причепій Є. М. Філософія: [підручник] / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с. (Альма-матер).

Сакун Айта Валдуrowна, кандидат філософських наук, доцент

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МИСЛЕННЯ: КОНТЕКСТ МОДЕРНУ

В статті досліджується проблема мислення в еволюції наукового пізнання в новоевропейській інтелектуальній традиції. Показано вплив способу мислення на формування культури, людини та науки.

Ключові слова: мислення, людина, наука, творчість, пізнання, раціоналізм

АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МЫШЛЕНИЯ: КОНТЕКСТ МОДЕРНА

В статье исследуется проблема мышления в эволюции научного познания в новоевропейской интеллектуальной традиции. Показано влияние способа мышления на формирование культуры, человека и науки.

Ключевые слова: мышление, человек, творчество, наука, познание, рационализм

ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF THOUGHT: THE CONTEXT OF MODERNITY

The paper investigates the problem of thinking in the evolution of scientific cognition in modern European intellectual tradition. The influence of a way of thinking about a culture, and human sciences is shown.

Keywords: thinking, person, art, science, cognition, rationalism

Виокремлення людини з природи, здатність до культурного життя обумовлені здатністю до мисленнєвої діяльності, яка виступає імперативом еволюції суспільства. Етос мислення визначає як епоху в цілому, так і її важливі сфери. Особливого значення процес мислення відіграє у розвитку науки. В її формуванні приймають участь як емпіричні, так і теоретичні дослідження. Результатом є становлення наукового мислення, концептуалізованого в теоретичному дискурсі «філософія науки». Її завдання полягає у визначенні найважливіших конститuentів раціональності наукового знання. Конкретний спосіб застосування логічних процедур формує норми раціональності мислення, правила методологічних рефлексій. Теоретичне відтворення поступу наукового мислення найбільш доцільно розкривається в дослідженні його історичної цілісності в конкретну епоху, концептуалізуючись у філософсько-науковому знанні.

Важливо розрізнити два значення поняття «філософія науки». У широкому розумінні вона є рефлексією, яка розпочалася з виникненням сучасного європейського мислення і реалізувала себе головним чином у рамках гносеології; у вузькому розумінні «філософія науки» – це напрямок сучасної європейської філософії, який виник у середині XIX століття. Отже, коли йдеться про філософію науки епохи Модерну, то мається на увазі перше розуміння цього поняття. «Філософія науки» як спосіб раціонального мислення є хоча й автономною, проте частиною філософії взагалі, з якою вона у загальних рисах має спільну еволюцію та історичну долю. І питання про трансформацію чи кінець філософії у постсучасний період не оминуло й філософію науки.

Уявлення про модерне бачення науки формували не тільки і не стільки представники класичної філософії, скільки сучасні філософи-постмодерністи. Іншими словами, для розуміння теоретичного уявлення про наукове мислення епохи Модерну та постмодерну потрібно мати на увазі сучасні філософські дискусії про природу, місце та роль філософії класичної та посткласичної доби. Причому вони носять принциповий характер, оскільки мова йде про долю філософії в цілому. Після Г. Гегеля філософія із систематичної форми знання, якою вона була в епоху класики (модерну), стає переважно критичною і скептичною. Предметом її критики також є розум, однак на відміну від класичного критицизму (кантівського, наприклад), метою цієї критики є не створення вільної від догматизму, заснованої виключно на розумі метафізичної картини світу, а навпаки, доказ безсилля розуму створити таку картину. Критицизм тут – наслідок не зміцнення, а зруйнування віри в розум, який залишається системоутворюючою силою, залишаючись в кращому випадку зняряддям критики кожної системи. Якщо «класична філософія завдяки розуму прагнула виявити субстанційну єдність світу, то тепер подібна спроба оцінюється як загроза людській свободі, як прояв влади над людиною обезособлених сил і структур. Свобода і розум постають у взаємовиключному відношенні. Свобода, якщо і можлива, то за межами раціонального мислення, яке дозволяє досягнути взаєморозуміння і згоди» [8, с. 35].

В такому випадку постає питання про місце філософії сьогодні. Адже якщо свобода може бути досягнута завдяки розуму, який повністю належить до монополії науки, то філософія в її класичному розумінні, схоже, дійсно неможлива, отже, і не потрібна. В кращому випадку за нею зберігається значення своєрідної експериментальної площадки для проведення різних семантичних дослідів, які руйнують будь-яку стабільність, порушуючи стійкість і єдність мисленнєвих форм, які розширюють зону незгоди і конфронтації. В своєму постмодерністському трактуванні філософія втрачає значення не лише етичної теорії, яка формулює принципи загальнолюдської моралі, але й епістемології, що містить у собі спільні основи наукового пізнання. Якщо раніше її поважали в якості вищої інстанції у вирішенні проблеми культури, яка показує в ній місце науки, моралі й мистецтву, то тепер кожна з цих областей мислить себе самодостатньою, не маючи потреби в ніякій філософії, що стоїть над нею. Але тим самим руйнується й те, що надавало їм цілісність і єдність. Тепер немає спільної для всіх моралі, як немає істини, взагалі ніякого універсального, абсолютного, загальнозначимого смислу; кожний смисл обмежений рамками конкретної ситуації, за межами якої втрачає свою істину і значення. Кожний може поступати як захоче, і видавати за істину те, що йому вигідно і корисно [8, с. 36]. Це і є основною проблемою, яку намагаються вирішити учасники постійних дискусій стосовно місця і призначення філософії в контексті постмодернізму.

Доцільно зазначити, що питання, з якого часу веде свій відлік сучасна філософія (епохи постмодерну), чи існує певний критерій, згідно з яким можна відносити тих чи тих філософів до постмодерністів, та інші дотичні до них питання є дискусійними [2]. Враховуючи складність і неоднозначність вказаного питання, варто вести мову скоріше про «певний модерний та постмодерний соціокультурні простори, в яких тематизують бачення науки та наукового мислення» [3, с. 4].

Стосовно останнього, то воно виникло в Європі у просторі науки Нового часу. Цю тезу поділяють усі дослідники феномену науки. Проте причини її виникнення вказують різні. Для екстерналістів – це «зовнішні», соціально-культурні феномени. Так, у Дж. Нідема – це злиття діяльності ремісників та вчених-схоластів в період зародження новоєвропейського суспільства; у Р. Мертон та П. Реттансі – це вплив пуританізму і герметизму на формування раціональності та емпіризму як головних засад науковості й наукового мислення [3, с. 4].

На противагу цій позиції О. Койре пов'язує виникнення науки з радикальною зміною способу мислення у Новий час, що знайшло своє відображення зокрема у відмові від античного розуміння «космосу» та «геометризації простору». Виходячи з цих методологічних засад, він піддає різкій критиці спроби екстерналістів показати розвиток наукової думки як безпосередній результат змін у матеріальному виробництві. З його точки зору, розвиток науки не є неперервним, лінійним. Між науковим мисленням Нового часу та науковим мисленням середньовіччя «немає органічного зв'язку» [3, с. 5].

Дискусії «екстерналістів» та «інтерналістів» про причини виникнення науки та чинники її розвитку є сучасними спробами досягнути науку в новоєвропейській період. І якщо стосовно шляхів її виникнення серед сучасних філософів та істориків науки тривають дискусії, то відносно її місця та ролі в модерній культурі спостерігаємо однаковість. Зокрема, однією з визначальних рис модерного періоду є *сцієнтизм, тобто віра у безмежні можливості людського розуму і в першу чергу науки*. Її авторитетом освячують політичні доктрини. Від її імені проголошують моральні заповіді. Вона є вищою апеляційною інстанцією для всіх інших видів людської діяльності. Що ж до труднощів, що виникали як у самому процесі пізнання, так і в процесі імплементації його результатів, то їх

пояснювали недостатньою розвиненістю науки. Зазначимо, що контроверза «сцієнтизм-антисцієнтизм» – не лише протилежні мисленнєві підходи стосовно науки, а й певна соціально-культурна дилема. Тобто вона орієнтує на дослідження науки і наукового мислення в культурно-історичному контексті. Цей контекст і дає змогу з'ясувати витoki соціального оптимізму вчених епохи Модерну, і занепокоєність учених сьогодення [5, с. 65].

Апеляцію до філософії як певного метадискурсу, згідно з Ж.-Ф. Ліотаром, і можна оцінити як прикметну особливість науки модерного періоду. На фундаменталізм як на характерну науку цієї епохи вказує і Р. Рорті. Ініціатива фундаменталізму, за Р. Рорті, становить осереддя традиційної епістемології [9, с. 132]. З точки зору цієї ініціативи, будь-яка наука може стати законною, якщо всі її істинні твердження можна перевірити. У кінцевому підсумку саме філософія, точніше – епістемологія, прояснювала те, що обґрунтовувало наукові твердження, і той рівень легітимності, на який вони могли б розраховувати. Без такої легітимації наука ґрунтувалася б на піску, тобто не мала основи. На практиці ж епістемологи використовували в якості зразків сучасні їм науки, котрі ідентифікували як успішні, починаючи зі «сліпого» захоплення Р. Декарта математикою, Б. Спінози – геометрією і закінчуючи сучасною модою на фізику.

У цьому контексті сучасні спроби подолання епістемології означають відмову від філософії фундаменталізму. Одним із лідерів такого повороту є В. Куайн з його концепцією «натуралізованої епістемології», який закликає позбавити епістемологію її апріорного та упривілейованого статусу і витлумачує як рівну серед рівних, як одну з багатьох наук. Проте, зазначає Ч. Тейлор, існує і більш загальна епістемологічна традиція, у межах якої філософія фундаменталізму постає у «гротескній формі». Ця традиція пропонує таку інтерпретацію епістемології, яка сфокусована не стільки на фундаменталізмі, скільки на такому розумінні природи знання, яке його уможливило. У вигляді короткого резюме цю традицію можна викласти так: «знання належить розглядати як істинну репрезентацію незалежної реальності у свідомості» [5, с. 408].

В рамках модерної філософії виникли й розвивалися дві головні філософські епістемологічні концепції мислення – раціоналізм та емпіризм. Перша традиція вбачала основи знання в істинах розуму, апріорних істинах інтелектуальної інтуїції. Друга виходила з того, що у фундаменті знання перебувають істини досвіду, які є результатом чуттєвого сприйняття людиною світу. Відповідно до цього перша традиція тяжіла до побудови дедуктивної системи знання, ґрунтованої на апріорних аксіомах інтелектуальної інтуїції; друга розглядала процес пізнання як отримання індуктивних узагальнень з окремих емпіричних істин, які містять вірогідне знання. Хоча ці дві протилежні концепції є лише різними сторонами по суті однієї й тієї самої моделі пізнання. Той загальний зміст цієї моделі, який є інваріантним як для раціоналізму, так і для емпіризму, можна назвати концепцією «обґрунтування».

Нагадаємо, що вчені епохи Нового часу не лише сприймали його духовну атмосферу, а й самі, як правило, були філософами та ідейними натхненнями цієї епохи. Тому проблема «обґрунтування» для них не була якоюсь окремою, особливою проблемою. Своєрідною альтернативою концепції «обґрунтування» є філософська доктрина І. Канта. На противагу модерній філософії як раціоналістського, так і сенсуалістського спрямування, німецький філософ наголошував на діяльнісному характері пізнання, на механізмах народження знання внаслідок накладання певної мисленнєвої категоріальної сітки, матриці апріорних форм розсудку на реалії емпіричного світу. Не викликає заперечення, що «коперніканський переворот» І. Канта у філософії практично звівся до експлікації реальної практики ґносеолога і загальної культури мислення модерного періоду: порядок речей у природі відповідає порядку речей у мисленні і багато в чому визначений ним. Цей поворот гіпертрофує принцип тотожності структур буття та людської свідомості, абсолютизує пізнавальне ставлення людини до світу та рефлексивні форми його осягнення [3, с. 7].

Як відомо, на думку І. Канта філософія покликана відповісти на три взаємопов'язані питання: «Що я можу знати?», «Що я повинен робити?», «На що я можу сподіватися?», які дають відповідь на питання «Що є людина?». Завдяки такій постановці питання родоначальник німецької класичної філософії підійшов до розуміння необхідності подолання класичної «ґносеологічної робінзонади», яка заводила у глухий кут представників як емпіричного, так і раціоналістичного мислення. Подолати нездатність цієї контроверзи можна було завдяки трансценденції індивідуального суб'єкта пізнання. Стосовно останнього трансцендентальні форми мислення дійсно є апріорними, оскільки вони напрацьовані попередніми генераціями людей.

Якщо І. Кант використовував трансценденталізм для обґрунтування можливості наук про природу, то його послідовник Е. Гуссерль переймається пошуком сенсу науки та її місця у людській життєдіяльності. Криза сучасної європейської науки, на його думку, полягає насамперед у тому, що вона відчужена від людини, тому не здатна зарадити їй у розв'язанні нагальних життєвих проблем. В

силу чого не випадково він звертається до «життєвого світу» людини як основи наукового пізнання, де й можливо віднайти сенс і цінність науки у культурі. Щоправда, фундатор феноменології зводить «життєвий світ» знову ж таки до людської свідомості, а саме до того її шару, який не затьмарений науковими інтерпретаціями та рефлексіями. Дана тематика знайшла продовження у М. Гайдеггера, для якого буття людини у світі – одне з центральних понять його концепції. На думку філософа, людина, по-перше, завжди зацікавлена, заангажована, захоплена процесом репрезентації світу, по-друге, вона має справу з речами цього світу, по-третє, маємо справу зі спроможністю розуміти їх. Понад те, ми можемо провести межу між уявленням про об'єкт та самим цим об'єктом, але не між моєю поведінкою, яка реально зв'язує мене з цим реальним об'єктом та уявленням про нього. А якщо це так, то не може існувати суб'єкта пізнання, до якого апелювала модерна наука і філософія. Іншими словами, звернення до області гуманітарних наук, що передбачає розгляд буття людини у світі, підриває засади класичної епістемології та принципів її мислення [3, с. 8-9].

Другий напрям – це продовження дослідження людської свідомості у феноменології та логіці Г. Гегеля, який, нехай і в «обернених формах», показав фундаментальну картину «одіссеї» людського духу. Розвиток пізнання, відповідно до позиції філософа, має кумулятивний характер, де нижчі його форми «знімаються» вищими, створюючи «нудотну позірність розмаїття»[1].

В подальшому «кумулятивний» образ науки та відповідний йому тип мислення був розвинений у неопозитивістських моделях пізнання. Характерними рисами цих моделей є визнання надісторичних істин, нагромадження яких становить суть процесу розвитку наукового знання; розуміння динаміки наукового знання тісно пов'язане з проблемою демаркації (все те, що не є наука, має бути відкинута); повна елімінація хиб з історії науки; образ незмінної статичної науки загалом.

В сучасній західній філософії науки «лінійні», кумулятивні моделі розвитку мислення і пізнання зазнають остракізму. Відомий представник постпозитивізму П. Фейсрабенд критикує концепції, згідно з якими в процесі зростання знання зберігаються всі досягнуті результати й додаються деякі нові. Він наполягає на тому, що теза про кумулятивність хибна, оскільки не враховує існування альтернативних теорій. Останні, на його думку, є несумісними. Тому їх неможливо дедукувати одна з одної. Хибною, на думку П. Фейсрабенда, є й інша підвалина кумулятивізму, а саме положення про інваріантність термінів різних теорій. Він твердить, що значення термінів залежить від контексту теорії, в якій вони функціують. Оскільки ці теорії несумісні, то й значення термінів незіставні одне з одним, що унеможлиблює існування «нейтральної мови науки». Наприклад, «маса» в «теоріях Ньютона та Ейнштейна – це два різних поняття. Отже, кожна успішна теорія має напрацювати власну мову» [3, с. 10].

Як відомо, філософія і філософське мислення епохи Модерну була зорієнтована переважно на природничі науки та історію, розвиток якої зображали як лінійний процес, в якому людина є лише засобом його реалізації. Розуміння історії, людини, суспільних відносин, ґрунтоване на засадах раціоналізму і технікоцентризму, з одного боку, призводило до утопічних ілюзій або соціального розпаду, а з іншого – все багатство людської суб'єктивності зводилося до тотального панування розуму над іншими людськими якостями, а саму людину витлумачували лише як додаток до навколишнього світу та засіб суспільного прогресу [5, с. 35].

Водночас таке розуміння людини у рамках модерної науки є дещо поверховим і спрощеним, адже саме цьому періоду ми завдячуємо тим ідеям, які залишаються досить привабливими й нині. Це насамперед Ідеї автономії людини, її індивідуальної свободи, громадянських прав тощо [7]. Ці два суперечливі моменти у розумінні образу людини в модерний період зумовлюють амбівалентне ставлення до місця людини у філософській картині дійсності. Дилема полягає в наступному: або індивідуальна абсолютна воля, яка веде, скоріше всього, до анархізму, або абсолютне панування суспільного закону, що призводить до тоталітаризму.

Модерн у своєму тлумаченні свободи був націлений на безмежне кількісне розширення сфер економічної, наукової та політичної діяльності людини. Саме межі, поставлені природою та соціокультурною реальністю сьогодення, були причиною кризи світоглядних уявлень доби Модерну. Окрім того, технократизм та функціоналізм епохи Модерну з притаманними для них прагненнями до абсолютізації та уніфікації суперечили ідеальним уявленням щодо абсолютної людської волі, ідеям автономності та самодостатності людського «Я». Це, власне, можна розцінювати як внутрішні суперечності культури Модерну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель // Энциклопедия философских наук. В 3-х т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.

2. Діалектика без аналогії / М. О. Булатов, В. П. Загороднюк та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – 150 с.
3. Загороднюк В. П. Бачення знання та людини у філософії Модерну та Постмодерну / В. П. Загороднюк // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 3-21.
4. Кьєркегор С. Страх и трепет: пер. с дат. / С. Кьєркегор. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
5. Після філософії: кінець чи трансформація? – К. : Наукова думка, 2000. – 365 с.
6. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – М.: Наука, 1986. – 542 с.
7. Філософія. Світ людини: Кол. Монографія. – К.: Наукова думка, 1999. – 220 с.
8. Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 3-57.
9. Rorty R. Philosophy and the Mirror of Nature / R. Rorty. – Princeton, 1979. – 232 p.

Семченко Ольга Ростиславовна, кандидат политических наук

УДК: 323.39 : 316.652.2 (477)

ВНЕШНИЕ И ВНУТРЕННИЕ ФАКТОРЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ УКРАИНЫ

В статье проанализированы внешние и внутренние факторы политической нестабильности в Украине. Агрессия России против Украины рассматривается в зеркале российского общественного мнения. Показана внутривнутриполитическая ситуация в Украине, предшествующая Евромайдану. Сделан вывод о взаимосвязи внешних и внутренних факторов политической нестабильности в Украине.

Ключевые слова: политическая нестабильность, внешние и внутренние факторы нестабильности, внешняя агрессия, проведение реформ

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані зовнішні й внутрішні фактори політичної нестабільності в Україні. Агресія Росії проти України розглядається в дзеркалі російської суспільної думки. Показана внутрішньополітична ситуація в Україні, що передує Євромайдану. Зроблено висновок про взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх факторів політичної нестабільності в Україні.

Ключові слова: політична нестабільність, зовнішні й внутрішні фактори нестабільності, зовнішня агресія, проведення реформ

EXTREMAL AND INTERNAL FACTORS OF POLITICAL INSTABILITY UKRAIN

The article analyzes the internal and external factors of political instability in Ukraine. Russia's aggression against Ukraine is considered a mirror of Russian public opinion. Shows the internal political situation in Ukraine, preceding Evromaydanu. The conclusion about the relationship of external and internal factors of political instability in Ukraine.

Keywords: political instability, internal and external factors of instability, external aggression, reforms

Проблема политической стабильности актуальна для Украины, как никогда за 24 года независимости государства. Ведь только в условиях политической стабильности возможно проводить даже те реформы, которые не всегда соответствуют требованиям и интересам основной части общества.

Цель статьи: проанализировать внешние и внутренние факторы политической нестабильности в Украине. Задачи статьи: проанализировать агрессию России против Украины в зеркале российского общественного мнения, рассмотреть внутривнутриполитическую ситуацию в Украине, предшествующую Евромайдану.

В 2014 г. главной и опасной угрозой политической стабильности Украины стала российская агрессия под руководством В. Путина, в результате которой был захвачен украинский Крым и оккупирована значительная часть Донбасса. Планы по дестабилизации Украины и не скрываются руководством России. Такова была реакция России на свержение Президента Украины В. Януковича, отказавшегося от Евроинтеграции и согласившегося на сближение с Россией.

Следует отметить, что мнения российских политологов и тех, кто себя ими считает о российской агрессии в отношении Украины, существенно отличается. Ряд так называемых «ученых» (С. Наумов,

А. Алейников, А. Кочетков, Е. Ассонов, А. Манойло, А. Кошкин, Е. Липатова) заняли откровенно провластную, лживую и беспринципную позицию, оправдывающую агрессию России в отношении Украины. Чего стоит, например пассаж так называемого доктора исторических наук Сергея Наумова, который вводит в заблуждение читателей журнала «Власть»: «Президент России В. Путин, подписав международный договор о вхождении Крыма в состав Российской Федерации, не только вернул стране исконно русские территории.....» [1, с. 9]. Как известно, никакого международного договора Путин не мог подписать априори. Или же, например, мнение так называемого доктора философских наук Андрея Алейникова, который утверждает, что «В. В. Путин не сделал ничего не укладывающегося в различные, в т. ч. и либеральные, парадигматические социологические конструкции внешней политики и международных отношений...» [2, с. 14]. Вряд ли так думает даже сам Путин.

Следует отметить, что вышеуказанные российские «политологи» очень смелы в своих оценках политики в соседнем государстве, чего нельзя сказать об их позициях относительно собственного государства – России. Например, насколько легитимен третий срок Путина? К сожалению, например, исследователь законности и легитимности в Украине, так называемый профессор МГУ А. Кочетков, не замечен в обсуждении данного вопроса? [3, с. 16]. Или же интересны для обсуждения в среде российских политологов были бы вопросы о российских псевдодемократических институтах – институте выборов (без выбора), свободе слова (без свободы), многопартийности (с доминированием единственной партии в Госдуме и т.д.)?

Справедливости ради следует отметить, что в России есть и принципиальные политологи, не пытающиеся псевдонаучными приемами превратить черное в белое, а называют вещи своими именами. Так, еще в 2009 г. доктор политических наук Александра Глухова озвучила мнение большинства российских и зарубежных политологов о том, что политический режим России является авторитарно-бюрократическим, характеризующимся такими чертами, как «закрытый характер, исключающий возможность реального политического участия для широких слоев населения, наличие дифференцированной, но не консолидированной элиты» [4, с. 106].

О том, что, по сути, Россия уже давно разделилась на две части: относительно благополучный центр (столица) и огромная периферия, живущая по принципу «Не было бы хуже», пишет доктор философских наук Олег Яницкий [5, с. 16]. Речь о том, что именно население периферии в основном легитимирует существующую российскую власть своим безразличием к ней, поскольку 60-70% населения просто не до нее. Люди борются, без преувеличения, за физическое существование. О. Яницкий поддерживает мнение о том, что для простых граждан-россиян доступ к власти закрыт. «Власть, создав «государство корпоративного типа» не желает впускать в свой кооператив креативных, но сторонних людей. В крайнем случае она допускает инкорпорирование этих людей в низовые (муниципальные) структуры власти» [5, с. 16].

Известный российский политолог, професор Европейского университета в Санкт-Петербурге Григорий Голосов называет политику путинской России фильмом ужасов, а российский режим авторитарным, а потому агрессивным [6].

Меняется и российское общественное мнение. Если, согласно социологическим данным опроса, проведенного российским фондом Общественное мнение (ФОМ), в мае поддержку боевиков и ввод войск на территорию Луганской и Донецкой областей поддерживали 28% опрошенных, то в августе таких было 5%. [7].

По результатам опроса «Левада-Центра» (был проведен 19-22 сентября 2014 года по репрезентативной всероссийской выборке городского и сельского населения среди 1600 человек в возрасте 18 лет и старше в 134 населенных пунктах 46 регионов страны) 29% россиян поддерживают акции протеста против вмешательства России в дела Украины. При этом число россиян, поддерживающих «Марши мира», с весны, фактически, не изменилось: 28% в марте против 29% в сентябре. В то же время только 12% респондентов готовы лично принять участие в подобных массовых акциях. Половина опрошенных (49%) по-прежнему не одобряет данные акции [8].

Таким образом, не все в России единодушны относительно поддержки агрессии против Украины. Мнения российской элиты также разделились. Разных позиций придерживаются не только политики и политологи, но и художники и артисты. Как известно, 85 российских деятелей культуры и искусства написали письмо Путину в поддержку позиции президента России по Украине и Крыму. Однако не все представители культуры поддержали такую позицию.

В марте 2014 г. нашлось, и немало, деятелей искусства и культуры России, которые выступили с поддержкой Украины и против агрессии в ее адрес. Письмо подписали такие известные и авторитетные люди, как Лия Ахеджакова, Олег Басилашвили, Армен Джигарханян, Эльдар Рязанов,

Юрий Шевчук, Борис Гребенщиков, Сергей Юрский, Андрей Макаревич, Валентин Гафт, Андрей Мягков, Михаил Жванецкий, Сергей Гармаш, Марк Захаров, Елена Яковлева, Галина Волчек, Андрей Кончаловский, Владимир Балух, Юрий Стоянов, Станислав Садацкий, Александр Розенбаум, Даниил Гранин, Марат Башаров, Сергей Маковецкий, Дмитрий Харатьян, Михаил Кокшенов, Емануил Виторган, Леонид Куравлев, Наталья Фатеева, Борис Акунин [9].

Однако, в настоящее время политика России формируется и реализуется так называемой «партией войны», возглавляемой В. Путиным. О воинственности России свидетельствует тот факт, что военные составляют 70% аппарата федеральных округов, 35% заместителей министров, в частности в Минэкономразвития, Минпромнауки, Минсвязи, Минюсте и Минпечати). Если сравнить состав путинской и ельцинской элиты, то в первой военных и офицеров спецслужб в два раза больше и составляют они 25% от общего количества сотрудников [4, с. 107].

После такой статистики, представленной российскими исследователями, странно и цинично звучат обвинения российской стороны в адрес Украины относительно «киевской хунты».

Рассматривая внешние факторы политической нестабильности Украины, нельзя не учитывать и факторы внутренние. Следует также признать их взаимосвязь. Наша позиция заключается в том, что в результате неэффективной внутренней политики на протяжении всего периода независимости

Украины, приведшей к ослаблению страны по всем направлениям, стала возможна агрессия России, вероломно воспользовавшейся внутренней нестабильностью Украины.

Думается, что среди главных причин Евромайдана не только отказ власти подписать Договор об Ассоциации с ЕС. Важную роль сыграли отсутствие эффективных коммуникаций между властью и обществом, пренебрежение власти по отношению к обществу, высокий уровень недоверия к власти, зашкаливающая коррупция, отсутствие у политических партий внятных вариантов решения насущных общественных проблем. Евромайдан стал новым каналом влияния на власть и новой формой представительства общества и реализации его требований.

Украинский правозащитник, директор общественной организации Институт «Республика» Владимир Чемерис справедливо отмечает, что негативные тенденции в развитии Украины больше мотивированы внутренними, чем внешними причинами. Так, еще в 2004 г. была надежда на то, что в Украине наступит перелом в сфере развития гражданских прав, борьбы с коррупцией, однако, данные доклада этого не подтверждают. Все осталось так, как и было [10].

Так считают и международные эксперты. 1 октября 2014 г. прошли дебаты ПАСЕ, на которых, помимо российской агрессии обсуждались проблемы внутреннего развития Украины. По мнению главного докладчика, главы Мониторингового комитета ПАСЕ австрийца Штефана Шеннаха, одной из основных причин российской агрессии стали внутренние факторы, а именно, «недостаточная четкость в функционировании государственных учреждений, коррупция, борьба между интересами олигархов». В связи с этим политик призвал Украину - наладить интенсивный диалог внутри страны между политическими партиями, представителями гражданского общества, регионов и национальных меньшинств.

Интересный анализ украинской политики содержится в докладе «Государства переходного периода-2014», который был опубликован 12 июня международной неправительственной организацией Freedom House «Правительство Николая Азарова и президент Виктор Янукович фактически осуществили геополитический реверс, отказавшись от подписания Соглашения о ассоциации с Европейским Союзом. Это привело к всплеску народных протестов, стало одной из значимых причин Евромайдана, – говорит Юлия Тищенко Русской службе «Голоса Америки». – Тогдашняя ситуация в стране, фактически, характеризовалась проявлениями авторитаризма, когда правительство манипулировало фактами, избегало публичных дискуссий, игнорировало требования простых людей». Юлия Тищенко говорит о том, что после «революции достоинства» Украина имеет шанс переломить ситуацию, вывести гражданское общество на новый уровень развития [10].

Другая докладчица по вопросам Украины Майлис Пенс добавила, что кроме поиска мирного решения конфликта в Донбассе, украинская власть должна воплощать обещанные реформы, в частности, в законодательной сфере, которая чрезвычайно способствует восстановлению общественного порядка и доверия к власти. «Если государство имеет сильную внутреннюю систему, тогда даже российская пропаганда не будет работать против нее так ошутимо"», - считает Майлис Пенс [11].

Как известно, одним из принципиальных требований Майдана стала люстрация власти, суть которой в очищении власти от тех, кто занимал государственные должности при прежней власти. Принятый Верховной радой Закон о люстрации ограничивает право для чиновников режима Януковича занимать должности в органах власти на 10 лет, для других - 5. К основным критериям

отбора кандидатов во власть относятся: потенциальный кандидат не может входить в список 100 богатейших людей Украины, не должен занимать руководящую должность в исполнительной власти, быть сотрудником администрации при бывшем президенте Викторе Януковиче и быть причастным к нарушению прав человека и коррупционной деятельности. Претенденты должны иметь опыт работы на руководящих должностях минимум пять лет, а также иметь опыт работы в госструктурах не менее семи лет, за исключением МВД, СБУ, Минобороны [12].

С одной стороны закон преследует благие цели, с другой, имея избирательный характер, противоречит логике. Почему, например, он обошел тех государственных чиновников, которые состояли при власти до Януковича. Ведь коррупции и злоупотреблений власти было не меньше. Так, например, по оценкам известной международной организации Transparency International в 2005 г. (период правления В. Ющенко) по уровню коррупции Украина занимала 107-е место среди 158 стран мира. С показателем 2.6 из 10.0 возможных (чем ниже индекс, тем выше уровень коррупции) Украина оказалась рядом с Никарагуа, Палестиной, Вьетнамом, Замбией и Зимбабве. В 2006 г. Украина занимала 99-е место с показателем 2.8., оказавшись между Россией, Сьерра-Леоне и Зимбабве [13, с. 28].

Процесс очищения правящего класса запущен, в результате чего, от власти отстраняются люди, работающие в период президентства Януковича. Среди всех недостатков этого процесса один из главных в том, что государство теряет профессиональных работников, мало связанных с деяниями прежнего режима. В качестве положительного момента следует признать то, что на смену прежним принципам формирования правящей элиты – личным связям, преданности первому лицу, постепенно приходят принципы профессионализма и результативности. Если эти принципы победят и начатое будет доведено до конца, а для этого нужна твердая политическая воля, то у украинского государства появится реальная надежда на возрождение.

Связь между политической стабильностью и проведением быстрых и эффективных реформ признает Президент Украины Петр Порошенко. По его мнению, без реформ от Украины откажутся все международные инвесторы, может произойти новый социальный бунт, а страна останется наедине с Россией.

Президент Европейского Совета Герман Ван Ромпей, выступая в сентябре 2014 г. на 69-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, отметил, что украинским властям необходимо продолжить реализацию важнейших реформ в стране для достижения долгосрочного мира. «Эти реформы - экономическая, политическая, конституционная - обеспечат успех долгосрочного политического решения», - по его словам, политическая жизнь страны и процветание должны принадлежать всем ее гражданам. Украина равных прав с новым социальным контрактом и честным балансом между частями и целым - лучший путь для обеспечения будущего страны», - добавил президент Европейского Совета. Он подчеркнул, что ЕС и страны-члены готовы поддержать Украину на этом пути, о чем, в частности, свидетельствует ратификация соглашения об ассоциации Верховной Радой Украины и Европарламентом [14].

Выступая на презентации пакета реформ «Стратегия 2020» 25 сентября 2014, Президент Петр Порошенко заявил, что внутренняя угроза в Украине не менее опасна, чем действия оккупантов. «Нам нужны реформы, аж горит. Путь тектонических изменений нам надо не просто пройти, а пробежать. Политическая воля у нас есть, а вот обратного пути точно нет», - заявил Порошенко. «Только реформы могут обновить государство, не способное отвечать на запросы граждан. Альтернативой этому является тотальный коллапс. Только реформы способны удовлетворить революционные требования украинских граждан. Альтернатива - мощный протест», - пояснил Порошенко.

Он сказал, что без реформ от Украины откажутся все международные инвесторы, и она останется один на один с Россией. «Именно поэтому «Стратегия 2020» предусматривает более 60 реформ и специальных программ, которые надо запускать почти одновременно. Нам очень не советовали начинать реформировать все сферы общества, потому что это плодит врагов. Но меня не интересует, кто против реформ. За реформы - украинский народ», - заявил Порошенко [15].

Итак, на основе изложенного можно сделать вывод, что в украинских условиях политическая нестабильность привела к переходу общества от институционализированных («закрытых») форм политического участия (электоральное участие, деятельность в политических партиях) к неинституционализированным («открытым») формам политического участия (социальным протестам). Причинами политической нестабильности в Украине стали как внешние, так и внутренние факторы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Наумов С. Украинский кризис как момент истины для российской политики / С. Наумов // Власть. – 2014. – С. 5-10.
2. Алейников А. Посткрымские конфликты: стоил ли Париж (Шенген) мессы? / А. Алейников // Власть. – 2014. – С. 10-16.
3. Кочетков А.П. О новой власти в Украине / А.П. Кочетков // Власть. – 2014. - № 4. – С. 16-23.
4. Глухова А. Российское общество перед модернизационным вызовом / А. Глухова // Полис. – 2009. - № 6. – С. 105-118.
5. Яницкий О. Протестное движение 2011-2012 гг.: некоторые итоги / Олег Яницкий // Власть. – 2013. - № 2. – С. 14-19.
6. Голосов Г. В. Мнение: почему Кремль продолжает ошибаться на Украине. – РБК-Политика 06.08 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rbcdaily.ru/politics/opinion/562949992070827>
7. Лишь 5% россиян поддерживают ввод на Донбасс армии РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/lish-5-rossiyan-podderzhivayut-vvod-na-donbass-armii-rf-151502_.html
8. Почти треть россиян поддерживает "Марши мира" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/09/25/7038869/>
9. Андрей Кончаловский, Эльдар Рязанов, Марк Захаров, Леонид Броневой и другие осудили агрессию России в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: oinfo.ua/sociaty/866510
10. Freedom House: Украина и период политической турбулентности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/content/ukraine-freedom-house/1935556.html>
11. В ПАСЕ призвали Украину не забывать об обещанных внутренних реформах, несмотря на военную агрессию РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://censor.net.ua/n305199>
12. Турчинов торопит Порошенко с подписанием закона о люстрации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/power/2014/09/25/995027.html>
13. Мациевский Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине / Ю. Мациевский // Полис. – 2010. - № 5. – С. 17-37.
14. Для долгосрочного мира Украине нужны реформы – Ван Ромпей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/power/2014/09/26/995146.html>
15. Порошенко понимает, что без реформ будет новый бунт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/09/25/7038887/0>

Скриль Сергій Анатолійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економіко-правового інституту

УДК : 316.652

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК РЕГУЛЯТИВНИЙ ПРИНЦИП ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ**

У статті розглядається принцип верховенства права як один із ключових регуляторів формування та функціонування політичних інститутів. Аналізуються європейські стандарти діяльності публічних органів.

Ключові слова : верховенство права, публічна влада, політичні інститути, адміністративні процедури, правова держава

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА КАК РЕГУЛЯТИВНИЙ ПРИНЦИП ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ**

В статье рассматривается принцип верховенства права как один из ключевых регуляторов формирования и функционирования политических институтов. Анализируются европейские стандарты деятельности публичных органов.

Ключевые слова : верховенство права, публичная власть, политические институты, административные процедуры, правовое государство

THE RULE OF LAW AS A PRINCIPLE THAT REGULATES OF POLITICAL INSTITUTIONS

It this article the author examines the principle of the Rule of law as one of the key regulators of formation and functioning of political institutions. European standards of the activity of public agencies are being analyzed.

Key words : *The Rule of law, public authority, political institutions, administrative procedures, constitutional complaint*

Принцип верховенства права має безпосереднє відношення до прав людини та виступає сучасним імперативом побудови правової держави. Його запровадження та утвердження виступає пріоритетним завданням розвитку будь-якої цивілізованої демократичної, соціальної держави. У сучасному світовому порядку принцип верховенства права вже не обмежується рамками вузько-юридичного розуміння. Його зміст отримує нові відтінки (аспекти) значень.

Верховенство права має не тільки правовий, але й політичний зміст, оскільки виступає фундаментом утворення та функціонування політичних інститутів. У зв'язку із зазначеним, актуальність дослідження верховенства права у політико-правовому вимірі полягає у необхідності окреслення чітких стандартів організації та режимів діяльності інститутів політичної системи.

У такому широкому політико-правовому форматі проблема верховенства права досліджувалась, зокрема, у працях В. Авер'янова, А. Пухтецької, П. Рабіновича, Ю. Тихомирова та ін. Серед зарубіжних авторів слід визначити праці А. Дайсі, Ж. Зіллера, Р. Фелона та ін.

У той самий час слід наголосити, що у більшості наукових досліджень, присвячених принципу верховенства права, основна увага приділяється обґрунтуванню засад правового режиму діяльності державної влади як інституту політичної системи. При цьому інші політичні інститути та окреслення правових режимів їх діяльності залишаються поза увагою дослідників принципу верховенства права.

Мета даної статті полягає у визначенні комплексного підходу до верховенства права як регулятивного принципу функціонування не тільки публічної влади, але й недержавних інститутів політичної системи. При цьому автор розглядає принцип верховенства права у контексті політико-правових реформ в Україні.

У науковій літературі виділяють три історичні етапи еволюції розуміння принципу верховенства права : античний (за Платоном та Аристотелем); класичний (за Альбертом Венном Дайсі); сучасний (за визначеннями, що містяться у нормативних актах міжнародних організацій, а саме : Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, робочих матеріалах та річних звітах Світового банку, а також у Рішеннях Європейського Суду з прав людини).

Античне визначення верховенства права впливає з переконання в тому, що найкращою формою державного правління є правління благонадійного диктатора, оскільки практика доводить, як вважав Платон, що люди з необхідними лідерськими якостями зустрічаються дуже рідко. Відповідно, він вважав утопією правління неблагонадійного диктатора. У свою чергу, Аристотель обстоював позиції верховенства права при розгляді питання, що краще для правителя: владарювання на власний розсуд або відповідно до права. На переконання Аристотеля, правління повинно здійснюватись відповідно до права, виключаючи саморозсуд.

Класичне визначення верховенства права запропоноване англійським вченим-конституціоналістом Альбертом Венном Дайсі, який у своїй праці «Вступ до науки конституційного права» сформулював доктринальні ідеї розуміння та застосування цього принципу :

- 1) верховенство закону, сутність якого в тому, що всі особи (індивіди та уряд) мають підкорятися закону;
- 2) концепція справедливості, яка надає особливого значення судовому розгляду справ, заснованому на законах та стандартах та важливості процедур;
- 3) обмеження дискреційних повноважень;
- 4) доктрина судового прецеденту;
- 5) законодавство за загальним правилом не повинно мати зворотної сили;
- 6) незалежність судової влади;
- 7) моральна основа права [1].

Сучасне розуміння принципу верховенства права розглядається в контексті глобалізаційних, європейських інтеграційних, економічних, правових та інших аспектів реформування світового правопорядку.

Так, інший професор конституційного права Великої Британії Г. Вейд принципу верховенства права надає п'ять різних, але взаємопов'язаних значень : 1) принцип верховенства права означає, що всі дії держави повинні бути вчинені відповідно до права в тому сенсі, що всі дії виконавчої влади, що торкаються прав та свобод індивідів, мають бути уповноважені правом; 2) діяльність виконавчої

влади має здійснюватися згідно з тими нормами та принципами, які обмежують її дискреційні повноваження та унеможливають зловживання; 3) всі спори стосовно законності актів державних органів мають бути вирішені судами, які є незалежними від виконавчої влади; 4) закон повинен бути єдиним для держави та особи у тому сенсі, що уряду, якщо це не є необхідним, не можуть належати привілеї та виняткові повноваження щодо відмови застосування деяких положень закону; 5) поза сферою державної адміністрації верховенство права означає, що ніхто не може бути покараний за злочини, які не визначені законом [2].

Р. Фелон підкреслює, що переважна більшість сучасних концепцій верховенства права визначають три основні «цінності та цілі, яким має слугувати верховенство права: 1) захист від анархії та війни усіх проти усіх; 2) надання людям можливості планувати свою діяльність з розумною впевненістю, що вони можуть передбачити наслідки різних дій (маються на увазі, в першу чергу, дії органів публічної влади); 3) гарантії від принаймні деяких видів саморозсуду (свавілля) державних посадовців» [3].

У свою чергу Ж. Зіллер зазначає, що концепції правової держави, законності та верховенства права розвивалися у різних країнах, проте, не будучи ідентичними, принцип законності та верховенства права разом передбачають підкорення адміністративному праву, а отже, судовому контролю [4].

Отже, сучасні підходи до тлумачення принципу верховенства права мають не абстрактний та філософський характер, а наповнені конкретним юридичним змістом та встановлюють «магістральний шлях» для чіткого визначення режиму діяльності інститутів політичної системи. Як слушно зазначає В. Авер'янов, верховенство права доцільно тлумачити як принцип функціонування держави, який означає забезпечення: по-перше, пріоритетності прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; по-друге, безумовного підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інституцій та посадових осіб вимогам реалізації та захисту вказаних прав [5, с. 73]. Тобто, йдеться про ідеології «служіння держави» інтересам людини.

Окремі положення такої ідеології зафіксовані у робочих матеріалах Світового Банку під назвою «Світовий банк та Реформи Верховенства права» [6]. У даному дослідженні наводиться обґрунтування трансформації сучасного тлумачення принципу верховенства права, а також основні напрямки реформування на його основі: 1) законодавства (прийняття законів у п'яти основоположних сферах – власність, договори, компанії, банкрутство, конкуренція); 2) інституцій (у тому числі – реформування судів, органів виконавчої влади, органів реєстрації права на власність, інституту омбудсмена, юридичних навчальних закладів та центрів підготовки судових працівників, асоціацій адвокатів, виконавчої служби).

Таким чином, існує певний логічний зв'язок між принципом верховенства права та функціонуванням політичних інститутів. До останніх зазвичай відносяться: публічна влада, політичні партії, громадські організації, різноманітні соціальні групи впливу на прийняття політичних рішень (релігійні, культурні та ін.) Верховенство права виступає фундаментальним регулятивним елементом сучасної політичної системи.

Надалі необхідно «вмонтувати» цей принцип у режим функціонування політичних інститутів. Серед сегментів, що потребують такого втілення принципу у політичну складову, є адміністративно-процедурний, безпосередньо пов'язаний із відносинами у форматі «публічна влада – особа». У цьому контексті для реформування системи державного управління в Україні актуальним залишається втілення стандартів «належного управління», сформульованих експертами Ради Європи:

Група 1. Стандарти, що стосуються забезпечення законності недискримінація; рівність; пропорційність; заборона зловживання владою; безсторонність; обов'язок зазначати підстави адміністративних рішень; право на оскарження адміністративних рішень.

Група 2. Стандарти, що застосовуються до участі індивідів: участь індивідів у вирішенні спорів певними альтернативними способами; право бути заслуханим та робити заяви.

Група 3. Стандарти, що відносяться до виконання рішень: етичність, ефективність, постійність надання адміністративних послуг.

Група 4. Стандарти, що стосуються забезпечення прозорості та контролю: використання простої, зрозумілої та сприятливої мови; зазначення можливих засобів захисту та строків для їх використання; повідомлення про прийняті рішення; захист відомостей; повага приватності; запити про надання інформації; дотримання конфіденційності; прозорість адміністративної діяльності; доступ до інформації [7].

Також необхідно згадати про регулювання процедур, які впливають з міжнародно-правових угод

України :

- податкові процедури на підставі ст. 67 Конституції України;
- соціальні процедури на основі ст. 46 Конституції України;
- процедура щодо отримання інформації про навколишнє середовище;
- процедура захисту інформації на основі ст. 32 Конституції України;
- процедура відповідальності держави як принцип конституціоналізму;
- процедура для реалізації свободи зборів та її обмеження;
- процедура місцевих виборів на підставі ст. 71 Конституції.

Встановлення зазначених, а також багатьох інших адміністративних (імперативних за своєю юридичною природою) процедур є втіленням у політичну систему доктрини конституціоналізму, головна ідея якої полягає у правовому обмеженні державної влади. Сучасний конституціоналізм може бути певним чином ототожнений з ідеологією лібералізму, яка набула розвитку в країнах західних демократій.

Наступним сегментом втілення принципу верховенства права у політичну систему є «політико-правовий простір» функціонування недержавних інститутів політичної системи. Безумовно, що недержавні політичні інститути існують за іншими стандартами правового регулювання. Відповідно, принцип верховенства права у цій «недержавній політичній матриці» наповнюється новим змістом. Оскільки, як вже зазначалось, досліджуваний принцип має безпосереднє відношення до природних, невідчужуваних прав людини, то в регулюванні політичних інститутів (у першу чергу – недержавних), він повинен розглядатися як алгоритм реалізації політичних прав і свобод. Але відомо, що в сфері реалізації прав людини діють інші, – диспозитивні за своєю юридичною природою, правила поведінки. Диспозитивний стандарт правового регулювання визначається наступним чином: дозволяється все, що не заборонено законом». Тобто, верховенство права як універсальний принцип регулювання суспільних відносин, у тому числі інститутів політичної системи, за своїм юридичним змістом повинен поєднувати імперативну (обмежувальну – для публічної влади) та диспозитивну (загальнодозвільну – для інших політичних інститутів) складові.

Таким чином, необхідно розширити зміст принципу верховенства права, який, на думку автора, має наступні ознаки :

1. Верховенство права є універсальним принципом регулювання суспільних відносин у демократичній державі та охоплює всі сфери суспільного життя. При цьому демократію слід розглядати в контексті прецедентної практики Європейського Суду з прав людини, відповідно до якої, демократія – це не тільки система влади, при якій органи державної влади обираються вільно населенням країни, але й плюралізм думок та толерантність суспільства.

2. У сфері діяльності публічної влади як інституту політичної системи принцип верховенства права передбачає встановлення імперативного режиму: «дозволяється виключно те, що передбачено законом». Даний режим є способом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління, а також відображає спосіб організації життя суспільства на правових засадах, на відміну від анархії.

3. У недержавній сфері регулювання суспільних відносин принцип верховенства права передбачає встановлення диспозитивного режиму: «дозволяється все, що не заборонено законом».

4. Верховенство права є способом організації належної правової системи та охоплює принципи правової визначеності, заборони неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів.

5. Гарантом (умовою існування та дієвості) принципу верховенства права є незалежна судова система.

Таким чином, реалізація принципу верховенства права органічно пов'язана із забезпеченням стабільного та прогресивного розвитку політичних інститутів. Принцип верховенства права охоплює всі сфери суспільного життя та є фундаментальною засадою нормативної складової політичної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dicey A. V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution / A. V. Dicey. – Indianapolis : Liberty Classics. – 1982. – P. 102.
2. Wade H. Administrative Law / H. Wade. – Oxford, 1984. – P. 25.
3. Fallon Richard H. «The Rule of Law» as a Concept in Constitutional Discourse / Richard H. Fallon. – Col. Rev. – 1997. – №1. – P. 8-9.
4. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС / Пер. з фр. В. Ховхун / Жак Зіллер. – К. : Основи, 1996. – С. 232.
5. Авер'янов В. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади : питання теорії та практики

- реалізації // Право України. – 2010. – № 3. – С. 72-79.
6. The World Bank & Rule of Law Reforms. Working Papers Series. – December 2005. – No.05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lse.ac.uk.
7. Попередній звіт щодо підготовки консолідованого модельного кодексу «good administration» від 02.03.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.coe.int.

Телелим Ірина Володимирівна, кандидат політичних наук, викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського державного аграрного університету

УДК 323.2:316

ДЕВІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЇЇ ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

У статті розглядаються особливості становлення і функціонування політичної системи України часів її незалежності в контексті розвитку сучасного українського політичного процесу.

Ключові слова : політичний процес, політична система, девіація, інновації, легітимність, право, реверсивність, колективна свідомість

ДЕВИАЦИЯ УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В КОНЦЕ ХХ – В НАЧАЛЕ ХХІ СТ.: ЕЕ ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматриваются особенности становления и функционирования политической системы Украины в период ее независимости в контексте развития современного украинского политического процесса.

Ключевые слова : политический процесс, политическая система, девиация, инновации, легитимность, право, реверсивность, коллективное сознание

DEVIATION OF THE UKRAINIAN POLITICAL PROCESS AT THE END OF XX – ON BEGINNING OF XXI ITEM. : ITS CAUSES AND EFFECTS

In the article the features of becoming and functioning of the political system of Ukraine are examined in the period of its independence in the context of development of the modern Ukrainian political process.

Keywords : political process, political system, deviation, innovations, legitimacy, right, reversibility, collective consciousness

Аналізуючи вектор розвитку українського політичного процесу з часів її незалежності у 90-і роки минулого століття, визначаючи його реверсивність, варто шукати причини у девіації становлення і функціонуванні політичної системи України як унікального кібернетичного та соціокультурного феномену, що передбачає виявлення фундаментальних чинників, під визначальним впливом яких відбувалося формування її структури, встановлення загальної логіки функціонування, детермінація алгоритмів діяльності її окремих складових елементів.

Враховуючи принципову незавершеність інституційного інжинірингу управлінської підсистеми українського соціуму, який постає як відкритий політичний процес із циклічно-коливальною динамікою розвитку, метою даної статті є визначення символічних матриць, засвоєних колективною свідомістю двох основних суб'єктів вітчизняного політичного життя – еліти та «пересічних» громадян. Саме через розкриття специфіки інтерпретації ними «бажаного» політичного ладу та засобів його досягнення уможливорюється пізнання етіології управлінської підсистеми соціуму та напрямків її вдосконалення.

Як зазначають дослідники початкового етапу політичного транзиту в країнах, що постали на теренах колишнього СРСР, 1989-1991 роки були позначені значним сплеском проліберальних настроїв у пізньорадянському суспільстві. У 1990 р. 96 % респондентів визначали себе прихильниками прозахідної моделі суспільно-політичного розвитку. За визначенням В. Согріна, ця модель асоціювалася у масовій свідомості радянських громадян із іменами М. Тетчер і Р. Рейгана та могла бути охарактеризована як «буржуазно-індивідуалістичний» лібералізм. Квінтесенцією цієї моделі була максимальна свобода ринкових зв'язків та мінімалізація функцій держави [1, с. 16]. Перші етапи демократичного транзиту в Україні, здавалося б, повністю підтверджували тренд політичних трансформацій, що відбувалися в регіоні Центрально-Східної Європи в цілому: активне включення інтелігенції до політичного процесу, еволюційний характер новацій у напрямку парламентської

системи врядування, розширення прав місцевого самоврядування, територіальних громад тощо. Проте, саме у випадку з Україною відома теза неоніституціоналістів про «залежність від пройденого шляху» проявилася у найбільш драматичний спосіб. Соціокультурні особливості попереднього розвитку, домінування адміністративно-командної економіки та відповідних їй принципів редистрибуції матеріальних і духовних благ, авторитарний політичний устрій тощо, сформували специфічний тип особистості, поширений серед громадян республіки. Він був орієнтований на принципи егалітаризму, колективізму, етатизму та політичного патерналізму. Цей специфічний ціннісний код представників громадськості не міг не «викривлювати часовий вектор» політичних перетворень, породжуючи реверсивні тренди демократизації та стимулюючи організаційні патології в інституційному середовищі політичної системи суспільства.

Як зазначають українські дослідники початкових етапів розбудови інституційного дизайну вітчизняної управлінської ієрархії, сутністю цього парадоксу була згода людей жити в такому просторі, де водночас діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим співіснуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції і стабільності атрибутів політичного ладу [2, с. 718]. Очевидно, під впливом цієї світоглядної дихотомії, згодом, із політичного процесу виключилася і українська інтелігенція, зумовивши, тим самим, значну девіацію українського політичного транзиту від, спочатку аналогічних йому, перетворень у Польщі, Чехії, Угорщині тощо. Швидка девальвація символічної матриці лібералізму у свідомості громадян України підтверджується, зокрема, тим, що на сьогодні лише 1-2 % українців визначають себе прихильниками ліберальної ідеології, розпорошуючи свою підтримку переважно між комуністичними (у більшості своєї люди похилого віку), націонал-демократичними та, як показали останні події, радикальними силами.

У таких, більш ніж специфічних, умовах зовнішнього соціального середовища найпоспідовнішим adeptом ліберального проекту облаштування сфери Політичного став український політичний клас. Цей різновид «організаційної буржуазії» (за термінологією І. Марковіць), зазвичай панує у тих соціумах, де нові ринкові відносини та аномічна соціальна структура виявляються безсилами у справі остаточного демонтажу архаїчних структур політичної культури. Екзистенційна розгубленість громадян (у нашому випадку – України) надає цьому «державному класу» більшу автономію у контролі над ресурсами та необхідну свободу у виборі стратегії розвитку. Його представники широко використовують регіональні, етнічні та групові розбіжності громадян у якості засобу для придушення виклику знизу та боротьби із політичними опонентами [3, с. 195].

Лібералізм української еліти перших років незалежного існування проявлявся, передусім, у засвоєнні групою свідомістю символічної матриці «приватна власність». Практичним втіленням цього стала тенденція, яка запанувала ще за часів «пізнього Горбачова» – «приватизація влади». В результаті, номенклатурний соціалізм перетворився на номенклатурний капіталізм. Відповідним було й прагнення до просування лише на одній ділянці лібералізації – економічній – без врахування всього комплексу суспільних реалій та без суттєвого відкриття політичного простору для «некомпетентних» мас [4, с. 192]. Політичний клас пропонував соціуму ліберальний проект у його редукованому, ранньому варіанті, без врахування суттєвих коректив більш пізніх і, відтак, – модерних ревізій.

Так званий «path dependency» у випадку з елітою проявився у відвертому етатизмі правлячого класу. Навіть особисті конфлікти ключових політичних акторів першої половини 90-х років ХХ ст. не порушували групового консенсусу щодо особливої цінності держави, як механізму реформування та управління економікою і всіма іншими сферами суспільного життя. Не даремно, найбільш ефективними засобами впливу на макроекономічну ситуацію в країні стали державна митна та податкова служби. Своєрідною традицією стала і практика безпосереднього адміністративного втручання у виробництво та фінансово-грошові процеси, за умови збереження за державою чималого обсягу розподільчих функцій (в основному, через бюджетні важелі). Відповідно, починаючи з 1991 року, в країні послідовно створювався авторитарний управлінський гібрид, який поєднав у собі елементи авторитарного президентського врядування із радянською бюрократично-номенклатурною практикою. Лише на перший погляд парадоксальним може виявитися ствердження про те, що на початкових етапах незалежного існування країни вітчизняна еліта була більше заклопотана розбудовою саме держави, а не політичної системи суспільства. Справа в тому, що організованість та ефективність неформальних механізмів вирішення суперечок в середовищі правлячого класу забезпечували усталеність політичних інститутів та дієвість системи розподілу влади, а не навпаки. Як своєрідний доказ цьому, можна привести специфічну «політичну мову», що почала формуватися в процесі таких «позаінституційних» практик. Зокрема, слова «реформа» та «реформування» не сприймалися ані пересічними громадянами, ані професійними функціонерами, як щось спрямоване

на функціональне поліпшення чи вдосконалення конституційного інституційного ладу або введення економічних інновацій. На «глибокій» політичній мові, «реформа» – означала лише новий етап апаратної боротьби, результатом якої була зміна розподілу сил основних «контролерів» владних ресурсів чи, навіть, витіснення їхніх окремих представників з політичної арени. Про цей «макіавелістський цинізм» української еліти згадував й С. Рябов, коли констатував розповсюдженість практики підміни державних рішень міркуваннями політичної доцільності [5, с. 78].

Варто зазначити, що створювана політичною елітою система інституційного панування не лише спиралася, але й чинила зворотній вплив на символічні матриці масової свідомості українських громадян. Так, за спостереженнями зарубіжних дослідників, сучасні українці вважають, що «за радянських часів українське суспільство було більш законотрухане головним чином через те, що радянська система була більш суворою, із чіткою та сильною вертикаллю влади... Існуюча нині демократична система сприяє правовому нігілізму й анархії...» [6, с. 105]. Враховуючи це, перебільшенням видається твердження деяких вітчизняних авторів, що ані суспільство, ані провідники правлячого прошарку чітко не усвідомлювали, заради чого запроваджується інститут президентства та якими можуть і повинні бути оптимальні межі його функціонування. Насправді, маємо справу із чи не єдиним добре спланованим інституційним нововведенням – відлунням авторитарної природи радянської політичної культури.

Наявним є також і відверто випереджальний (у порівнянні із соціальними реаліями) загальний характер інституційних новацій. Стимульовані «сприятливою зовнішньополітичною кон'юнктурою», законодавчі нововведення, і, в першу чергу, – гарантії громадянських прав та свобод – досить часто не знаходили відповідного підґрунтя у правосвідомості переважної більшості українців. Країна перших років незалежності підтверджувала аксіоматичність сентенції Р. Дарендорфа: «Потрібно буде шість місяців на реформу політичних систем, шість років на зміну економічних систем та шістдесят років на революцію у свідомості та серцях людей» [Цит. за : 7, с. 98-99].

Таким чином, культурно-історичні константи, що впливали на соціополітичну ситуацію в Україні, були дихотомічними за своєю природою: на латентному рівні – бажання індивідуальної свободи, цінування приватної власності, прагнення до економічного успіху; на рівні публічному – формальна демократія, конкурентний авторитаризм, пасивність та атомізація суспільства, велика дистанція влади і т. п.

Ця фундаментальна соціокультурна дихотомія не могла не позначитися й на специфіці політичного процесу в Україні, який, в свою чергу, мав та продовжує зберігати конфліктно-кризовий та циклічний характер.

Як наслідок конкурентної участі багатьох сегментів політичної еліти, які вели між собою напружену боротьбу, українська політична система на початок ХХІ ст. опинилася у стані «антагоністичного плюралізму», точці біфуркації, коли подальший розвиток міг здійснюватися лише двома шляхами:

1. «Консолідація» квазіліберальної форми демократії, внаслідок поглиблення внутрішніх суперечок при збереженні існуючої моделі політичного панування та неухильному дрейфі в бік авторитаризму;

2. Лібералізація системи та розвиток поліархічних версій демократії, із обмеженням монополії на владу, відокремленням бізнесу, політики та адміністрування, формалізацією правил взаємовідносин між ними тощо [8, с. 5; 9, с. 72].

Максимумом біфуркаційної стадії політичного розвитку України стали президентські вибори 2004 року та викликані ними компромісні трансформації в інституційному дизайні вітчизняної політичної системи. Як і будь-яке явище, породжене політичними процесами в перехідному суспільстві, «Конституція – 2004» містила в собі більше негативних, ніж позитивних моментів. До найвагомійших з них, з урахуванням думок різних авторів, варто віднести наступні:

1. Формально, нова конституційна модель, яка вступила до дії у січні 2006 р., була наближена до відповідних інваріантів Центрально-Східноєвропейських політій. Але, на жаль, вона містила значні інституційні помилки, які негативно вплинули на ефективність системи стримувань та противаг завдяки введенню принципу «подвійної юрисдикції». Інституційний дуалізм у формуванні уряду; суперечлива система відносин між урядом та президентом із вертикаллю місцевих державних адміністрацій; протистояння між Верховною Радою та Адміністрацією Президента зруйнували виконавчу вертикаль, відкривши шлях для менеджеріального хаосу в країні.

2. Посилення ефекту «групової блокади уряду»: в результаті застосування квотного принципу у формуванні органів влади, останні виявилися «розібраними» між різними групами впливу, була порушена єдність влади. Прийняття парламентсько-урядової моделі врядування за законом № 2222-

IV підвищила міру конкуренції політичних сил і сприяла зростанню нестабільності в діяльності органів державної влади, сформованих на коаліційній основі. На додаток до цього, через слабкі та хиткі процеси формування коаліцій, де-факто був введений до ступору законодавчий процес в країні. За спостереженнями західних фахівців, кількість ухвалених у період із 2006 по 2008 роки законів була найнижчою за весь період, починаючи із 1991 р. [10, с. 39].

3. Процедура призначення прем'єр-міністра в нових умовах надала президенту дієвий механізм розпуску парламенту. В умовах кризи 2004 року та пост-виборчого протистояння ця новація розглядалася експертами як додатковий шанс для авторитаризму.

4. Значної шкоди було завдано легітимності всіх вищих органів державної влади: Верховної Ради України – завдяки внесению змін до Основного Закону із суттєвими порушеннями процедури; Президента – внаслідок взаємних звинувачень конкуруючих сторін у фальсифікації результатів підрахунку голосів у різних регіонах країни; Конституційного Суду – внаслідок ухвалення суперечливого Закону «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосування 26 грудня 2004 р.» тощо. Зазнала фактичного руйнування судова система держави як інститут політичного арбітражу.

Як зазначає вітчизняна дослідниця відповідної проблеми Л. Галаган, у новій політичній моделі практично кожний орган влади опинився в ситуації невідповідності трьох складових його функціонування: а) механізмів легітимації; б) механізмів управління; в) механізмів відповідальності [11, с. 51].

Врахування наведених недоліків конституційної моделі 2004 р. дає можливість повністю прийняти тезу І. Бредіса про те, що зміна політичної адміністрації після «Помаранчевої революції» не вплинула значно на режимні характеристики здійснення владних відносин в країні та не трансформувала принципи функціонування політичної системи, в цілому, й конституційного процесу, зокрема [12, с. 38]. Проте, по відношенню до аналізованого етапу функціонування української політичної системи, доводиться констатувати збереження домінування особистого чиннику (агентивна складова) у здійсненні управлінською ієрархією «функцій виходу», яке сполучається із слабкістю механізмів легітимації кібернетичних інститутів. Зберігається тренд вільного пересування кадрів із сфери політики до сфери управління, і навпаки. Таким чином, кордони між політичним функціонуванням та адмініструванням розмиваються [13, с. 9]. Попри офіційну демократизаторську риторику часів каденції Президента В. А. Ющенка, а тим паче – В. Ф. Януковича, фіксувалися значні загрози принципам народоправства, закладеним до основи політичного устрою країни.

Принципи наукової об'єктивності та неупередженості вимагають від автора статті під час оцінки ефективності діяльності української політичної системи та встановлення рівня її відповідності стандартам ліберальної демократії не лише покладатися на, багато в чому, суб'єктивні оцінки його колег, але й використовувати об'єктивні дані індексів політичної статистики. Основними критеріями тут природно постають: рівень конкурентоспроможності вітчизняної політичної системи, обумовлений успіхами її переходу на нову раціональну організацію соціальних структур, та ступінь захищеності прав та свобод громадян вітчизняною судовою системою.

Аналіз першого критерію обумовлює звернення до оцінок конкурентоспроможності України впливовими зарубіжними рейтинговими агентствами та їхніми експертами. Як випливає із наведених даних, порівняльний аналіз менеджеріальної раціональності та ефективності політичних систем країн Східної Європи, зокрема, та світу, в цілому, засвідчує досить помірний успіх вітчизняного політичного класу у розбудові інституційного дизайну української управлінської ієрархії. Посідаючи 89 місце серед 130 країн світу, що потрапили до рейтингу Міжнародного Економічного форуму у Давосі в 2010 р., українська політична система за рівнем ефективності знаходиться пліч-о-пліч із країнами Північної Африки та Південної Америки [14, с. 15-16; 15].

Не менш тривожні показники стосуються й рівня реалізації та захисту громадянських прав і свобод в Україні. Динаміка звернень українських громадян до Європейського суду з прав людини свідчить на користь того, що вітчизняна судова система залишається низько ефективною, а законодавство не гарантує дотримання однієї із фундаментальних складових ліберальної демократії – права індивідів на приватну власність [Див. : 16].

Врахування функціональних недоліків політичної системи України, а особливо тих «новацій», що були внесені до неї на початок ХХІ ст., цілком природно зумовили бажання нової адміністрації провести радикальні структурні реформи. Варто зазначити, що це – новий «малий конституційний цикл» у динаміці політичної системи України, змагання подолати її змістовну дихотомічність та надії на позитивні перетворення з урахуванням легітимації імплементації нововведень та їх відповідальності вектору розвитку світового політичного процесу.

Виходячи зі своєї відповідальності за суспільну безпеку та належне управління державою, виконавча влада, цілком природно, перебільшуватиме масштаби урядових інтересів. Імовірно, робитиметься це, в тому числі, і за рахунок применшення індивідуальних громадянських інтересів, особливо тих, котрі спрямовані на критику влади та організацію дієвої опозиції. Поряд із цим, загрози авторитаризму вдасться уникнути, якщо у реалізації принципу верховенства права будуть гарантовані вимоги політичної рівності громадян та чинності діючого законодавства.

В аналізі системних інновацій, ініційованих новою вертикаллю влади, слід звернути увагу на небезпеку заміщення принципів потужності та ефективності держави. За формальними повноваженнями, українська держава є надзвичайно потужною і вибудовування «вертикалі влади» цю потужність лише збільшує. Проте, абсолютизація українською елітою результативності владного втручання у логіку функціонування громадянських структур та ринкових механізмів, в тому числі, і завдяки беззастережній вірі у могутність законодавства, може завести процес реформування до глухого кута. Важливими запоруками успішного реформування як самої управлінської системи, так і обслуговуваного нею соціального середовища, є не лише законодавчі інновації, але й використання широкого спектру власне соціальних регуляторів, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем громадян.

Отже, системні перетворення в Україні повинні бути різновидом конструктивної взаємодії держави та громадянського суспільства без абсолютизації ролі кожного із контрагентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Согрин В. В. Либерализм в России: перипетии и перспективы / В. В. Согрин // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 1. – С. 13-23.
2. Політична система для України: Історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Гаркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В. М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
3. Каменская Г. В., Радионов А. Н. Политические системы современности / Г. В. Каменская, А. Н. Радионов. – М.: Онега, 1994. – 224 с.
4. Каменская Г. В., Радионов А. Н. Политические системы современности / Г. В. Каменская, А. Н. Радионов. – М.: Онега, 1994. – 224 с.
5. Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства / С. Рябов // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 2. – С. 76-80.
6. Грьоделанд О. Б. Культурні засади, корупція та Помаранчева революція / О. Б. Грьоделанд // *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції*. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 96-121.
7. Грьоделанд О. Б. Вказ. стаття.
8. Тіщенко Ю. Передмова / Ю. Тіщенко // *Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство*. – К.: Агентство «Україна», 2010. – С. 5-6.
9. Куценко О. Зигзаги демократизации политического режима в Украине / О. Куценко // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 65-79.
10. Бредіс І. Конституційна реформа 2004 року: витоки, рушійні сили та наслідки / І. Бредіс // *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції*. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 31-50.
11. Галаган Л. Організаційні засади взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні / Л. Галаган // *Політичний менеджмент*. – 2009. – № 6. – С. 48-56.
12. Бредіс І. Вказ. стаття.
13. Медведев Н. П. Политико-административное управление: современная теория и новые подходы / Н. П. Медведев // *Вестник Российского университета дружбы народов*. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4. – С. 5-12.
14. Генов Н. Организационная рационализация в Восточной Европе: достижения и пределы / Н. Генов // *Социологические исследования*. – 2007. – № 11. – С. 12-22.
15. The Global Competitiveness Report 2010-2011 // World Economic Forum [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.weforum.org/documents/GCR10/Full%20rankings.pdf>
16. European Court of Human Rights. Statistics for Ukraine [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.echr.coe.int/ECHR/>

Тимохов Олександр Володимирович, кандидат філософських наук, викладач кафедри графіки та дизайну Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАНОРАМНОГО МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену – «панорамне мислення» в контексті обґрунтування соціально-філософських передумов його функціонування і його впливу на суспільну свідомість та перебіг соціальних процесів в суспільстві.

Ключові слова: мислення, панорамне мислення, соціум, суспільна свідомість

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПАНОРАМНОГО МЫШЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию феномена – «панорамное мышление» в контексте обоснования социально-философских основ его функционирования, а также его влияния на общественное сознание и социальные процессы в обществе.

Ключевые слова: мышление, панорамное мышление, социум, общественное сознание

SOCIAL-PHILOSOPHICAL GROUNDS OF PANORAMIC THINKING

The article is devoted to research of the phenomenon is «panoramic thought» in the context of ground of socially-philosophical bases of its functioning, and also its influence on public consciousness and social processes in society.

Keywords: thought, panoramic thought, society, public consciousness

В останній час динаміка перебігу соціальних процесів значно зросла. Ця тенденція особливо помітна на тлі останніх подій в нашій державі та навколо неї.

Наразі вже спостерігається не лише швидкий перебіг подій у соціальному середовищі, а фактично соціальний злам у суспільстві, що приводить до революційних змін фактично у всіх сферах соціального буття.

В цілому ж соціокультурна трансформація є процесом внутрішніх змін в суспільстві, внаслідок якого долається втрачена рівновага і межа крайньої соціальної напруги, досягається новий, більш високий рівень впорядкованості й організованості у всіх сферах діяльності шляхом утвердження нової соціокультурної парадигми, формування нової соціокультурної реальності. [2;78]

Але в цьому контексті слід зазначити, що власне революційні етапи розвитку, як правило швидкоплинні, їм передують та їх наслідують довгі еволюційні, а іноді й реакційні періоди.

Тому виникає нагальна необхідність в аналізі основних та побічних чинників, що є причиною, або наслідками революційних соціальних змін в суспільстві.

Безумовно, основним джерелом соціальних змін є зміни в суспільній свідомості. В даному випадку мається на увазі суспільна свідомість загалом, що включає в себе, як свідомість еліт різного гатунку (політичних, економічних, фінансових, інтелектуальних, культурних, тощо.), так і свідомість пересічних громадян (народних мас).

Не вдаючись до полеміки, що до «визначної» або «провідної» ролі тих чи інших соціальних груп в даному процесі, зазначимо лише, що суспільна свідомість так чи інакше формується всіма, без виключення, елементами соціуму і також, без виключення, впливає на них так чи інакше.

Структура суспільної свідомості досить різнопланова, вона включає в себе: види, рівні, форми свідомості, тощо. Але аналіз всього комплексу пов'язаного з суспільною свідомістю в рамках даного дослідження є недоцільним з огляду на його об'єм, тому перейдемо до розгляду власне предмету нашого дослідження – феномену «мислення» та його видів, а якщо конкретніше – феномену «Панорамного мислення» в контексті визначення соціально-філософських передумов його функціонування і впливу останнього на суспільну свідомість та перебіг соціальних процесів у суспільстві.

Феномен «мислення», як і феномен «свідомості», турбував людство ще за часів виникнення та формування філософської та наукової думки. До його вивчення звертались і в античності (Парменід, Аристотель...), і в класичній європейській філософії (Декарт, Спіноза, Кант...).

Та і взагалі, досить складно визначити когось із відомих філософів, який так чи інакше не досліджував би проблему мислення в тій або іншій формі.

Справа в тому, що проблеми «Мислення» та «Свідомості» дуже довгий час були «Наріжним каменем» будь-якого філософського дискурсу, тому що слугувала відправною точкою «Основного філософського питання» – «Первинність духу або матерії».

Не вдаючись до аналізу полеміки між матеріалістами та ідеалістами, зазначимо, що в новітній історії, починаючи з екзистенціалістів, склався більш прагматичний підхід до вивчення феномену мислення.

Конструктивність цього підходу полягає у відмові, або принаймі «винесенню за дужки» питання «Виникнення мислення», як такого, і концентрації уваги на його функціонуванні та реалізації. Тобто проблема вийшла за рамки виключно гносеології та антропології і стала предметом більш конкретного аналізу в сферах: психології, логіки, медицини, культури, науки, соціальної філософії, тощо.

Велика Радянська Енциклопедія дає наступну характеристику феномену мислення: – «Мислення, процес віддзеркалення об'єктивної дійсності, що становить вищий ступінь людського пізнання. Хоча мислення має своїм єдиним джерелом відчуття, воно переходить межі безпосередньо-фізіологічного віддзеркалення і дозволяє одержувати знання про такі об'єкти, властивості і відносини реального миру, які не можуть бути безпосередньо сприйняті людиною». [4]

Проте там же зазначається: – «..кожна окрема людина стає суб'єктом мислення, лише опановувавши мовою, поняттями, логікою, які суть продукти розвитку суспільної практики».

Задачі, які людина ставить перед своїм мисленням, породжуються суспільними умовами її життя. А значить, мислення людини має суспільно-історичну природу. [1]

В сучасній науковій думці проблема мислення та її взаємозв'язки з соціальною сферою розглядається під різними кутами: трансформаційними соціокультурними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, М. М. Бахтін, О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, Е. Гідденс, Н. Ф. Каліна, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко, О. П. Саннікова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, А. В. Фурман, та ін.); соціальним та особистісним самовизначенням (Н. В. Антонова, М. В. Заковоротна, Н. Л. Іванова, М. І. Пірне, Г. Теджфел, Дж. Тернер, В. О. Ядов та ін.); необхідності психологічного супроводу процесу становлення і трансформації ідентичності в умовах соціокультурних змін (О. Ф. Бондаренко, Л. П. Журавльова, І. А. Зазюн, Л. М. Карамушка, І. М. Кирилюк, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

В психології, філософії та і взагалі в навколо науковій сфері, склалися досить різноманітні та досить суперечливі уявлення про види мислення.

Розрізняють мислення абстрактне і мислення конкретне, наочно-образне і наочно-дієве, інтуїтивне і логічне, теоретичне і практичне, наукове і буденне.

Згідно з іншими класифікаціями, мислення поділяється на такі види: логічне, панорамне, комбінаторне, латеральне, концептуальне, дивергентне, практичне, обхідне, саногенне, патогенне, стратегічне, музичне, наочно-дійове, конкретно-наочне, абстрактно-логічне, творче, репродуктивне, аналітичне, інтуїтивне, тощо.

Власне з огляду на досить великий рівень дослідженості теми, можна навести багато систем класифікації цього феномену з різних позицій та за різними визначними ознаками, в деяких з них фігурує – «Панорамне мислення», в деяких ні.

Проте слід зазначити, що хоча саме поняття – «Панорамне мислення» в науковій літературі зовсім не нове і часто-густо зустрічається в різного роду класифікаціях мислення, тим не менш, рівень дослідження цього феномену досить малий, особливо в контексті соціально-філософських засад його функціонування.

Наразі чи не єдиним комплексним дослідженням феномену «Панорамного мислення» – є дослідження Білоруського дослідника – Уладимира Трацякова, викладене в науковій статті «Панорамне мислення як термін», що правда його дослідження стосуються в основному когнітивної сфери визначення феномену, його ролі в дидактиці і лише частково його соціо-філософської основи.

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як системне, латеральне, нестандартне, об'ємне, винахідництво, проривне,

масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одотрекове.

Зорове сприйняття панорами давало багатьом авторам можливість використовувати інтуїтивну зрозумілість панорамного мислення в просторовому, або узагальненому просторовому значенні, не визначаючи його. Панорамне мислення використовувалося також в юриспруденції, в картографуванні і візуалізації когнітивних процесів. Поняття «Панорамне мислення» вводилося і в протипагу «Тунельному мисленню», використовувалося при аналізі технічних рішень в космонавтиці. [5]

В іншій науковій роботі, автор зазначає: «... що «Панорамне мислення», як науковий термін, введений в 1995 р., не дивлячись на попередні прецеденти його використання, може вважатися новим науковим поняттям, оскільки в ньому панорама вперше була пов'язана з головним субстратом мислення – корою головного мозку, а використання такого способу мислення – з подоланням еволюційно-обумовленої особливості людського менталітету. [6]

Необхідність введення поняття «Панорамне мислення», як «нового» наукового терміну, автор пояснює необхідністю вивчення можливостей подолання вузькості поля свідомості сучасних людей.

Еволюційна особливість людського менталітету – це вузькість поля свідомості. Колись, у пралюдей і ще стародавніших людських предків ця особливість була перевагою у виживанні через корелятивно пов'язані з нею високошвидкісними поведінковими реакціями, тепер же, у сучасної людини, в світі, що ускладнився і ускладнюється, але в умовах більш безпечніших, вузькість поля свідомості стала недоліком, еволюційно успадкованою обтяженістю людського роду, яку можна діагностувати як дефіцит панорамного мислення. [5]

Як ми бачимо, автор розглядає феномен «Панорамне мислення» у філогенезі людини не як функцію, що втрачено, а, як функцію, що не отримала достатнього розвитку в процесі еволюції.

І хоча далі у дослідженні йдеться про якісні ознаки панорамно-мислячої та не панорамно-мислячої особистості, а також про методи стимулювання розвитку панорамного мислення педагогічними шляхами, автор все ж зазначає, – «Панорамне мислення не є якась абстракція, що не має відношення до реальності. Наприклад, елементи панорамного мислення проявляють: диспетчер аеропорту, диригент оркестру за диригентським пультом, хірург, що проводить операцію, синхронний перекладач, що обслуговує міжнародну конференцію, шоумен, що веде стрім-шоу в прямому ефірі, композитор, що створює симфонію або концерт, письменник, що обдумує задум роману або повісті, актор, що грає на сцені, шкільний вчитель, що веде урок, вчений, що вводить в науку нове поняття, гуморист, що придумує новий жарт, і ті слухачі, що його сприймають.» [5]

З цієї цитати, як і з усього тексту наукової розробки, можна зробити ряд попередніх висновків.

По-перше – панорамне мислення є повністю, або лише частково втраченою функцією людини і знаходиться в процесі активного розвитку.

По-друге – ця функція не є рідкісним явищем, притаманним лише окремим особистостям, а в тій чи іншій мірі проявляється в процесі мислення кожної людини.

Третє – панорамне мислення досить затребуваний феномен фактично у всіх сферах соціального буття.

Ну і ще один висновок, який хотілось би винести за дужки – «Панорамне мислення» не є прямим антиподом «Мислення Логічного», хоча така думка не лише напрошується, а й частково справджується, особливо на прикладі формальної логіки. Феномен, що вивчається, є важливим та дієвим доповненням, а в ідеалі – центральним та змістоутворюючим компонентом мислення, як такого.

Його антиподами є – «Лінійне», «Тунельне» та «Одотрекове» мислення, яким притаманні вузькість поля свідомості мислення, архаїчність та консерватизм, відмова від сприйняття нового, буквральність, одно, або біполярність висновків.

Власне в цьому сенсі, формальна логіка з її «Так» чи «Ні», або «Істинно», «Хибно», дійсно видається антагоністичною панорамному мисленню із-за відсутності проміжних варіантів, проте, лише на перший погляд.

Якщо результати логічного мислення загалом, і формальної логіки зокрема, використовувати не, як кінцевий та остаточний варіант процесу мислення, а лише як інструмент для подальшого, більш глибокого аналізу проблеми, з пошуком альтернативних варіантів та їх повторним аналітично-логічним аналізом, то в даному випадку «Панорамне мислення» виявляється дійсно центральним, змістоутворюючим фактором процесу мислення та прийняття рішень.

Власне проблема, подолання «шорів» біполярності мислення та виходу хоча б до рівня «триметричного семіозису» через феномен «Панорамного мислення», дуже цікава, проте це вже предмет іншого комплексного дослідження.

А тепер повернемося до поточного предмету, а саме – соціально-філософських засад

функціонування панорамного мислення.

Як вже зазначалось вище, «Мислення» - феномен соціальний і за межами соціуму майже неможливий.

Саме соціальне середовище, та соціальне буття в ньому формує особистість та спонукає її до процесу мислення, як необхідному для виживання та самореалізації.

Індивід, що хоча б частково втрачає функцію мислення, вважається недієздатним, та таким, що потребує опіки.

Мало того, в такому випадку при незаперечному визнанні існування індивідуальності людини може піддаватись сумніву сама наявність в ній особистості. Звичайно це стосується тяжких нервових розладів та психічних хвороб.

Соціальне середовище, не лише спонукає мислячий індивід до мислячої діяльності, а і надає йому необхідний інструментарій у вигляді: методів, методологічних основ, концепцій, парадигм.

Індивід, як член суспільства, підпорядковується впливу його законів, норм, які в свою чергу реалізуються через діяльність та поведінку самого індивіду. [3;25]

Визначальну роль в даному процесі відіграє суспільна свідомість та «Суспільна думка» в різних її проявах.

Особистість залежна від соціального середовища, її свідомість залежна від суспільної свідомості, отже, і процес індивідуального мислення також певною мірою залежний від соціокультурного оточення. Проте, вже саме визначення «Індивідуальне мислення» свідчить про певний рівень його автономності.

Низький рівень автономності мислення характеризується: стандартністю, лінійністю, інертністю, передбачуваністю. Формально, такий рівень мислення можна охарактеризувати як мислення «Конформіста», – особистості, що прагне якомога більше пристосуватись до оточуючого соціального середовища, не виділяється на його тлі, а отже, прагне «Думати, як всі», тобто «Мислити, як всі».

Цей тип мислення частково характерний для всіх людей. Адже кожній людині в її життєдіяльності приходиться слідувати певним правилам, виконувати стандартні процедури, вирішувати стандартні задачі, отже і мислити стандартно.

Загалом суспільство, в своїй масі, досить схвально відноситься до прояву індивідом саме стандартного типу мислення і навіть активно спонукає та заохочує до нього. Стандартне мислення це, як правило, стандартна поведінка, а значить – передбачуваність.

Проте запит на нестандартне індивідуальне мислення в суспільстві теж досить високий та стійкий.

Можна виділити декілька основних причин цього запиту.

Перше: соціум - це живий еволюціонуючий організм, що невинно розвивається. І хоча, його розвиток характеризується, як прогресивною, так і регресивною спрямованістю, сам фактор розвитку є абсолютною категорією. Соціальні зміни потребують нестандартних підходів, а отже і нестандартного мислення.

Друге: інноваційні сфери суспільного розвитку постійно ставлять нові, або й новітні задачі, вирішення яких вже неможливе старими методами і потребує нових інноваційних підходів.

І третій, не менш важливий фактор: «Соціальна конкуренція» або «Конкуренція особистостей в соціальному середовищі».

Саме нестандартність мислення та новизна його результатів дають можливість особистості, не тільки привернути до себе увагу, або виділитись на загальному тлі, але й отримати певні конкурентні переваги в соціальному середовищі.

Намагання «Думати» або «Мислити не так, як всі», подолання стереотипів, кліше, штампів, пошук нових можливостей власного розвитку та самореалізації, дає особистості, не лише конкурентні переваги, а й можливості підвищення свого особистісного, соціального та майнового статусу, що і є ознаками «Успішної особистості».

Як ми бачимо, основою для функціонування та реалізації «нестандартного» мислення є не лише якостями окремої особистості. В ній чітко прослідковується соціальний запит, а отже саме соціальне середовище є основним чинником, що впливає на її формування.

Підсумовуючи все вище вказане, зазначимо, що термін «Нестандартне мислення» ми використовували в досить широкому та вільному значенні і тепер слід його конкретизувати та виявити зв'язки з предметом нашого дослідження.

Власне «Нестандартне мислення» - це і є мислення з високим рівнем автономності від стереотипів соціальної та масової свідомості.

Зазначаємо, що повний відрив мислення від соціальної свідомості неможливий в принципі, а

його максимально-високий рівень може призвести до розпаду особистості та втратою її зв'язків не лише з соціумом, а і з буденною реальністю, що характерно для психічних розладів, хронічної наркоманії, пияцтва, тощо.

В даному контексті ми маємо на увазі «Високий рівень автономності», як рівень вище низького, або вище середнього.

Такий тип мислення можна характеризувати, не лише власне «Нестандартністю», а, в певних випадках, і такими характеристиками, як: багатовекторність, об'ємність повного спектру, масштабність, динамічність, креативність, інноваційність, авангардність, тощо.

Результати такого мислення, також характеризуються не лише нестандартністю, а і новизною, неочікуваністю та непередбачуваністю.

Як ми бачимо, окремі характеристики «Нестандартного» мислення підходять до різних його типів, проте вони повністю збігаються з характеристиками «Панорамного мислення», що були приведені вище.

Мало того, основною проблемою переходу від стандартного до нестандартного мислення – є проблема подолання його інертності, що в філософському сенсі повністю збігається з проблемою подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах. [5]

Отже, всі висновки, які були зроблені що до визначної ролі соціального середовища та суспільної свідомості у функціонуванні мислення, як такого, та їх ролі в процесі стимулювання індивіду до нестандартного мислення, можна повністю віднести і до панорамного мислення, як окремого типу.

Наразі, роль соціального середовища та суспільної свідомості у становленні та розвитку саме панорамного мислення, на наш погляд, набагато більш значуща, а ніж їх роль у формуванні мислення інших типів.

Тут справа в тому, що на відміну від інших типів «Панорамне мислення» – це функція, що не отримала достойної стимуляції в процесі філогенезу, а відтак, чи не єдиним джерелом її розвитку є власне розвиток соціуму та його попит на інноваційність та нестандартність.

З іншого боку, саме «Панорамне мислення», як антипод мисленню лінійному, одотрековому, тунельному та передбачуваному, дає суспільству можливість розвитку та реформування основних суспільних концептів, що є основою діючої парадигми.

Власне взаємодія між парадигмою та панорамним мисленням, це предмет окремого дослідження, проте тут слід зазначити, що на наш погляд, навіть часткові зміни в парадигмальних концептах неможливі без активності панорамно-мислячих особистостей, що на відміну від пасивної спільноти, відчувають необхідність змін.

Тут ми підходимо до необхідності визначення: а хто ж така «Панорамно-мисляча особистість»? Хто це – пересічний індивід, особа обдарована певними талантами, чи геній?

Висновок дуже простий – всі категорії особистостей в соціумі мають змогу опанувати та використовувати панорамне мислення у вирішенні проблем як на буденному, так і на теоретичному рівні суспільної свідомості.

Всі, без виключення, можуть користуватись результатами індивідуального панорамного мислення, якщо вони співпадають з їхніми глибинними, підсвідомими відчуттями, але не кожна людина може взяти на себе відповідальність за генерування новітніх концептів.

Як правило, це роль еліт: політичних, економічних, інтелектуальних, культурних, тощо. Саме вони, зазвичай, відіграють роль «Генераторів» нових ідей (нових концептів) в соціокультурній сфері.

Як правило, вони особисто, чи опосередковано, мають доступ до засобів масової інформації та змогу донести результати своєї мислячої діяльності до широкого загалу.

Реалізація цих ідей і концептів в суспільному житті - це вже роль пересічних особистостей, що формують аудиторію, яка їх сприймає, та відчуває їх близькість до своїх відчуттів.

Проте існують і зворотні процеси. Коли сама спільнота або соціальна група, як правило така, що неформально створилась, починає на ірраціональному рівні, колективно, на базі постійного спілкування, використовуючи свої підсвідомі уявлення про існуючу реальність, формувати свої новітні концепти, які їм загалом зрозумілі, але не знаходять формального визначення з огляду на низький рівень освіченості.

В цьому випадку, вже елітам приходить до слуху додумки спільноти, аналізувати її, та на базі теоретичного узагальнення вже сформованої інформації, формулювати аналітичний продукт, що віддзеркалює підсвідоме бачення окремих соціальних груп, або суспільства в цілому.

«Панорамне мислення» – це комплексний феномен, що потребує системного дослідження, яке

неможливе здійснити в рамках однієї наукової статті. Проте вже зараз можна зробити певні наукові висновки.

«Панорамне мислення» – це один з видів мислення, так чи інакше, на тому, чи іншому рівні властивий всім.

«Панорамне мислення» – це не втрачена, а недостатньо розвинута функція свідомості, що не набула стимулювання розвитку в процесі філогенезу.

«Панорамне мислення» – це функція мислення особистості, яка досить затребувана сучасним суспільством.

«Панорамне мислення» – це феномен, що має витoki безпосередньо з соціального буття, без нього абсолютно неможливий, тому безумовно залежний від суспільної свідомості, але такий, що має всі необхідні важелі впливу на формування та трансформування суспільної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия 1969-1978
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного Українського суспільства Одеса «Астропринт» 2006 - 400 с.
3. Кавалеров А. А., Борінштейн Є. Р. Личность: её языковые ценностные ориентации Одесса.: Астропринт, 2001 - 168 с.
4. Маркс К. і Енгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 20, с. 554-555).
5. Трацякоу У. [http:// www.proza.ru](http://www.proza.ru)
6. Трацякоу У. Криминальний діагноз: узкоумие http://inteltech.iatp.by/ped_draft.html).

Третяк Вікторія Валеріївна, аспірантка кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій

УДК 001.891:159.923.2-027.543

ФІЛОСОФСЬКО-ПОНЯТІЙНА СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Стаття присвячена маловивченій проблемі – аналізу сутності та взаємозв'язку соціально-філософських категорій дослідження національної самосвідомості як важливого чинника функціонування і розвитку суспільства. Основна увага привертається до філософського осмислення соціального сенсу єдності і суперечності всезагального, особливого і одиничного у взаємообумовленості національних, етнічних та індивідуальних інтересів громадян України.

Ключові слова: етнічна самоідентичність, національна самосвідомість, національний характер, національна ідея, етноцентризм

ФИЛОСОФСКО-ПОНЯТИЙНАЯ СТРУКТУРА ИССЛЕДОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

Статья посвящена малоисследованной проблеме – анализу сущности и взаимосвязи социально-философских категорий исследования национального самосознания как важного фактора функционирования и развития общества. Основное внимание обращается на философское осмысление социального смысла единства и противоположности всеобщего, особенного и единичного во взаимообусловленности национальных, этнических и индивидуальных интересов граждан Украины.

Ключевые слова: этническая самоидентичность, национальное самосознание, национальный характер, национальная идея, этноцентризм

PHILOSOPHICAL AND CONCEPTUAL STRUCTURE OF THE RESEARCH OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS

The Article is devoted to a little-investigated problem – analysis of the nature and relationship of socio-philosophical categories of research of the national consciousness as an important factor for the functioning and development of society. The focus is on philosophical understanding of the social sense of unity and contrast of general, special and individual in the interdependence of national, ethnic and individual interests of Ukrainian citizens.

Key words: *ethnic consciousness, national consciousness, national character, national idea, ethnocentrism*

Актуальність проблеми. Філософсько-понятійний апарат дослідження національної свідомості, і не тільки як сукупності понять, але й як логічних зв'язків між ними є необхідною умовою системного осмислення соціокультурних і духовних явищ та процесів, що складають зміст важливої ланки суспільного життя – національно-етнічних відносин, які ніколи не втрачають своєї актуальності для всього світу, особливо в поліетнічних країнах. Актуальність аналізу цих відносин стала ще більш очевидною в умовах сучасної глобалізації та відкритої євроатлантичної іммігрантської політики на засадах концепції мультикультуралізму. Коло цих питань стало вкрай нагальним також і для України у зв'язку з привнесеними ззовні сепаратистськими рухами на сході країни, що мають за своє об'єктивне підґрунтя неавтентичну загальнонаціональну самоідентифікацію мешканців цього регіону.

В основі цих відносин знаходяться рефлексивні форми пізнання соціальної реальності (самопізнання, самоусвідомлення суб'єктом себе і своєї нації, свого етносу та своїх інтересів у суспільній взаємодії з іншими спільнотами). Підґрунтя такої рефлексії складають поняття «самосвідомість» та «самоідентичність».

Проблема полягає у тому, що через нерозрізнення суб'єктами рівнів своєї національно-етнічної приналежності ми маємо певні складнощі у формуванні консолідованих, в межах цілої України, єдиних національно-державних самосвідомості та самоідентичності.

Причина цього, як на нас, полягає у тому, що частина українських громадян обмежується лише індивідуально-етнічною або регіональною самоідентифікацією, тим самим відразу протиставляючи себе всій українській нації. При цьому під самоідентичністю (самосвідомістю) ми будемо розуміти рефлексивний спосіб збереження сутності й форми того або іншого суб'єкта в часі та просторі. Завдяки цьому самоідентичність (самосвідомість) постає як рефлексійний спосіб збереження сутності й форми того або іншого суб'єкта в часі та просторі [5, с. 33].

Аналіз основних наукових досліджень. До наукової розробки проблеми співвідношення ключових понять дослідження етнічної та національної свідомості видатний внесок зробили відомі мислителі М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Донцов, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, М. Міхновський та сучасні вчені А. Бичко, І. Бичко, П. Гнатенко, О. Забужко, М. Попович, О. Потебня, І. Старовойт.

Метою роботи є осмислення соціально-філософських категорій дослідження етнічної та національної самосвідомості, як способу самовизначення особистості у соціокультурному просторі спільнот, що сприяють задоволенню одиничних, особливих і всезагальних потреб індивіда та соціуму.

Завданням роботи є доведення евристичності та продуктивності аналітико-синтетичної роботи категорій «одиничне», «особливе» та «загальне» в процесі аналізу рівнів національно-етнічної самоідентифікації та самосвідомості з метою вирішення окресленої у статті проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «самосвідомість» більше означає наслідок процесу самопізнання суб'єктом своїх, внутрішньо притаманних йому, і відмінних від інших рис особистості (якщо мається на увазі індивід) або соціальної групи (етносу, нації, територіальної, державної спільноти). Як спосіб збереження, або точніше висловлюючись, спосіб стійкого розвитку спільноти, самосвідомість постає важливою передумовою позитивної динаміки самого існування нації і держави, завдяки тому, що самоідентифікація (свідомо чи підсвідомо) спрямовує соціальну поведінку за тими зразками групових норм, цінностей, ідеалів, які, за домінуючою громадською думкою, найбільш ефективно сприяють спільним інтересам [2, с. 3-4].

Національна і державно-територіальна (громадянська) самосвідомість формується на підвалинах етнічної ідентичності, до складу якої входять різноманітні її рівні та форми (субетнос, етнос, нація, етнолінгвістичні та етноконфесійні спільноти). «Етнічна ідентичність – це результат процесу емоційно-когнітивного самоототожнення суб'єкта з певною етнічною спільнотою, що виражене в почутті спільності з членами цієї групи і сприйнятті як цінностей її основних характеристик» [5, с. 50].

На наш час структура соціуму України характеризується поліетнічністю. Відносини між етнічними спільнотами відзначаються різними ступенями відчуження і толерантності, добросусідства і конкуренції на загальній території проживання. Ця структура міжетнічної соціальної взаємодії складає екзистенційне підґрунтя розвитку кожної особистості, кожного етносу і українського суспільства, а в цілому, реальну перспективу формування єдиної національної ідентичності. Знаходячись у мультикультурному просторі домінуючої нації та специфічних цінностей, традицій і стереотипів світосприйняття етнічних меншин, особистість задовольняє свої соціальні та духовні

потреби у процесі самопізнання, емоційно-когнітивного усвідомлення себе як представника і свого етносу, і субетносу, національно-громадянської спільноти.

Різні рівні самоідентифікації мають настільки важливе значення для суб'єктивного конструювання соціальної реальності, що Ж.-П. Сартр вважав їх взаємозв'язок імпліцитною умовою людського буття: «реальність нашої належності до людства є наша національність і реальність нашої національності є наша належність до сім'ї, реальністю мови є національна мова, а реальністю останньої – діалект» [11, с. 519]. *Етнічна ідентичність* послуговує одним із важливих засобів функціонування життєвого світу людей, справляє значний вплив на їх повсякденну поведінку, забезпечує необхідну цілісність їх соціального буття. Про це яскраво висловлювався Ю. Хабермас: «Культурні цінності, що зрослися і втілились у тональностях життєвих форм і життєвих історій, пронизують тканину повсякденної комунікативної практики, в якій відображається екзистенція і забезпечується тотожність діючих суб'єктів і від якої вони не можуть дистанціюватися таким же чином, як і від інституціональних порядків їх соціального світу» [12, с. 268].

Тобто ідентичність (тотожність) взаємодіючих людей, набута ними у практичному дискурсі етнокультурних цінностей, формує глибинну, внутрішню сутність соціальної взаємодії, підпорядковує їй повсякденну людську поведінку. А етнічна самосвідомість, тобто усвідомлення особистістю своїх соціальних ролей, обумовлене дискурсом у відповідних етнічних групах солідарності на ґрунті мови, традицій та звичаїв, справляє детермінуючий вплив на етнічну самоідентифікацію людей та на розвиток їх взаємної солідарності.

Етнічна спільнота – виконує соціально-інтегруючу функцію – об'єднує, в першу чергу, людей з різних сімей, з неоднаковим соціально-економічним статусом. Етнічна самосвідомість сприяє формуванню солідарних спільнот – етносів, які надають духовну і моральну підтримку представникам своєї спільноти, транслюючи з покоління в покоління рідну мову, а через неї не тільки загальнолюдські, але й специфічні норми соціального співжиття, традиції, ідеали й стереотипи поведінки відносно «своїх» та «інших», «чужоземців» та «ворогів».

Етнічна самосвідомість виступає як цілісна єдність суб'єктивного раціонального та ірраціонального, успадкованого і набутого досвіду етнічної спільноти, – зауважує І. Кресіна. [7, с. 83-89]. Етнічна самосвідомість є суб'єктивним відображенням етнічної ідентичності, особистісною (чи груповою) рефлексією відносно ідентичності (належності) до етносу, що може бути як усвідомлюваною, так і підсвідомою.

Етнічна самосвідомість являє собою, перш за все, усвідомлення людьми своєї ідентичності, своїх дій, думок, своєї поведінки відносно до певного етносу. Емоційна сторона етнічної самосвідомості включає почуття духовної єдності і власної гідності. Як визначає В. Ю. Хотинець, етнічна самосвідомість є відносно стійка система усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих етнодиференціюючих та етноінтегруючих ознак життєдіяльності етносу. Етнічна самоідентифікація й етнічна самосвідомість є однопорядкові, але не тотожні поняття. Етнічна самоідентифікація є почуття належності до тієї чи іншої етнічної спільноти за певними параметрами етногенезу... Етнічна самосвідомість є наслідком більш широкої ідентифікації, що включає в себе етнічну та інші форми актуальної ідентифікації (територіальну, культурну, мовну, релігійну, тощо). Тим самим етнічна самоідентифікація є чинником формування уявлення про себе як етнічного суб'єкта, одним із рівнів становлення, етнічної самосвідомості. [13, с. 69].

Головними структурними компонентами етнічної самосвідомості виступають: 1) усвідомлення особливостей свого етнокультурного середовища та інших спільнот; 2) розуміння тотожності суб'єкта з відповідною йому етнокультурною реальністю; 3) самоусвідомлення особистості як суб'єкта певної етнічної спільноти; 4) соціально-нормативне ставлення суб'єкта до етнічної дійсності. В етнічній самосвідомості відображається погляд не лише на свою етнічну спільноту, а й на інші згідно поділу її на «своїх», «інших» і «чужих».

При цьому формування етнічної ідентичності відбувається внаслідок нормативно-ціннісного порівняння типових, узагальнених рис свого етносу з іншими. Етноцентристська нормативно-ціннісна установка, згідно якої світогляд етнічного суб'єкту формується переважно в умовах одноманітного соціокультурного середовища, сприяючого оптимальному задоволенню життєвих потреб етнофорів, представників даного етносу, проживаючих компактно на даній території. За цих умов критерієм оцінки звичаїв, традицій, способу життя «інших» виступає власна культурна норма. Образ «Ми» має велике інтегративне значення щодо нашого етносу, а образ «вони» – породжує нерідко хибні уявлення щодо, «інших» і послуговує як чинник, що заважає консолідації більш широкої територіальної громадянсько-державної спільноти, та налагодженню співпраці між представниками різних етносів.

Прикладом етноцентризму може послужити порівняння національних характерів українців і росіян М. І. Костомаровим – істориком і письменником, сином росіянина та українки. Себе ж М. І. Костомаров називав українцем. На його думку, українці волелюбні, енергійні, індивідуалісти, але не схильні до холодного раціоналізму і насилля відносно чужинців.

У національному характері росіян – все не так. Вони, мов би визначаються гордовитістю, презирством до інших, намаганням жити за рахунок інших, експансіонізмом відносно сусідів. Суспільною стихією серед «москалів» здавна було пригнічення особистості, формальне ставлення до православ'я та крайня нетерпимість до інших конфесій і навіть до одновірців – греків і українців. «Українець, – вважав М. І. Костомаров, – любить працю більше, ніж великорос. У характері українського народу переважає особиста свобода, а у великороса переважає спільність» [6].

У національному характері росіян, на думку М. І. Костомарова, є й позитивні риси (щось величне, творче, дух цілісності, усвідомлення єдності, практичності), яких, на жаль, немає в українців. Але в цілому, переважає симпатія до українського народу, з яким себе ідентифікує автор.

У концепції М. І. Костомарова виразно проявляється етноцентризм, спрямований на сприяння підвищенню самосвідомості й згуртованості українців навколо позитивних рис їх національного характеру. Але й етноцентризм у М. І. Костомарова не спрямований проти інших етносів і, перш за все, проти російського народу. Національний характер українців відкритий, на його думку, до співпраці з іншими, до запозичення у них позитивних рис ставлення до соціальної реальності.

Етноцентризм сприяє об'єднанню даного етносу навколо своїх духовних стереотипів і оптимальному задоволенню специфічних потреб цієї спільноти, якщо вона не протиставляється «іншим», а також спільнотам більш загального, призначення – нації, територіально – політичному суб'єкту.

Тому зростання національної і громадянської самосвідомості може здійснюватись у лише тісному взаємозв'язку, уособлюючись в решті-решт у особистих якостях пересічного громадянина України. Образ, синтезуючий ці якості в історичній пам'яті народу, відображається в уявленнях про типового представника своєї нації. Такі уявлення складають основу *поняття національного характеру*, яке фіксує факт психологічної самобутності і відмінності типових представників певного народу. В конкретному визначенні національного характеру немало суб'єктивного, бо він, як правило, відбиває спроби самоідентифікації та ідентифікації з позицій етноцентризму: «ми» і «вони». «Ми» – уособлення позитивних рис нашої спільноти, а «вони» висвітлюються більше як негативні або неадекватні.

Суперечності між спільнотами різного рівня узагальнення засобів задоволення соціальних потреб неможливо усунути, бо вони відображають діалектику одиничного, особливого і всезагального. Наприклад, в якості одиничного може розглядатися сім'я, в якості особливого – етнос. Тоді за всезагальне можна прийняти націю або громадянську (державну) спільноту. Як відомо, великий діалектик Г. В. Гегель глибоко розкрив суперечливість і взаємообумовленість існування, з одного боку, особистості та сім'ї як субстратів соціального універсуму і суспільства як феномена всезагальності, з другого. Хоча по відношенню до соціального універсуму (всезагальності) моральність одиничності – сім'ї (приватного начала) має, на думку Гегеля, «негативну спрямованість», все ж вони (всезагальність і одиничність) залишаються «в єдності субстанції, і саме її рух і є перманентне становлення їх» [1, с. 232].

Таке співвідношення одиничного, особливого і всезагального існує і між етнічною особистістю, етносом і нацією. Це спільноти різного рівня репрезентування інтересів. Ці спільноти не можуть замінити одна одну в даній функції, вони взаємно необхідні в єдності субстрату і субстанції людських відносин.

Суперечність між ними має діалектичний характер і її перманентне розв'язування, а не марні намагання її усунення і є джерелом розвитку соціуму. Етнічна ідентичність і самосвідомість мають первинний характер відносно національної, їх корені лежать у підсвідомих структурах самої особистості, у цінностях, засвоєних у процесі первинної соціалізації від батьків і найближчого оточення. Етнічність має несвідомо – свідому природу, а розуміння національної належності формується свідомо у процесі вторинної соціалізації індивіда. Тому, – як вважає російський етносоціолог С. Рибаків, – генеза національної ідентичності означає початок боротьби всередині людини між етнічною і штучно створюваною новою громадянською ідентичностями, між якими виникає суперечність, що виводить на особистісний рівень суперечність між етнічним і політичним принципами соціального структурування [10].

Суперечність між ними неминуха тому, що етнічність відображає одиничні, особливі інтереси даної спільноти, а національні, політичні, державні засади суспільного регулювання базуються на

всезагальних інтересах, які не зводяться до суми етнічних. Вирішення цієї суперечності потребує створення і постійного вдосконалення соціально-політичного механізму оптимізації засобів задоволення одиничних, особливих і всезагальних потреб в суспільстві. У зв'язку з цим О. Картунов в основі національної ідентифікації виділяє такі чинники, як: 1) національна мова державного рівня (та можливо одна чи кілька офіційних мов); 2) власна територія; 3) спільні інтереси, назва; 4) спільна національна культура (як синтез кількох етнічних культур); 5) воля бути єдиним цілим, усвідомлення спільності (подекуди і самотності) минулого, сучасного й особливо майбутнього [4, с. 25].

Позицію сучасних дослідників щодо визначення соціальної суті національної свідомості, її значення у розвитку і функціонуванні соціуму вдало сформулював Ф. Ф. Шандор: «Національна свідомість є усвідомленням нацією свого ества – матеріального і духовного, буття у світі, способу існування, культури, мислення, почуттів та діяльності. Це усвідомлення, насамперед, державно – політичної, громадянсько-територіальної спільності, духовної єдності та історичної спорідненості, психологічної своєрідності та неповторності. В процесі формування національної свідомості осмислюються такі екзистенції буття, як спільність історичної долі, специфіка геополітичних, культурних, історичних, соціальних, моральних, релігійних і т.п. чинників та здійснюється самоідентифікація нації» [14, с. 266].

Національна самосвідомість складається у процесі практичної комунікації в життєвому світі, теоретичного осмислення характерних рис та особливостей історичного буття на тлі взаємодій з іншими народами і формування уявлень про систему ідеологічних поглядів на призначення нації у світовому просторі, на місце і роль національної ідеї у політичній і духовній консолідації етнічних і соціальних спільнот. Таким чином, національна самосвідомість опосередковується як практичною діяльністю у всіх сферах соціального і духовного співжиття різних народів, так і теоретично-філософським вивченням сутності, структури національних відносин та комунікативних процесів, що їх відображають і спрямовують.

Видатне місце у структурі філософських категорій дослідження національної самосвідомості, займає поняття національної ідеї. Усвідомлення її є вищим рівнем і способом становлення особистості як суб'єкта нації. У національній ідеї втілюється усвідомлення історичного досвіду та правильне розуміння суспільного інтересу. [9, с. 289].

Це досягається завдяки тому, що національна ідея відбиває сутність загальних інтересів соціуму, прагнення його інтегруючих і конструктивних сил до зростання соціокультурного потенціалу своєї країни. Як зазначає В. Лутай, «у кожному суспільстві закладено прагнення до кращого поєднання суспільних та індивідуальних інтересів. Найважливіше завдання панівних у суспільстві правил і норм завжди пов'язане з намаганням розв'язати суперечність між індивідуалістично-егоїстичною і колективістською тенденціями. Коли воно значною мірою досягається, система ідей, яка виражає загальні інтереси даного соціуму, стає об'єднуючою силою для всіх, консолідує, забезпечує кращу форму співпраці» [8, с. 59].

Національна ідея стає могутньою духовною силою в тому разі, коли вона отримує домінуючого визнання у практичному універсальному дискурсі та набуває культурно – історичної цілісності, поєднуючи на рівні всезагального все розмаїття одиничних і особливих етнічних проявів національної культури. Якщо керуватися методологією дискурсивного творення національної ідеї як об'єктивного соціального процесу поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів, вона не може бути вигаданою теоретиками і нав'язана народу «зверху», тобто просто внесеною вглиб етнічного масиву (через національну освіту і пресу).

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку. Дієву силу національна ідея як дороговказ і загальна мрія суспільства може набути лише тривалим шляхом синтезу вищих цінностей етнонаціональної самосвідомості і внаслідок масового осмислення єдності різного рівня інтересів і створення ефективних соціальних засобів їх оптимального задоволення. Крім такого, внутрішнього національного контексту, українська національна ідея має і зовнішньо політичні виміри. Так, О. Гринів, підкреслюючи взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх аспектів сучасного соціально - політичного життя і стратегічних спрямувань, наголошує на тому, що «зміст української національної ідеї в нинішніх умовах визначається самоусвідомленням українською нацією ролі власної суверенної держави як гаранта гідності людини і фактора стабільності в Центральній Європі, а також на теренах цілого континенту» [3, с. 7].

До цього треба додати про те, що національна ідея змикається не тільки з державотворенням України, але й розвитком громадянського суспільства, здатного на інституційному й ідеологічно-духовному рівні гармонійно поєднувати задоволення індивідуальних, етно- регіональних і загальних національних потреб. Дуже важливо мати на увазі, що їх поєднання у перспективі не така вже й

утопічна мрія, бо їх пов'язує не лише суперечність окремішностей, але й взаємообумовленість цих рівнів людських і соціальних інтересів. У окремій особистості нерозривно існують всезагальне (національне), особливе (у даному випадку етнічне) і одиничне (індивідуальне). Отже, національна ідея як прояв всезагальності в етнічній та індивідуальній свідомості виступає важливим чинником консолідації нації навколо докорінних соціальних проблем, що може бути успішно досягнуто за умови формування громадянської еліти, здібної оптимально поєднувати приватні й суспільні інтереси у своїй економічній, політичній і духовній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г. В. Ф. Система наук. Часть 1. Феноменология духа. СПб: Наука, – 1999. – 444с.
2. Гнатенко П. І. Павленко В. М. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз. – К.: Арт-Пресс, – 1999. – 466 с.
3. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки / О. Гринів // Етнічна історія народів Європи: збірник наук. праць / гол. редкол.: А. Г. Слюсаренко; Поліщук, НАН України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київський ун-т, 1999. – Вип. 9: Історико-етнологічні дослідження і національна ідея. – 2001. – С. 4-8.
4. Картунов О. В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: Автореф. дис. доктора політ. наук / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1996. – 41 с.
5. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
6. Костомаров М. І. Дві руські народності./ Історія філософії України. Хрестоматія / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин. – К.: Либідь, – 1993. – С. 315-322.
7. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні національні процеси. Етнополітичний аналіз. Монографія / І. Кресіна / – К.: Вища шк., 1998. – 390 с.
8. Лутай В. Основне питання сучасної філософії і реформування освіти / В. Лутай // Освіта і управління. – 1998. – Т.2. – Число 3. – С. 53-62.
9. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій: [навч. посібн.] / О. В. Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368 с. – (Серія «Трансформація гуманітарної освіти в Україні»).
10. Рыбаков С. Е. Анатомия этнической деструктивности. Два облика национализма // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2001. – № 3. – С. 78, 80.
11. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. – М.: Республика, 2004. – 639 с.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург.: «Наука», – 2000. – 380 с.
13. Хотинец В.Ю. Психологические характеристики этнокультурного развития человека // Вопросы психологии. – 2001. – № 5. – С. 60–71.
14. Шандор Ф.Ф. Теоретичні засади дослідження національної свідомості. // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка // ВІКНУ, 2013. – С. 266-268.

ЗМІСТ

Ананьєва Олена Павлівна ПРИНЦИПИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ В СИСТЕМАХ ОСВІТИ СУЧАСНИХ ПОЛІЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ	5
Багацький Євген Володимирович МІЖНАРОДНІ ГРАВЦІ В ПОВОЄННІЙ БОСНІЇ: РОЛІ, МОТИВАЦІЇ, ІНТЕРЕСИ	9
Бедрак Наталія Миколаївна РОЛЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ	15
Білоусов Олександр Сергійович ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ МІЖ СОЦІАЛЬНОЮ СТРУКТУРОЮ І ПОЛІТИЧНИМ УСТРОЄМ ЯК ПРОБЛЕМА ВЛАДИ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	20
Каранфілова Олена Володимирівна СОЦІО-ВІДТВОРЮЮЧІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ДЕВІАЦІЇ В СОЦІУМІ	25
Кравець Ганна Василівна ПОЛІФОНІЧНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ШЛЯХУ ДО ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ	29
Крапівник Ганна Олександрівна КОНЦЕПТ СЛІДЧОГО В ПРОСТОРІ ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	33
Кулачинський Микола Миколайович ПАРТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА УКІР: ЧЕТВЕРТА ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ВЛАДИ ЧИ ЕКСТРЕМІСТСЬКЕ УГРУПУВАННЯ	39
Кучерук Олег Олексійович СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОЛОДЕЖНИХ СУБКУЛЬТУРНИХ ТЕЧЕНИЙ	44
Лазарева Алла Олексіївна СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ»	50
Лісеєнко Олена Василівна ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	54
Мальченко Любов Ігорівна ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	61
Маслов Юрій Костянтинівич ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ	65
Маслова Вікторія Павлівна СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА	71
Музиченко Ганна Вячеславівна МЕХАНІЗМ ЗАВОЮВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ВИБОРЦІВ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЙОГО СКЛАДОВИХ ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ-2014 В УКРАЇНІ	77
Настасійчук Олена Сергіївна МІФОЛОГЕМА «ДОМУ» В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ	81
Палазова Тетяна Михайлівна ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	85
Поліщук Наталія Володимирівна ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РОЛІ БОГОЛЮДИНИ У СТАНОВЛЕННІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ	90
Сакун Аїта Валдуrowна	

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МИСЛЕННЯ: КОНТЕКСТ МОДЕРНУ Семенченко Ольга Ростиславовна	95
ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ Скриль Сергій Анатолійович	99
ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК РЕГУЛЯТИВНИЙ ПРИНЦИП ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ Телелим Ірина Володимирівна	103
ДЕВІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЇЇ ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ Тимохов Олександр Володимирович	107
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАНОРАМНОГО МИСЛЕННЯ Третяк Вікторія Валеріївна	112
ФІЛОСОФСЬКО-ПОНЯТІЙНА СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ	117

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Борінштейн Є. Р., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор
Бобровська Л. Л., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52

Здано на виробництво – 25.04.2014.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 30.05.2014.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14